

**Юра Константинова
Саматия Фотиаду**

**СЪСТОЯНИЕ,
ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВА
И ПЕРСПЕКТИВИ ПРЕД
ДВУСТРАННИТЕ ОТНОШЕНИЯ
БЪЛГАРИЯ – ГЪРЦИЯ
В СЪВРЕМЕННИЯ
ГЕОПОЛИТИЧЕСКИ КОНТЕКСТ**

Юра Константинова
Стаматия Фотиаду

**СЪСТОЯНИЕ, ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВА И
ПЕРСПЕКТИВИ ПРЕД ДВУСТРАННИТЕ
ОТНОШЕНИЯ БЪЛГАРИЯ – ГЪРЦИЯ
В СЪВРЕМЕННИЯ
ГЕОПОЛИТИЧЕСКИ КОНТЕКСТ**

Мненията, анализите и изводите, представени в монографията, принадлежат единствено на авторите и не следва да се тълкуват като официална позиция на Дипломатическия институт.

Рецензенти:
проф. Надя Данова
проф. Кирил Топалов

© Юра Константинова, Стаматия Фотиаду - автори

© Дипломатически институт, 2026

ISBN 978-619-7200-45-4

Съдържание

Увод	5
Глава I. Българо-гръцки отношения – история и настояще	11
Глава II. Специфики на двустранните отношения	45
2.1. Икономически отношения	46
2.2. Обществени предизвикателства	63
Глава III. Регионални и глобални предизвикателства	101
3.1. Турция – регионалната Велика сила	102
3.2. Македония – „ябълката на раздора“	125
3.3. Глобални предизвикателства и техните регионални измерения	151
Заклучение	165
Основна библиография.....	169
Резюме на английски език	175
За авторите	182

Увод

Върху двустранните българо-гръцки отношения съществува огромна библиография, касаеща както тяхната история, така и съвременното им състояние. Голяма част от изследванията разглеждат конкретни теми от тези отношения, но не са малко и трудовете, които ги поставят в контекста на регионални и по-широки международни процеси. Цел на настоящата монография е да обобщи основните тенденции в българо-гръцките отношения в дълъг хронологичен период, избягвайки навлизане във фактологични подробности, като комбинира историческа и политологическа методология. Така зададената цел позволява да се избегне фрагментарността и фактологичността, характерни за по-голяма част от съществуващата литература. Друга характеристика на наличните изследвания е техният национален подход, който ограничава възможностите за анализ. Изданието се стреми да се дистанцира от представянето на темата предимно от българска или предимно от гръцка гледна точка като едновременно поставя акцент върху гръцката политика, която е значително по-малко позната в България. То се фокусира върху политическите, икономическите и обществените проекции на двустранните отношения, както и върху взаимните влияния в тези сфери. Сред конкретните задачи на разработката е поставянето на историческите и съвременните предизвикателства пред българо-гръцките отношения в регионален и в по-широк геополитически контекст. Всички представени в нея теми са проследени в развитие и с акцент върху настоящото им състояние като се открояват съществуващи проблеми или възможни предизвикателства, свързани с тях.

Многопластовият характер на двустранните връзки предполага тяхното анализиране чрез комплексен международен подход, който представя по-пълна, а следователно и по-правдива, картина на изследваната тема. За да избегне едностранчивата перспектива, която разглежда проблемите само от историческа или само от политологическа гледна точка, този труд се ситуира във все още слабо разработеното поле на историческата политология, като е обогатен с анализ на икономическите отношения и на нагласите на общества в двете страни. От основно значение за правилния подход към

всяка (не само) външнополитическа ситуация е разбирането на нейния генезис и познаването на развитието ѝ. Съотнесено към българо-гръцките отношения това означава да се вникне в тяхната логика, да се открият спецификите им, да се изведат предизвикателствата пред тях и да се предложат адекватни варианти за превенция на кризи. Освен на диахронен анализ, българо-гръцките отношения са подложени и на пространствен анализ, защото е очевидно, че те не се развиват изолирано, а са фрагмент от по-широки регионални и геополитически процеси. Пространственият подход позволява разбиране на геостратегическите връзки, защото откроява влиянията на съседни региони и подчертава значението на обществените предизвикателства пред двете страни в постоянно променящия се геополитически контекст.

Първата глава на изследването разглежда *политическите отношения* между България и Гърция. Техният исторически контекст включва кратко представяне на различните периоди, през които тези отношения преминават. Противно на общоприетото мнение двете държави всъщност имат по-дълга история на добросъседство, отколкото на враждебност. Действително периодът 1903–1954 е наситен с латентно или кърваво противопоставяне и натрупва множество проблеми в двустранните отношения. От друга страна, периодите от втората половина на XIX в. и от 1954 г. до днес се характеризират с мирно съжителство, което има потенциал и на моменти прераства в сътрудничество.

Втората глава се фокусира върху спецификите на двустранните отношения. От съществена важност са *икономическите отношения* между двете страни, които макар никога да не са били равностойни, винаги са имали взаимноизгоден характер. В тази част са подчертани географските и историческите особености, които водят до различното икономическо развитие на България и Гърция; очертани са проблемите, които спъват икономическите им отношения и се поставя акцент върху възможностите за подпомагане на областите от взаимен интерес. Освен очевидните теми за свързаността, инвестициите и търговията, които са сериозен фактор за сътрудничество и стабилност, внимание е отделено на пътната и железопътна инфраструктура, Гръцкия бизнес съвет в България (Н.В.С.В.), регионални-

те икономически форуми и др. Като основна линия в двустранните отношения са открити *обществените нагласи*, които се формират въз основа на личен опит, образование, традиции, стереотипи и т.н. Тази, обикновено силно подценявана тема, е ключова за бъдещото развитие на българо-гръцките отношения. В нея са кръстосват исторически и съвременни измерения на миграционните процеси – бежанските вълни от началото на ХХ в., изселването на население през 20-те и 30-те години на ХХ в., трудовата миграция от България към Гърция в края на ХХ и началото на ХХІ в. Дълбочинният анализ на колективната памет и културната идентичност показва свързващите и разграничаващите механизми, които влияят при формиране на обществените нагласи, а следователно и върху двустранните отношения. Като част от тази голяма тематична област са представени механизмите, с които се изграждат стереотипните представи на двата съседни народа, което позволява да се търсят правилните начини за тяхната деконструкция.

Третата глава анализира някои от *регионалните предизвикателства и глобалните проблеми*, пред които са изправени българското и гръцкото общество. От основно значение не само за двустранните отношения, но и за цялостното регионално развитие е политиката на Република Турция и Република Северна Македония, които граничат с България и с Гърция. Това предопределя необходимостта поотделно да бъде разгледано влиянието на всяка от тези две държави върху динамиката на българо-гръцките взаимоотношения. Широко известно е, че голяма част от съвременните проблеми на Балканите се коренят в историята, поради което сме приложили векторен анализ към предизвикателствата, пред които Турция и Северна Македония изправят своите съседи. Дългогодишните политически, икономически и емоционални натрупвания във взаимоотношенията на България и Гърция с „балканската Велика сила“ – Турция хвърлят своята дълга сянка върху съвременността. Турция има силни козове в региона, олицетворени както във влиянието ѝ сред мюсюлманските общности, така и в икономическото ѝ проникване. Макар да е дългогодишен член на НАТО, тя е доказала, че не се притеснява да следва самостоятелна политическа линия, отговаряща изцяло на интересите ѝ, които далеч не винаги съвпадат с тези на съюзниците ѝ в Северноатлантическия пакт. Нейното силно регио-

нално присъствие неизбежно оказва влияние и върху стабилността на българо-гръцките отношения. Предизвикателството, което Република Северна Македония и нейната политика представлява, също има ясно проследими исторически корени. Нещо повече, в случая става въпрос за асинхронно изграждане на национална идентичност, което зарежда темата със силен емоционален заряд и конфликтен потенциал. Анализът на сложния комплекс от фактори, които съставляват днес „македонския въпрос“, е необходим, от една страна, за да бъде разбрана динамиката на отношенията на България и на Гърция със Северна Македония, а от друга, за да се оценени значението на тези фактори за двустранните българо-гръцки отношения.

Темата за българо-гръцките отношения е част от големия въпрос за мястото на Югоизточна Европа в глобалния свят. В този контекст обръщаме внимание на динамиката транснационално–глобално, т.е. на въпроса как външни фактори определят политическото, икономическото и социалното развитие в региона и до каква степен България и Гърция могат да влияят на тези процеси. През последните години сме свидетели на сериозни катаклизми в международните взаимоотношения, които доведоха до унищожаване на познатия световен ред. Принизяването на значението на международните организации за сметка на „Велики сили“ и техните лидери, неизбежно и основателно поражда опасения, че за пореден път бъдещето на държавите от балканския регион може да бъде решено без тяхно участие. Цел на анализа в тази част е да разгледа възможните политики на Гърция и България в отговор на тези предизвикателства. Акценти са поставени върху възможностите за съвместни българо-гръцки инициативи в областта на енергийната сигурност и борбата с климатичните промени. Дискутирана е и темата за важността на сътрудничеството между Атина и София за утвърждаване на европейските политики за стабилност в Югоизточна Европа.

В *заключението* са обобщени потенциалните предизвикателства пред българо-гръцките отношения и са направени препоръки за тяхната превенция. Невралгичните точки на двустранните отношения са групирани тематично с акцент върху политиките, насочени към поддържане на стабилността и просперитета на двете държави. Публикацията завършва с *основна библиография*, в която пора-

ди обзорния характер на изданието не са включени публикации по частни теми и използваните първични източници – архиви, преса, интервюта. Всички те обаче са цитирани в текста с пълното им библиографско описание.

Настоящото издание е колективна монография, в която първата глава и втората част на трета глава са написани от проф. Ю. Константинова, а втората част на втора глава и третата част на трета глава са написани от д-р С. Фотиаду. Останалите части на монографията са резултат от съвместния труд на двамата автори. Тази особеност на изследването, както и приложеният тематичен подход към темата, налагат някои повторения в текста, за да не се наруши смисълът на изложението в отделните му части.

Глава I.

Българо-гръцки отношения – история и настояще

Когато разглеждаме българо-гръцките отношения, трябва непременно да извадим пред скоби няколко фактора, които имат важно влияние върху тях. На първо място, е нужно да се отчита фактът, че гръцката национална държава се създава половин век преди българската и придобива независимостта си близо 80 години преди нея. Хронологическото предимство, с което Гърция влиза в двустранните, а и в балканските взаимоотношения, не е случайно, а е обусловено от географското ѝ положение и особените позиции на гърците по оста Изток–Запад. Дългата брегова линия на Гърция допринася както за изключителните ѝ позиции в корабоплаването и търговията, така и за непрекъснатите контакти на гърците с държави от средиземноморския и черноморския региони, както и с други морски сили. Географското положение на страната влияе и върху нейното историческо развитие – докато земите, влезли в състава на Третата българска държава, се намират близо 500 години под властта на османските турци, то части от територията на съвременна Гърция (Йонийските острови) практически не попадат в Османската империя, а други са под нейно управление значително по-кратък период от време (Крит). Географското положение допринася и за присъединяването на Гърция към Западния блок след Втората световна война.

Важно предимство, с което гърците влизат в Модерната епоха, е привилегированото положение, което Вселенската патриаршия им осигурява в османската държава. Освен че се възприема като носител на православната византийска традиция, тази институция, която векове наред е представител на православно население пред османската власт, успява да съхрани и преведе през вековете на османско владичество силен гръкоезичен елит. Неговото политическо влияние е олицетворено във фанариотския период на управление на Дунавските княжества (XVIII – началото на XIX в.). Не по-малко значими обаче са административните му позиции в държавата на султана, особено при осъществяване на външната ѝ политика, където познанията по чужди езици са задължителни. Създадените мрежи на влияние превръщат православните константинополски предприема-

чи в икономически силна и политически влиятелна прослойка, тясно обвързана с османската власт. Въпреки че се явяват привърженици на политиката на елиноотоманизма, някои от тях влагат капитали в новосъздадената гръцка държава, а след политическите сътресения от началото на ХХ в. обвързват съдбата си с нея. През следващото столетие Гърция преминава през многобройни вътрешно- и външнополитически трусове, но успява да запази стабилен и силен елит, което благоприятства успешното провеждане на политиките ѝ.

Благодарение на Вселенската църква и на православния елит, който гравитира около нея, гръцкият език се оказва *lingua franca* в Османската империя и се явява една от предпоставките за политическото, икономическото и духовното предимство, с които гръцката нация влиза в Модерната епоха. Накрая, но не на последно място, трябва да се отчита значението на постиженията на Древна Гърция за възникването и развитието на съвременната европейска цивилизация. Като последица от старогръцките корени на европейския хуманизъм и в пряка връзка с развитието на Източния въпрос в края на ХVIII в. и началото на ХІХ в. се появява филелинското движение. Това дава допълнително самочувствие на гръцката нация, която се възприема като „люлка на европейската цивилизация“.

Изброените фактори предопределят не само догонващото развитие на българската държава в първите години след създаването ѝ, но и необходимостта българската нация да се пребори с гръцкото влияние във всички сфери на общественно-политическия и икономическия живот. От средата на ХІХ в., за да изградят и утвърдят нацията си българите влизат първо в просветна надпревара, а след това и в открита църковна борба с гърците, които разчитат българските действия като нарушаване на гръцката доминация сред православните жители на Балканите. Политическите измерения на тази борба са видими още от края на 40-те години на ХІХ в., когато Кралство Гърция и Вселенската патриаршия се обединяват в обща политика срещу българските искания, но получават най-ярък израз през 1872 г. с обявяването на схизмата, изключила българите екзархисти от православното паство.

Дипломатически отношения и служби

Началният период на българо-гръцките политически отношения – от създаването на Княжество България до войните от второто десетилетие на ХХ в. се характеризира, на първо място, с неравноправното международно положение на двете държави. Одринският мир (1829) признава автономията на Гърция, а само една година по-късно с Лондонския протокол (1830) тя е провъзгласена за независима държава. Това ѝ позволява да води самостоятелна външна политика за разлика от създадено на Берлинския конгрес (1878) автономно, трибутарно княжество България, което е васално на Османската империя. Въпреки това чл. 17 от Търновската конституция (1879) определя българския княз за представител на Княжеството „във всичките му сношения с иностранныте държави“, а чл. 161 постановява създаване на Министерство на външните работи и изповеданията¹.

Още през лятото на 1879 г. представители на Великите сили (Австро-Унгария, Великобритания, Германия, Италия, Русия и Франция) връчват акредитивните си писма в София, последвани през септември същата година от представителите на Сърбия и Румъния². На 5 май 1880 г. за пръв гръцки дипломатически агент в България е назначен журналистът Анастасиос Византиос, известен с идеите си за необходимост от „братското разбирателство и сътрудничество на всички християнски народи“ като „предварително и необходимо условие за общата свобода и независимост“³. Българско дипломатическо представителство в Атина е открито едва през 1896 г. с титуляр Петър Димитров, но поради васалния статут на Княжеството, той е акредитиран към правителството, а не към краля⁴. От 1 януари 1900 г. обаче България закрива длъжността дипломатически агент в Атина, а две години по-късно „по бюджетни причини“ е закрито и агентството. То е открито отново през 1904 г., а след признаването на българската независимост април 1909 г. е издигнато в ранг легация. Очевидно е, че през този период българските управляващи подценяват необходимостта от познаване на гръцката политика, за

¹ <https://www.parliament.bg/bg/17>

² *120 години модерна българска дипломация (1879-1999)*. София, 1999, 14.

³ Г. Корδάτος, *Ιστορία της Νεώτερης Ελλάδας*. Т. 4 (1860–1900). Αθήνα, 1958, 384.

⁴ ЦДА, ф. 176К, оп. 1, а. е. 951, л. 2–9.

разлика от гръцките си колеги, които са отлично запознати с всичко, случващото се в България.

За отличната ориентация на гръцкото външно министерство допринася широката консулска мрежа, която то започва да се изгражда още през 1834 г. Основна задача на гръцките консулски представителства е защита на гръцката търговия и корабоплаване, обслужване на сънародниците им, развиващи такава дейност и информирането на Атина за демографските промени, настъпващи в гръцките общности зад граница⁵. Тези общности са определени през 1843 г. като „незримата Гърция” и заемат важно място в гръцката национална доктрина. Атина създава консулските си служби най-често именно в териториите, където съществува гръцка диаспора и цели свързване на православно население с гръцката национална идея, което се явява предпоставка за териториалното разширение на държавата⁶.

Непосредствено преди създаването на модерната българска държава Гърция има в териториите, които стават част от Княжество България и Източна Румелия, две консулства от втори ранг – в Русе и в Пловдив, както и едно вицеконсулство във Варна⁷. На 11 март 1881 г. гръцкият парламент гласува откриването на генерално консулство в София – столицата на свободната българска държава. Едновременно с това е издигнат рангът на дипломатическото представителство в Пловдив – столица на Източна Румелия – от консулство в генерално консулство⁸. Гръцките консулства са подчинени на гръцкото посолство в Константинопол. Статутът и функциите им не се променят след 1878 г., защото съгласно чл. 8 от Берлинския договор всички договори, конвенции и спогодби, сключени между Високата Порта и европейски държави остават в сила за новоучредената българска държава и никакво изменение в тях не може да бъде направено без съгласието на държавата, сключила съответния

⁵ I. Μιχαηλίδης, *Μικρή, περήφανη πατρίδα. Ο κόσμος των Ελλήνων διπλωματικών και προξενικών υπαλλήλων στα Βαλκάνια και την καθ'ημάς Ανατολή 1830–1853*. Θεσσαλονίκη, 2012, 43–44.

⁶ Подробно за гръцката консулска мрежа в българските земи виж: Ю. Константинова, *България и Гърция в лабиринт от монолози*. София, 2022, 86–115.

⁷ ФЕК, αριθμ. 98, 27.12.1877.

⁸ ΙΔΑΥΕ 1881, Προξενικές αρχές, φ. 35: 1–8, 21–25.

договор. Разпоредбите на този член запазват привилегиите на чуждите поданици, както и правото на консулска защита и юрисдикция, установени с режима на капитулациите⁹.

През следващите десетилетия Гърция полага всички усилия, за да запази привилегираното положение на консулствата си в българските земи и съдебните им привилегии. Едновременно с това тя развива системата на дипломатическите си представителства в посока на създаване на консулски агентства в Свищов, Видин, Пазарджик, Станимака (Асеновград), Балчик и Бургас¹⁰. С кралски указ № 2707/611 от 18 февруари 1901 г. правомощията на гръцките генерални консулства в София и в Пловдив са разширени и са окрупнени районите на действие на консулствата и вицеконсулствата¹¹.

На фона на добре развитата и добре структурирана гръцка консулска мрежа българските постижения в тази област са незначителни. По настояване на българските търговско-индустриални камари, през 1911 г. в Пирея е открито първото българско консулство на територията на Гърция¹². След избухването на Междусъюзническата война (16 юни 1913) българските дипломатически представителства на гръцка територия са закрити. Освен консулството в Пирея, Междусъюзническата война закрива и българското консулство в Солун. То съществува от 1897 г., когато е открито като търговско агентство заедно с още четири български търговски агентства (в Скопие, Битоля, Сяр и Одрин) на територията на Османската империя. След обявяването на независимостта на България (1908) българското представителство в Солун е издигнато в ранг консулство, а през януари 1910 г. получава статут на генерално консулство¹³. След като на 27 октомври 1912 г. Хасан Таксин паша предава Солун на гръцката

⁹ М. Манолова, Международноправното положение на българската държава през периода 1878–1908 г. *Международни отношения*, 1974/ 4, 62.

¹⁰ Всъщност консулското агентство в Бургас е създадено през 1850 г., а шест години по-късно е повишено в ранг вицеконсулство, след което за известен период престава да функционира и подновява дейността си през 1883 г.

¹¹ *Επετηρίς του επί των Εξωτερικών Υπουργείων του 1901*. Εν Αθήναις, 1901, 12–13, 16–18, 58–59.

¹² А. Kostov, The Trade Relations between Bulgaria and Greece in the 1886–1911 Period. *Etudes balkaniques*, 2019/2, 226–248.

¹³ Подробно за дейността на българското представителство в Солун в османския период виж: Ю. Константинова, *Българите в османския Солун*. София, 2020, 348–360.

армия, българското консулство в града продължава да съществува за кратко – до 25 юли 1913 г.¹⁴

Дипломатическите отношения между България и Гърция, прекъснати с избухването на Междусъюзническата война, са възстановени през март 1914 г.¹⁵ Още през ноември 1916 г. обаче българският пълномощен министър в Атина Георги Пасаров е уведомен последователно от френското и британското посолство в гръцката столица, че трябва да напусне, въпреки съществуващите дипломатически отношения между България и Гърция. Официалната нота, с която Гърция къса дипломатически отношения с България е връчена на българското външно министерство на 2 юли 1917 г. Отношенията между двете държави са възстановени с ратифицирането на Ньойския договор, а през 1923 г. те разменят пълномощни министри¹⁶.

В междувоенния период гръцката консулска мрежа в България остава непроменена – консулства съществуват във Варна и Пловдив, в Бургас има вицеконсулство, а към гръцкото посолство в София функционира консулско бюро¹⁷. В задачите на гръцките консулски служби влизат защита на гръцките поданици, следене на политическото положение в районите им, събиране на всякакъв вид икономическа и търговска информация и нейното редовно (на 20 число всеки месец) изпращане на посолството в София¹⁸. През този период България не успява да отвори свое консулство в Северна Гърция. Единственото българско консулство в Гърция е това в Пирея, което функционира като консулско бюро към българското посолство в Атина. Така, макар формално международният статут на двете държави да е изравнен, то неравноправното положение на българската държава в двустранните отношения се запазва. В най-голяма степен това е резултат от желанието на победителките в Първата световна война да запазят доминиращите си позиции в международните отношения, на което победените отговарят с непрекъснати опити да променят това фактическо положение.

¹⁴ ЦДА, ф. 176К, оп. 22, а.е. 11, л. 3.

¹⁵ ЦДА, ф. 176К, оп. 3, а.е. 36, л. 15–16, л. 20–22.

¹⁶ М. Матеева, *История на дипломатическите отношения на България*. София, 2005, 176–177.

¹⁷ *Επετηρίς του επί των Εξωτερικών Υπουργείων 1940*. Εν Αθήναις, 1940.

¹⁸ ΙΔΑΥΕ 1928, ф. 23.5, писмо от 5 ноември 1928 г. на В. Дендрамис до консулствата на Гърция в Пловдив, Варна и Бургас.

На 20 април 1941 г., т.е. две седмици след като от българска територия армията на Вермахта нахлува в Гърция, българска армия също навлиза на гръцка територия и окупира района между демаркационната линия Свиленград–Александруполис и р. Струма¹⁹. На 23 април 1941 г. Атина прекъсва дипломатическите си отношения със София, а на 2 юли 1941 г. обявява война на България²⁰. Един месец след преврата на 9 септември 1944 г. българската армия се изтегля от гръцка територия, а мирният договор между двете държави е сключен на 10 февруари 1947 г. в Париж. Той оставя непроменена границата между тях (каквато е била към 1 януари 1941 г.) и задължава България за изплати на Гърция репарации в размер на 45 млн. долара. Макар с това състоянието на война между България и Гърция да е прекратено, то възстановяването на дипломатическите отношения между тях се случва едва през май 1954 г. Тогава българското правителство признава Договора за мир и потвърждава задълженията си по него. Решено е специална комисия да определи начина на изплащане на българските репарации, а дипломатическите представителства да работят за разрешаването на другите въпроси, произтичащи от мирния договор²¹.

Въпреки договореното през 1954 г. откриване на легации начело с пълномощни министри, то цели десет години те остават без титуляри, което е ясна индикация за трудностите, през които преминават българо-гръцките отношения. Едва през 1964 г. с подписването на 12-те спогодби, уреждащи всички висящи въпроси между двете страни, България и Гърция издигат дипломатическите си представителства в ранг посолства и разменят посланици. На 31 май 1973 г. по време на посещението на българския министър на външните работи Петър Младенов в гръцката столица между България и Гърция са подписани декларация за добросъседство, разбирателство и сътрудничество, културна спогодба и консулска конвенция, която предвижда откриване на българско генерално консулство в Солун и на гръцко генерално

¹⁹ Б. Петров, Българо–гръцките отношения в навечерието на Втората световна война и завземането на Беломорието. *Военноисторически преглед*, 2006/4, 52.

²⁰ Y. Stefanidis, Greece, Bulgaria and the approaching tragedy 1938–1941. *Balkan Studies*, vol. 32, 1991/2, 306.

²¹ Г. Даскалов, *България и Гърция: от разрыв към помирение*. София, 2004, 198–199, 245–247.

консулство в Пловдив²². През 1979 г. е постигнато установяването на облекчен визов режим между двете държави, който е отменен през 2007 г. във връзка с българското членство в Европейския съюз (ЕС). Постигнатото равновесие в официалните отношения между България и Гърция е нарушено през 2016 г. със закриването на гръцкото генерално консулство в Пловдив, в резултат от тежката икономическа криза, в която в този момент се намира Гърция.

През близо 150-годишния период на съществуване на българо-гръцките отношения съставът на дипломатическите им мисии се променя многократно. Първото поколение български и гръцки политици и дипломати са завършили едни и същи учебни заведения и често принадлежат към една и съща социална среда. Те се познават отлично и обикновено поддържат лични отношения. От началото на ХХ в., когато двете страни почти напълно прекъсват връзките помежду си, това се променя – спира обучението в съседната държава и политиките не поддържат лични отношения. Именно непознаването е една от причините за създаването на „зловеща“ атмосфера в двустранните отношения, защото то създава благоприятна почва за натрупване на негативни стереотипи, които унищожават възможностите за политически диалог. Тази ситуация започва да се променя от юли 1975 г., когато министър-председателят на Гърция Константинос Караманлис пристига на посещение в България. Следва визита на генералния секретар на ЦК на БКП и председател на Държавния съвет Тодор Живков в Гърция през април 1976 г., а през следващото десетилетие срещите на най-високо ниво продължават, което довежда до множество конкретни споразумения, допринасящи за развитието на двустранните отношения²³. Тенденцията за размяна на посещения на държавно равнище се запазва и след падането на социалистическия режим в България²⁴. Паралелно с това е налице високо ниво на професионализъм сред дипломатите на двете стра-

²² Е. Калинова, „Изтъняващата „Желязна завеса“ – България и Гърция – 60-те – 80-те години на ХХ век. В: Д. Драганов, Д. Димитров, П. Боев (съст.), *България и Европа през съвременната епоха. Сборник в чест на 80-годишнината на проф. дин Димитър Сирков*. София, 2010, 194–215.

²³ Пак там.

²⁴ Y. Christidis, I. Armakolas, P. Paschalidis, *Greek–Bulgarian Relations: Present State and Future Challenges*. ELIAMEP, SE Europe programme, 2017, 11–15.

ни, които безспорно отлично познават интересите и позициите на съседната държава и успяват да блокират взаимните си претенции или да достигнат до взаимноизгодни споразумения в зависимост от политическата конюнктура. Разбира се, към посочените фактори трябва да се добави и ролята на конкретните личности – министри и посланици, ангажирани пряко с двустранните отношения. Усилията на тези от тях, които поемат инициативи и лично се грижат за практическото им приложение, рано или късно намират професионално, а често и обществено признание.

Политически проблеми на двустранните отношения

През първия период на българо-гръцките отношения в тях съществува известна двойственост. От една страна, поради общите борби срещу османската власт и силата на религиозната и традиционна общност, политиците на двете страни са склонни да разглеждат държавите си като потенциален съюзник на Балканите. От друга страна, създаването на Българската екзархия и нейното обявяване за схизматична от Вселенската патриаршия ясно подсказва, че двете нации ще се сблъскат за съзнанието на православно население на Османската империя и подялба на европейските ъ територии. На трето, но в никакъв случай последно, място и България, и Гърция през този период (както и през всички останали) са силно зависими от политиката на Великите сили, което съществено повлиява двустранните им отношения.

Тези три специфики са видими при осъществяването през 80-те и 90-те години на XIX в. балкански пътувания на лидери на двете държави. През април 1883 г. княз Александър I Батенберг посещава Атина, убеден, че трябва бързо да се постигне споразумение между българи и гърци, защото в противен случай сблъсъкът между тях е неизбежен. Посещението му цели създаване на военен съюз на християнските балкански държави, който да е насочен срещу Османската империя и да покаже известна независимост пред Великите сили²⁵. Големият проблем на разговорите е желанието на

²⁵ Подробно за посещението и неговите цели виж: Е. Стателова, Р. Попов, В. Танкова, *История на българската дипломация 1879-1913*. София, 1994, 30–31; Κ. Αιλιάνοϋς, *Μια προοπτική συμμαχίας Ελλάδος - Αυστρο-Ουγγαρίας χωρίς επαύριο (1883-1887)*. Θεσσαλονίκη, 1994, 25–55.

българския княз страната му да получи излаз на Егейско море при Солун. То следва рационална политическа и икономическа логика и се аргументира със Санстефанския прелиминарен договор, според който България включва географските области Мизия, Тракия и Македония. Тези граници са определени на базата на султанския ферман от 1870 г. за създаване на Българската екзархия и в България се възприемат като справедливи и задължителни за националното обединение²⁶.

В Гърция обаче през този период се оформя виждането, че за да се осъществи обединението на гърците от Кралството с тези от Османската империя, Атина трябва да запази сухопътна връзка с Константинопол и Мала Азия. Това не изключва идеята за подялба на Македония, но не допуска възможността България да получи излаз на Егейско море²⁷. В Атина преценяват, че жертването на Източна Румелия и интересите на гърците в областта, е максималната отстъпка, която могат да направят, за да постигнат договореност с България²⁸. Така още през 1883 г. са изяснени основните териториални претенции на двете държави и ясно е очертан сблъсъкът на гръцката Мегали идея и българската санстефанска мечта.

Допълнително притеснение в Атина предизвиква българското настояване за даване на автономия на Македония и Одринска Тракия, което подсилва страховете на Гърция, че България може да повтори с Македония модела на съединение с Източна Румелия²⁹. Това предопределя неуспеха на разговорите, водени между гръцкия премиер-министър Харилаос Трикупис и българския министър-председател Стефан Стамболов през юни 1891 г. в София. Както и при пътуването на Батенберг в Атина, така и в този случай преговорите

²⁶ Подробно за българската и гръцката национална доктрина в края на XIX и началото на XX в. виж: Ю. Константинова, *Българи и гърци в борба за османското наследство*. Фабер, 2014, 17–28.

²⁷ Σ. Καράβας, Ο Κωνσταντίνος Παπαρρηγόπουλος και οι εθνικές διεκδικήσεις (1877–1885). Στο: *Ιστοριογραφία της νεότερης και σύγχρονης Ελλάδας 1833–2002*. Τ. Α'. Αθήνα, 2004, 164–168.

²⁸ É. Driault, M. Lhéritier, *Histoire diplomatique de la Grèce dès 1821 à nos jours*. Т. 4. Paris, 1926, 180–181.

²⁹ З. Първанова, *Между Берлинския мир и Балканските войни. Решаване на националния въпрос или подялба на османското наследство*. В: С. Елдъров (съст.), *Балканите между мира и войната XIV–XX в.* София, 2002, 166–186.

за сключване на съюз, насочен срещу Османската империя, по-скоро целят да демонстрират пред Великите сили, че балканските държави биха могли да се обединят срещу наложеното им статукво³⁰.

Показателни за двойствеността в българо-гръцките отношения са събитията от 1897 г., когато Гърция се намира на прага на война с Османската империя. В този момент гръцкият външен министър Александрос Скузес уведомява българския пълномощен министър Петър Димитров, че Гърция по принцип е съгласна България да получи излаз на Егейско море и подчертава, че правителството му е разположено да преговаря „върху определянето на сферите на действие морално и военно в Македония“³¹. При ясно очерталия се военен конфликт българското правителство не отговаря на гръцките сондажи и запазва неутралитет. Въпреки това то заявява, че няма претенции за компенсации в случай на анексия на о. Крит от Гърция и няма да разглежда този акт като повод за намеса³². България се възползва от гръцко-турската война (1897) и укрепва позициите си в европейските вилаети на Османската империя като постига три берата за български владци в Македонските вилаети, заплашвайки империята, че в противен случай ще приеме предложението на Гърция за споразумение и няма да сдържа македонското революционно движение³³. Освен това българското правителство се опитва да свърже критския въпрос с македонския и повтаря виждането си, че е най-добре Македония да стане автономна област под контрола на Великите сили³⁴.

През следващите години въпросът за съдбата на европейските провинции на Османската империя застава непреодолимо между България и Гърция. Двете страни престават да правят дори опити за договаряне и оставят общественото мнение да бъде повлияно от националистически организации³⁵. Промяната в българо-гръцките отношения идва през 1909 г. във връзка с политиката на мла-

³⁰ Ю. Константинова, *Балканската политика на Гърция в края на XIX и началото на XX век*. Фабер, 2007, 198–201.

³¹ ЦДА, ф. 176К, оп. 1, а. е. 1008, л. 1.

³² Р. Попов, *Балканската политика на България 1894–1898*. София, 1984, 131.

³³ ЦДА, ф. 600К, оп. 3, а. е. 339, л. 105.

³⁴ ЦДА, ф. 176К, оп. 1, а. е. 1076, л. 84–90, л. 103–104.

³⁵ Константинова, *Българи и гърци*, 57–66.

дотурците, насочена срещу правата на националностите в Османската империята³⁶. През август – септември 1910 г. по предложение на гръцката страна между София и Атина е договорено сътрудничество на българските и гръцките депутати в османския парламент, съвместни действия на Патриаршията и Екзархията по въпроси от общ интерес и спиране на антибългарската и съответно антигръцката пропагандна кампания в пресата³⁷.

Итало-турската война от 1911 г. поражда страхове от възможността една Велика сила да се намеси пряко на Балканите и да заплаши интересите на държавите от региона. Това принуждава правителството на Иван Ев. Гешов да се откаже от основен до този момент принцип в българската политика – искането за автономия на Македония и да приеме възможността за нейната подялба³⁸. Ив. Ев. Гешов осъзнава нуждата от гръцкия флот, за да спре прехвърлянето на турска армия от Мала Азия и разчита на филелинските чувства за мобилизацията на европейското обществено мнение в полза на каузата на балканските християнски държави³⁹. Едновременно с това София не иска да отстъпи на Атина територии, които счита за изконно български. Българските политици се надяват, че поради малките си военни възможности Гърция не би могла да защити претенции, съответстващи на националната ѝ програма. От своя страна, гръцкият министър-председател Елефтериос Венизелос смята, че Гърция не може да си позволи да остане неутрална в приближаващия военен конфликт, защото при победа на християнските държави, те биха стигнали до границата на малка Гърция, която ще остане без придобивки от тази война, а при победа на Османската империя тя ще се превърне в смъртоносна заплаха за гръцката държава⁴⁰.

Започналите през април 1912 г. преговори между България и Гърция показват, че двете страни стоят на старите си позиции по македонския въпрос, което прави споразумението им невъзможно.

³⁶ IDAYE 1910, ф. A/5, документ от 22 ноември 1910 г.

³⁷ H. Gardikas-Katsiadakis, *Greece and the Balkan Imbroglia. Greek foreign Policy, 1911-1913*. Athens, 1995, 48.

³⁸ И. Гешов, *Балканският съюз – спомени и документи*. София, 1915, 13.

³⁹ М. Маджаров, *Дипломатическа подготовка на нашите войни. Спомени, частни писма, шифровани телеграми и поверителни доклади*. София, 1932, 56, 38.

⁴⁰ *Οι ιστορικοί λόγοι του Ε. Κ. Βενιζέλου (1909-1936)*. Τ. Α'. Αθήνα, 1936, 161–165.

Гърция отказва да се съгласи с българското искане за автономия на Македония и правителството на Ив. Ев. Гешов предлага то да се замени със съвместното искане за провеждане на реформи по смисъла на чл. 23 от Берлинския договор. Е. Венизелос смята, че съюзът между двете страни трябва да се сключи без конкретна договорка за подялба на територии, защото според него подялбата ще стане въз основа на военната окупация, която ще е благоприятна за Гърция, тъй като турската армия ще се насочи срещу българската⁴¹. В крайна сметка в подписания на 16 май 1912 г. българо-гръцки договор не става дума за определяне на някаква бъдеща граница между двете държави, а само, че негова цел е постигането на „истинско политическо равенство и респектиране правата, произхождащи от договорите или по друг начин отстъпени на християните в империята“⁴². Постигната формула показва, че става дума за временна уговорка, която в момента отговаря на интересите на двете държави, но ще бъде преразгледана в бъдеще.

На 30 септември 1912 г. България, Сърбия и Гърция, подават колективна нота до Високата порта, а няколко дни по-късно започват военни действия срещу Османската империя. Така избухва Първата балканска война, която и в България, и в Гърция се възприема като война в името на свободата и справедливостта⁴³. Едновременно с военните действия срещу Османската империя по фронтовете на Балканската война се води и прикрита борба за надмощие между София и Атина, при която се стига до военни сблъсъци между български и гръцки части, навсякъде където те влизат в съприкосновение⁴⁴. Макар победите на Балканския съюз да постигат невероятното – изтласкването на Османската империя от Европа, те не решават проблемите между балканските държави и не донасят мир на народите им. В нощта на 16 срещу 17 юни 1913 г. българското военно командване по устно нареждане на цар Фердинанд решава да „изтика“ войските на Сърбия и Гърция, уж за да направи „политиче-

⁴¹ А. Αλεξάνδρης, *Πολιτικά αναμνήσεις*. Πάτραι, 1947, 41–43.

⁴² Гешов, *Балканският съюз*, 85.

⁴³ Константинова, *Българи и гърци*, 198–203.

⁴⁴ *Ο ελληνικός στρατός κατά τους Βαλκανικούς πολέμους του 1912-1913. Τ. Α. Επιχειρήσεις εν Μακεδονία κατά των Τούρκων*. Παράρτημα Α' τόμου. Εν Αθήναις, 1932, 470.

ска демонстрация”, която да подпомогне българското правителство при преговорите⁴⁵. Това стоварва върху България вината за агресията и избухването на Междусъюзническата война, която завършва с подписването на Букурещкия мирен договор (28 юли 1913). С него Гърция увеличава своята площ с 90%, а населението си повече от два пъти, но не по-малко важно е, че с дипломатическата активност около подписването му Е. Венизелос успява да изгради система от съюзи, които да му осигурят съюзници за бъдещото съдържане на България⁴⁶. Основна цел на Атина през следващите години е запазването с „цената на всяка жертва на равновесието на силите”, установено след Междусъюзническата война. Причината, простицко изразена от Е. Венизелос е, че националните претенции на България, която не желае да се примири със загубата на Македония, са насочени основно към Гърция, защото тя е завзела най-голямата и най-богата част от нея⁴⁷.

Резултатите от Балканските войни са разглеждани в България като национална катастрофа и желанието за реванш в най-голяма степен определя българската позиция към предложенията на Антантата и на Централните сили за включване в Първата световна война. В нея България и Гърция се оказват в двата противостоящи си военни блока – през октомври 1915 г. България се включва на страната на Централните сили, а през лятото на 1917 г. след детронирането на крал Константинос Е. Венизелос присъединява страната си във военните действия на страната на Антантата. Близко година българската и гръцката армии се срещат в позиционната война на Солунския фронт до неговото пробиване от силите на Антантата при Добро поле през септември 1918 г. Официално поражението на България е подпечатано с Ньойския мирен договор (27 ноември 1919), който възстановява довоенната граница между България и Гърция, но предава Западна Тракия първоначално на Антантата, а след това на Атина⁴⁸.

⁴⁵ Г. Марков, *Българското крушение 1913*. София, 1991, 68–69.

⁴⁶ Αρχεῖον Λέσχης Φιλελευθέρων, I/32/95a.

⁴⁷ Ε. Βενιζέλος, *Το πρόγραμμα της εξωτερικής αυτού πολιτικής. Αγορεύσεις κατά τας συνεδριάσεις της Βουλής της 21ης, 28ης Σεπτεμβρίου και 21ης Οκτωβρίου 1915*. Εν Αθήναις, 1915, 48–49.

⁴⁸ През май 1920 г. Западна Тракия е окупирана от Гърция в качеството ѝ на

Ньойският мирен договор и свързаните с него спогодби поставят всички основни проблеми в българо-гръцките отношения в междувоенния период – излаза на България на Егейско море; финансовите противоречия, свързани с репарациите и размяната на население; правата на малцинствата. България губи войните си за национално обединение и е принудена да се бори за смекчаване на политическите, икономическите и емоционалните последици от загубата. В периода между двете световни войни тя води политика на мирен ревизионизъм, предотвратяване на изселването на българско население, останало извън границите на страната и прилагане на международните договорености за спазване правата на малцинствата⁴⁹.

Гърция, макар спрямо България да е държава-победителка, претърпява своята катастрофа в Малоазийската кампания срещу силите на Мустафа Кемал (1922), което я изправя пред необходимостта, от една страна, да усвои присъединените земи на Балканите, а от друга, да се справи с настаняването на близо един милион и двеста хиляди бежанци и емигранти, основно от загубените територии в Мала Азия, но не само. Това означава, че тя има напълно противоположни на България цели – гарантиране на получените териториални придобивки на Балканите, получаване на максимално големи финансови компенсации, изселване на негръцкото население от територията си с цел ликвидирание претенциите на съседните държави, представляващи опасност за териториалната цялост на страната.

Поради това не е неочаквано, че през 20-те и 30-те години на ХХ в. двустранните българо-гръцки отношения претърпяват поредица от трусове. Сред тях най-сериозен е Петричкият инцидент⁵⁰, който дава повод на правителството на гръцкия диктатор Теодорос Пангалос да нахлуе в България или според гръцката терминология

мандатър (пълномощник) на Антантата, а окончателното преминаване на областта под властта на Гърция става по силата на Лозанския мирен договор (24 юли 1923). Подробно виж: М. Маркова, *Българите в Западна Тракия – граници и идентичност (XIX – 30-те години на ХХ в.)*. София, 2021.

⁴⁹ Р. Прешленова, От иредентизъм към дефанзивен национализъм: България след Първата световна война. В: Р. Прешленова (съст.), *Маски долу! Национализмът на Балканите през ХХ в.* София, 2018, 201–243.

⁵⁰ Петричкият инцидент, който започва по повод едно куче, е един от 17-те българо-гръцки гранични спора, възникнали в периода 1924–1925 г.

„да осъществи ограничено напредване на гръцката армия в българска територия“⁵¹. На 22 октомври 1925 г. гръцки войски навлизат в българска територия по долината на р. Струма и до обяд на същия ден окупират територия с фронт около 30 км. в широчина и 10 км. в дълбочина, обстрелват Петрич и подпалват няколко български села. България, която съгласно разпоредбите на Ньойския договор не разполага с военни сили, отнася въпроса до Обществото на народите (ОН) въз основа на чл. 10 и чл. 11 от Устава на международната организация⁵². На 26 октомври 1925 г. Съветът на организацията приема резолюция, която задължава Гърция да прекрати военните действия и в рамките на 60 часа да изтегли армията си. Съветът назначава специална анкетна комисия, която признава Гърция за виновна и предлага гръцкото правителство да изплати на българското 20 млн. лв. за имуществени загуби на населението и 10 млн. лв. за 12-те убити и 19-те ранени български военни, както и за причинени материални и морални щети. През декември 1925 г. докладът на Комисията е приет от Съвета на ОН⁵³.

Граничните инциденти са само външен израз на враждебността, недоверието и подозрителността между България и Гърция. В Атина всички са убедени, че София само чака удобен момент „да слезе“ към Егея и да реокупира Тракия, поради което се придържат към твърда позиция при преговорите с България. Това парализира всеки опит за разбирателство и поставя българската политика в безизходна ситуация, подхранвайки реваншистките настроения в София. Разбира се, негативите от невъзможността да се постигне политическо споразумение са понесени от населението на двете държави.

Най-пострадали от създалата се ситуация са българите в Гърция и гърците в България. На 29 септември 1924 г. българският външен министър Христо Калфов и гръцкият представител в ОН – Николаос Политис подписват пред Съвета на ОН декларации за равно третиране на хората от гръцкото малцинство в България и българ-

⁵¹ Σ. Πλουμίδης, *Η ελληνοβουλγαρική κρίση του 1924–1925. Ο πόλεμος της ζωοκλοπής*. Αθήνα, 2006, 14, 77–80, 101–103, 111.

⁵² Г. Димитров, *Малцинствено–бежанският проблем в българо-гръцките отношения 1919–1939*. Благоевград, 1982, 186–191; Х. Калфов, *Спомени*. Фабер, 2021, 295–304.

⁵³ https://biblio-archive.unog.ch/Dateien/CouncilMSD/C-727-M-270-1925-VII_EN.pdf

ското малцинство в Гърция, особено по въпросите на образованието и религията⁵⁴. В България подписването на Протокола е оценено като успех, тъй като той признава наличието на българско малцинство в Гърция и задава рамката, в която българското правителство може да се опита да гарантира правата и на българите, останали в границите на Кралство Румъния и на Кралството на сърби, хървати и словенци (КСХС), от 1929 г. официално преименувано на Кралство Югославия. Поради това българският парламент ратифицира Протокола и в началото на 1925 г. той е утвърден с царски указ⁵⁵.

В отговор на Протокола обаче КСХС денонсира едностранно гръцко-сръбския съюзнически договор от 1913 г. и иска признаване на сръбско малцинство в Гърция. Активността на Белград е резултат от факта, че с този Протокол гръцките политици ясно декларираха разбирането си, че останалото на тяхна територия население е с българска националност. Това, от една страна, лишава Белград от основание да претендира за права върху него, а от друга, създава прецедент, който може да бъде проектиран върху българското население в КСХС. Сръбските политици не признават съществуването на българи на своя територия и не могат да допуснат те да бъдат признати като такива в/от Гърция⁵⁶.

Бурната сръбска реакция намира добра почва в Атина, където протоколът „Калфов-Политис“ събужда страхове от идеята за автономия на Македония. Друг аргумент, използван от противниците на Протокола в Атина е, че той дава възможност на чужди сили в лицето на представителите на ОН да се намесват във вътрешните работи на Гърция и така да ограничават суверенитета ѝ. В началото на 1925 г. гръцкият парламент обявява, че Н. Политис не е бил упълномощен да подпише Протокола и отказва да го ратифицира⁵⁷.

Втората голяма група хора, които са сериозно оцетени от неуспеха на политиките да постигнат разбирателство са изселниците от

⁵⁴ <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/LON/Volume%2029/v29.pdf>

⁵⁵ Димитров, *Малцинствено–бежанският проблем*, 161–164.

⁵⁶ Н. Кайчев, *Югославизми срещу партикуларизми: национално държавните превъплъщения на двете Югославии (1918–1991)*. В: Р. Прешленова (съст.), *Маски долу! Национализмът на Балканите през XX в.* София, 2018, 11–73.

⁵⁷ Α. Τούντα-Φεργάδη, *Ελληνο-βουλγαρικές μειονότητες. Πρωτόκολλο Πολίτη-Κάλφωφ 1924–1925*. Θεσσαλονίκη, 1986, 82–83, 120–129.

двете държави. Конвенцията за доброволна размяна на население между България и Гърция е подписана броени часове преди Ньойския договор. С нея София и Атина признават правото на българите от Северна Гърция и гърците от България да се изселят свободно и се задължават да улеснят това изселване⁵⁸. Изяснено е, че правото на изселване не накърнява имотните права на изселниците, които се ликвидират от смесена комисия, оценяваща имуществото им⁵⁹. На 18 декември 1920 г. като орган на ОН е създадена Смесена българо-гръцка емиграционна комисия, която трябва да организира свободната емиграция на населението и да извърши ликвидацията на неговото имущество. Тя действа в периода 1920–1931 като в годините на най-активната ѝ дейност (1926–1927) броят на подкомисиите ѝ достига 11⁶⁰.

Комисията приема 18 декември 1900 г. за начална дата на конвенцията за доброволна размяна на население и до края на мандата си разглежда над 50 000 дела – около 30 000 български и около 20 000 гръцки. Въз основа на тях тя преценява, че общата стойност на ликвидираните имоти на български изселници е 21 197 287 долара, а на ликвидираните имоти на гръцки изселници – 10 150 293 долара. От тях са изплатени съвсем малка част, а след приспадането на остатъка Гърция остава да дължи на България 10 339 023 долара (по тогавашния курс това са 1 150 031 250 лв.). Тази сума е коригирана с обезщетенията, които двете държави си дължат взаимно за църковно-училищните и общински имоти. Преценено е, че 82 гръцки общински имота в България са по-ценни от 299 български общински имота в Гърция⁶¹. Поради това в окончателния си доклад Комисията решава, че общата сума, която Гърция дължи на България за ликвидация на имотите (лични и общински) е 7 165 252 долара.

⁵⁸ На 26 октомври 1923 г. с допълнително споразумение между българското и гръцкото правителство конвенцията за доброволна размяна на население започва да се прилага и спрямо българите от Западна Тракия.

⁵⁹ Подробно виж: Димитров, *Малцинствено-бежанският проблем* и Φερυάδη, *Ελληνο-βουλγαρικές μειονότητες*.

⁶⁰ Димитров, *Малцинствено-бежанският проблем*, 217–295.

⁶¹ Th. Dragostinova, *Between Two Motherlands: Struggles for nationhood among the Greeks in Bulgaria, 1900–1949*. New York, 2011, 198.

Начините и сроковете на взаимно плащане на недвижимите имоти са договорени между България и Гърция със спогодбата „Моллов-Кафандарис“, подписана на 7 декември 1927 г. в Женева. Тъй като дължимите суми са прекалено големи за възможностите на двете държави, спогодбата предвижда на хората да бъде изплатена едва 10% от стойността на недвижимите им имоти, а останалите 90% да им бъдат дадени във вид на облигации. Определен е срок от 30 години и е решено върху сумата на облигациите да бъде изплатена 6% годишна лихва. Променена е и валутата, в която ще се изплащат обезщетенията – вместо в долари е прието те да се изплащат в местните валути (лев и драхма)⁶².

Българският и гръцкият парламент ратифицират спогодбата „Моллов-Кафандарис“, съответно през април и декември 1928 г., но тя никога не е напълно приложена, защото всички гръцки политически партии възприемат „компенсационната теза“, която обвързва гръцките плащания по спогодбата „Моллов-Кафандарис“ с репарационните плащания на България. Атина отказва да приеме българските аргументи, че двете задължения са с напълно различен характер, тъй като репарациите, които България плаща са нейно международно задължение към държавите от Антантата, поето с Ньойския договор, а задълженията на Гърция, произтичат от двустранно задължение и са за обезщетение на частни лица, каквото обезщетение плаща и България на гръцките изселници⁶³. Освен това България се намира във фактическа невъзможност да изплаща репарациите си поради огромния им размер, световната икономическа криза, множеството дългове, които държавата обслужва (напр. бежанския и стабилизационния заем) и т.н. Тези факти са признати от Хагската конференция през януари 1930 г., която намалява българските репарации от 2,25 млрд. фр. на 171,6 млн. фр.

Освен че настоява за обвързване на репарационните плащания на България с гръцките плащания по спогодбата „Моллов-Кафандарис“, Атина иска да получи обезщетение за щети, нанесени при антигръцките гонения от 1906 г. и при българската окупация на гръц-

⁶² https://biblio-archiv.unog.ch/Dateien/CouncilMSD/C-238-M-131-1932-I_EN.pdf

⁶³ Димитров, *Малцинствено-бежанският проблем*, 317.

ки територии по време на Първата световна война⁶⁴. На това България противопоставя исканията си за изплащане от Гърция на още 6000 декларации на български бежанци, подадени след изтичане на срока, определен от Смесената комисия и настоява, че не може да приеме искането за изплащане на щети от 1906 г., тъй като погромите не са извършени от правителството, а от частни лица и финансово въпросът е уреден още с Букурещкия мирен договор⁶⁵.

След приемането на „мораториума Хувър“, с който за срок от една година, считано от 1 юли 1931 г., се отлагат плащанията по репарациите и междуправителствените дългове, Гърция спира да плаща вносните си по спогодбата „Моллов-Кафандарис“. Към този момент според Смесената комисия дългът на Гърция към България е малко над един милиард и петдесет и четири милиона лева (1 054 млрд. лв.), които носят и съответните лихви. В периода 1931–1933 на няколко пъти се водят преговори между България и Гърция в опит да бъдат разрешени финансовите им различия, които накрая убеждават и двете страни, че трябва да консолидират претенциите си⁶⁶. През декември 1933 г. България приема гръцки рекламации на стойност 100–150 млн. лв., а Гърция признава на България рекламации в размер на 2,5 млрд. лв., в които се включва и сумата по спогодбата „Моллов-Кафандарис“. Проблемът, който остава непреодолим между двете държави е желаната от Атина и отхвърляна от София възможност гръцкият дълг по спогодбата „Моллов-Кафандарис“ да се компенсира с българските репарации. Това искане е неприемливо за българската страна, тъй като международната общност към този момент е приела непосилния размер на репарациите и ги е опростила. Именно този въпрос проваля възобновените през 1936 г. преговори, при които Гърция се показва готова да се съгласи да получи от България 8,6–8,3% от определеното ѝ в Хага репарационно задължение, но София отказва да се съгласи с отстоявания от Атина компенсационен принцип⁶⁷.

Всъщност всички проблеми на двустранните отношения в междувоенния период произтичат от твърдото убеждение на Атина, че

⁶⁴ К. Καραμανλής, *Ο Ελευθέριος Βενιζέλος και οι εξωτερικές μας σχέσεις 1928-1932*. Β' έκδοση. Αθήνα, 1995, 108–109.

⁶⁵ Димитров, *Малцинствено–бежанският проблем*, 321–327.

⁶⁶ ЦДА, ф. 322К, оп. 1, а.е. 783, л. 349.

⁶⁷ ЦДА, ф. 176К, оп. 22, а.е. 278, л. 107, л. 148-155.

нищо не може да отклони вниманието на България от южно море и стремежа да стигне до него през гръцки територии. Резултатът, предвиден още през пролетта на 1936 г. от английския пълномощен министър в София е, че при една европейска война „гръците ще тръгнат с нас“, а българите ще бъдат „увлечени на противната страна“⁶⁸. Последвалите събития доказват напълно както верността на гръцките страхове, така и факта, че неуспехът на България и Гърция да постигнат политическо решение на двустранните си проблеми, прави неизбежен сблъсъка им в приближаващия военен конфликт.

През септември 1940 г. София поставя на дневен ред въпроса за излаз на Егейско море, макар да не възнамерява да воюва с Гърция дори след италианското нахлуване в съседната държава. Изправена пред силен натиск от страна на Германия на 1 март 1941 г. България подписва присъединяването си към Тристранния пакт и още същия ден 12-та германска армия преминава Дунава и заема позиции по българо-гръцката граница. Българска армия не участва в немската операция по превземане на Гърция, а навлиза в гръцка територия две седмици по-късно⁶⁹. В периода на Втората световна война Гърция е поделена от силите на Оста на три части. От тях България получава окупираната от българската армия територия между демаркационната линия Свиленград–Александруполис и р. Струма (заедно с о. Тасос и Самотраки), в която е учредена Беломорска област с българска администрация и полиция.

Работещите решения

Тежкото наследство от българската окупация на Северна Гърция в годините на Втората световна война, както и помощта, която Българската комунистическа партия (БКП) оказва на левите сили в периода на Гражданската война в Гърция (1946–1949) практически замразяват за близо две десетилетия двустранните отношения. Не трябва да се пропуска и фактът, че присъединяването на България към Източния блок по същество представлява материализация на традиционната за Гърция концепция за „заплахата от север“. Съгласно нея Русия (СССР) чрез славянските балкански държави

⁶⁸ Д. Шишманов, *Писма до мен самия*. София, 1995, 68.

⁶⁹ Петров, *Българо-гръцките отношения*, 52.

(България, а преди 1948 г. и Югославия) заплашва териториалната цялост на страната, което в началните години на Студената война се разглежда и като възможност за откриване на балкански фронт между двата противостоящи си блока.

На пръв поглед парадоксално, но тъкмо в най-ранния следвоенен период е решен един от най-болезнените проблеми в българо-гръцките отношения – църковният. Началото е поставено с избора на екзарх Стефан (1878–1957) за нов Предстоятел на Българската православна църква (БПЦ). Той е избран на 21 януари 1945 г. по време на екзархийски изборителен събор, на който е решено и преместването на седалището на БПЦ от Истанбул в София. Това по същество означава, че българската църква са отказва от диоцеза си в областите Македония и Тракия, с което е премахнат най-сериозният проблем в отношенията ѝ с Вселенската патриаршия. Допълнително стимулиран от неформалното посредничество на Руската православна църква, на 22 февруари 1945 г. патриарх Вениамин (1871–1946) издава томос за отмяна на схизмата и признаване на автокефалността на Българската екзархия⁷⁰. Едва възстановени отношенията между двете църкви са отново помрачени във връзка със самопровъзгласяването на БПЦ за патриаршия на 10 май 1953 г. Вселенският патриарх Атинагорас (1886–1972) признава това решение едва на 27 юли 1961 г. след посредничеството главно на Антиохийската и Руската патриархии. През 1962 г. българска църковна делегация начело с патриарх Кирил (1901–1971) осъществява историческо посещение на Вселенската патриаршия, на източните патриархии (Йерусалимска, Антиохийска и Александрийска) и на Гръцката православна църква (включително и на Света гора), което довежда и до признаване на патриаршеското достойнство на БПЦ от предстоятелите и на Гръцката църква⁷¹.

Българо-гръцкият църковен спор е решен благодарение на коренната промяна в българската външна политика, която напълно и окончателно се отказва от претенции за територии, останали в границите на съседните държави. Едновременно с това неговото бързо

⁷⁰ Д. Калканджиева, *Българска православна църква и държава 1944–1953*. София, 1997.

⁷¹ Х. Темелски, *Православието в България*. - <https://bg-patriarshia.bg/history>

и положително развитие се дължи и на решителната намеса на Руската патриаршия, която следва целите на комунистическия режим в СССР. Не на последно място, разбира се, трябва да се има предвид благоприятната международна и регионална конюнктура. Всички тези фактори обаче не се оказват достатъчни, за да преодолеят притесненията на политиците в Атина за териториалната цялост на страната. Макар след Втората световна война Гърция отново да е в лагера на победителите, най-голяма част от сухопътната ѝ граница е с държави от Източния блок, което особено преди разрива между СССР и Югославия буди сериозни опасения в Атина. Към тях трябва да се добави и традиционната подозрителност, че България може да се опита да получи територии в Северна Гърция, този път опирайки се на помощта на Източния блок и разчитайки на модерните средства за водене на война⁷².

Всичко това отново завърта българо-гръцките отношения в омагьосания кръг, в който те се намират в междувоенния период – граничните инциденти зачестяват, а финансовите претенции и контрапретенции се увеличат. Към останалите нерешени през предходния период финансови въпроси, се добавят и претенции, възникнали във връзка с Втората световна война. Гърция настоява за изплащане на пълния обем репарации (45 млн. долара) като предварително условие за развитието на каквито и да е отношения, а България иска от сумата на репарациите да се приспаднат старите гръцки задължения по спогодбата „Моллов-Кафандарис“, стойността на българските имоти в Беломорието и направените там инвестиции в периода 1941–1944⁷³. По време на няколкогодишните тежки преговори са изяснени позициите на двете страни и е постигнато неофициално споразумение за консолидиране на сумите. Пробивът идва през 1962 г. със съгласието на гръцката страна за едновременно и „комплексно“ разглеждане на всички въпроси. Промяната в гръцката позиция е продиктувана от развитието на международните отношения и в частност на ситуацията на Балканите. На първо място, от ключово значение е новата фаза, в която се намира Кипърският въпрос. След

⁷² E. Χατζηβασιλείου, *Στα σύνορα των κόσμων. Η Ελλάδα και ο Ψυχρός Πόλεμος, 1952–1967*. Θεσσαλονίκη, 2007.

⁷³ И. Баева, Е. Калинова, Политикът интелектуалец. В: *Иван Башев: политик, държавник, дипломат*. София, 2009, 50.

като островът получава независимост от Великобритания (1960), на него започват сблъсъци между кипърските гърци и кипърските турци, които правят реална вероятността от избухване на гръцко-турски конфликт. Не по-малко важен е фактът, че в края на 1961 г. Югославия официално повдига въпроса за правата на „македонското“ малцинство в Гърция, което предизвиква криза в гръцко-югославските отношения⁷⁴.

Дори и при тази благоприятна международна конюнктура още близо две години са нужни на дипломатите от двете страни, за да намерят взаимно приемлива формула, която да реши натрупаните проблеми и да доведе до трайни добросъседски отношения⁷⁵. Най-съществените въпроси са решени със „Спогодба за уреждане на висящите финансови въпроси и развитие на икономическото сътрудничество“, съгласно която България се задължава да изплати на Гърция глобалната сума от 7 млн. долара чрез заделяне на 12% (20% при машините и съоръженията) от постъпленията, произтичащи от износа на български стоки за Гърция на вноски не по-малки от 600 хил. долара годишно. Договорено е погасяването на българското задължение по взаимните претенции да става и с годишна доставка на 186 млн. м³ вода от р. Арда за срок от 60 години при обезпеченост 85%. С тази спогодба са ликвидирани всички финансови проблеми между двете държави, произтичащи от претенциите им от началото на ХХ в. до края на Втората световна война. В нейния чл. 5 е договорено сключването и на следните спогодби: за сътрудничество при използването на водите на реките, протичащи през териториите на двете страни; търговска спогодба и спогодба за плащания; за подобряване на жп превозите; за мореплаването; за установяване на въздушен път и редовни търговски въздушни линии; за пощенските съобщения и далекосъобщения; за шосейните превози на стоки и пътници; за туризма и митническа спогодба⁷⁶.

Разбира се, недоволни от постигнатото споразумение има и в двете страни. Най-ощетени безспорно са притежателите на облигации по спогодбата „Моллов-Кафандарис“, които никога не получават

⁷⁴ Χατζηβασιλείου, *Στα σύνορα των κόσμων*, 275–293.

⁷⁵ Подробно виж: Даскалов, *България и Гърция: от разрыв към помирение*.

⁷⁶ *ДВ*, бр. 87, 3.11.1964 г.

обезщетение за изоставените имоти. Факт е, че постигнатата договореност не представлява точно или справедливо финансово изчисление, а е политическо споразумение, в името на интересите на двете държави. За Гърция Спогодбата гарантира стабилност и сигурност по дългата граница с България, които са ѝ абсолютно необходими предвид сложните ѝ отношения с Турция. За България тя означава излизане от международната изолация и разбиване на възможността от обединение на балканските ѝ съседи срещу нея. В името на тази прагматична преценка на реалностите в региона политиците от двете страни загърбват историческите проблеми между двете държави и идеологическите догми, наложени им от суперсилите в годините на Студената война и постигат трайно и взаимноизгодно споразумение.

Подписването на 12-те спогодби, договорени в София между 20 април – 28 юни 1964 г., става на 9 юли 1964 г. в Атина и открива нов етап в развитието на българо-гръцките отношения във всички сфери на политическия, икономическия, обществения и културния живот. Въпреки това стъпките, които предстоят да бъдат направени, не са нито лесни, нито бързи, което е напълно естествено предвид негативните исторически натрупвания и противопоставянето Изток–Запад, превърнало българо-гръцката граница във външна за двата блока. Взаимният интерес обаче надделява и нито установяването на диктаторски режим с ярка антикомунистическа риторика в Гърция (1967–1974), нито участието на български войски в потушаването на „Пражката пролет“ (1968) променят съществуващите „гладки“ отношения между двете държави. Тъкмо напротив, водени от желанието да излязат от международната изолация, комунистическият режим в София и режимът на полковниците в Гърция загърбват идеологическите си различия и подписват редица важни междудържавни споразумения – спогодби за използване на трансграничните води на р. Струма и р. Места (1970), решение за създаване на Смесена междуправителствена българо-гръцка комисия за икономическо, индустриално и научно-техническо сътрудничество (1971), консулска конвенция (1973), културна спогодба (1973) и др.⁷⁷

⁷⁷ Т. Костадинова, Българо-гръцки отношения по време на управлението на военната хунта (1967–1974). *История*, кн. 1/2013, 44–69.

Затова положително развитие безспорно допринасят разменените посещения на министрите на външните работи Иван Башев в Атина (1970) и на Христос Ксантопулос-Паламас в София (1971). Те проправят пътя на така наречения „златен период“ в отношенията между двете държави, който започва през ноември 1972 г. Негов пръв и много впечатляващ резултат в политическата сфера е подписваната на 31 май 1973 г. „Декларация за принципите на добросъседство и сътрудничество между Народна република България и Гърция“⁷⁸. С нея двете държави заявяват привързаността си към принципите на ООН, зачитане на неприкосновеността на границите и териториалната си цялост, придържане към мирно уреждане на споровете, ненамеса във вътрешните работи, сътрудничество и разширяване на отношенията между България и Гърция на основата на взаимен интерес, уважение и изгода⁷⁹. Постигнатото политическо споразумение открива пътя за постигане на ключови за българската политика цели – възможност България да използва пристанището на Солун за транзитни товари, откриването на българско консулство в Солун, културна спогодба и т.н.

През следващите години отношенията между България и Гърция продължават да се развиват възходящо. На първо място, това се дължи на българската позиция по Кипърския въпрос, която подкрепя териториалната цялост и държавния суверенитет на Кипър. Тя е заявена още при посещението на И. Башев в Атина през 1971 г. и остава практически непроменена през следващите десетилетия⁸⁰. Падането на военния режим (1974) и възстановяването на демократичното управление на Гърция, съвпада с началото на периода на разведряване в международните отношения, известен като „Духа на Хелзинки“, което създава нови възможности за сътрудничество между двете държави. Когато към това се добави ескалацията на

⁷⁸ Подробно виж: Σ. Βαλντέν, *Παράταιροι Εταίροι. Ελληνική δικτατορία, κομμουνιστικά καθεστώτα και Βαλκάνια 1967–1974*. Αθήνα, 2009, 446–525 и конкретно 501, 507–508.

⁷⁹ *Външната политика на НРБ. Сборник от документи и материали*. Т. 3, ч. 2. София, 1978, 39–40.

⁸⁰ Т. Костадинова, *Българо-гръцки отношения през 70-те години на ХХ век – аспекти на двустранното сътрудничество и регионалната интеграция*. В: И. Баева (съст.), *Европейски интеграционни процеси през 70-те години на ХХ век*. София, 2014, 183–200.

Кипърския въпрос, известната като „източно отваряне“ политика на К. Караманлис и добрите му лични отношения с Т. Живков, става ясно защо изследователите определят българо-гръцките отношения през този период като стабилизираща ос на Балканите. Тази ос се основава на равновесието между гръцкото желание да има българската подкрепа срещу Турция и политиката на София, насочена към баланс в отношенията с двете си южни съседки.

Негласно споразумение е постигнато и по въпросите за липсата на македонско и турско малцинства в България и Гърция. Още през 1978 г. по време на второто посещение на К. Караманлис в България е постигнато мълчаливо съгласие, отхвърлящо „македонската политика“ на Югославия, което е потвърдено пет години по-късно и от Андреас Папандреу. Гърция е сред малкото държави, които проявяват разбиране към политиката на БКП за насилствена смяна на имената на българските турци и заличаване на техните национални специфики⁸¹. Резултат от това развитие на двустранните отношения е подписаната на 11 септември 1986 г. нова „Декларация за приятелство, добросъседство и сътрудничество“. Тя позволява по време на гръцко-турската криза от 1987 г. тогавашният министър на външните работи на Гърция Каролос Папуляс да търси българска подкрепа и България да извърши благоприятни за Атина военни движения по границите с Гърция и Турция⁸². Няма съмнение, че през 80-те години на ХХ в. Атина и София се възприемат като стратегически партньори, което довежда до официална промяна на гръцката отбранителната доктрина, чийто акцент вече е поставен изцяло върху „опасността от Изток“⁸³. Разбира се, подозрителността и недоверието в двустранните отношения не изчезват автоматично. Тъкмо напротив, в гръцкото външно министерство такива тенденции са налице дори в началото на ХХI в.⁸⁴

⁸¹ Подробно виж: Калинова, „Изтъняващата „Желязна завеса“, 204–214.

⁸² С. Валден, Приятел или враг? Съвременни гръцки схващания за България. В: *Балканите: модернизация, идентичности, идеи*. София, 2011, 512–513.

⁸³ V. Todorov, *The Relations Between Bulgaria and Greece as seen by Their Political Elites*. ELIAMEP, Special Edition, Athens, 1995.

⁸⁴ Σ. Βαλντέν, *Flash Back: τρία χρόνια σύμβουλος στο Υπουργείο Εξωτερικών*. Αθήνα, 2026, 67–68 (υπό έκδοση). Благодарим на автора за възможността да се запознаем с това издание, преди излизането му от печат.

Вероятно именно поради исторически натрупвания и в противоречие с постигнатото политическо разбирателство конкретните българо-гръцки инициативи се развиват бавно и мъчително. Много ясно това е изразено от акад. Николай Тодоров, български посланик в Атина в периода 1978–1983: *„Дали ставаше дума за недоотчетени специфични интереси, дали сложността на самия пазар създаваше затруднения в спазването на срокове и договорености, дали не играеха роля и лични, себични интереси, не мога определено да кажа. Но нито една конкретна сделка не бе осъществявана без преодоляване на бариери, някои изкуствени, които изискваха намеса на посланика или интервенции направо от съответните инстанции и в двете страни“*⁸⁵. Почти две десетилетия по-късно същото наблюдение прави и посланик Михаил В. Христидис, според когото за решаването на много проблеми в двустранните отношения е необходима и полезна личната инициатива и съдействие на посланика⁸⁶. Тази констатация важи за абсолютно всички постигнати договорки, включително и за толкова широко дискутираната тема за водите на реките Арда, Марица, Струма и Места, които извираат в България и се вливат в Егейско море. Преговорите за тях се усложняват допълнително, тъй като двете страни още през 1964 г. възприемат „пакетно“ решение на висящите въпроси, което довежда до „затлачване“ дори на взаимноизгодни проекти.

Показателно е забавянето в изпълнението на спогодбите за използване на трансграничните води на р. Струма и р. Места (1970). Първоначално това се дължи на факта, че смесените комисии, които трябва да договорят конкретните параметри на споразумението се събират за пръв път едва през 1975 г.⁸⁷ След това се оказва, че двете страни не могат да договорят нито количеството вода, която трябва да се подава, нито реализацията на съвместен проект за нейната употреба. Разговори се водят почти непрекъснато като през 1981 г. изглежда, че някакво решение може да бъде намерено. Тогава лич-

⁸⁵ Н. Тодоров, *Посланикът историк. Свидетелство за българо-гръцките отношения през 80-те години*. София, 1996, 257–258.

⁸⁶ Интервю с посланик Михаил В. Христидис (2000–2002), проведено на 13 декември 2025 г. в Атина.

⁸⁷ Βαλντέν, *Παράταιροι Εταίροι*, 677–679.

но Т. Живков предлага количество от 300 млн. м.³ вода от р. Места да бъде подавана безвъзмездно за „вечни времена“, а за по-големи количества да се уговори участие на Гърция в използването на водите на р. Струма. Гръцкият преговарящ Константинос Мицотакис се отзовава на предложението страната му да се включи в използването на р. Струма, а в неофициален разговор признава, че Гърция не би могла да разчита на повече от 400 млн. м.³ вода от р. Места. Въпреки това темата е замразена отново след като ПАСОК обвинява Нова демокрация, че с подобно споразумение предава гръцките национални интереси⁸⁸.

Въпросът с водите на р. Места все пак намира решение, но след падането на комунистическия режим в България. На 22 декември 1995 г. между двете държави е подписана Спогодба за използването на водите на р. Места, която въпреки възраженията на президента Желю Желев и на парламентарната група на СДС, е ратифицирана и влиза в сила от септември 1996 г. Тя позволява на Гърция да ползва 29% от водите на р. Места, които се формират на българска територия, на базата на общия среден естествен многогодишен отток. Средният многогодишен отток, определен на основата на данни за периода 1935–1970, е един милиард и петстотин милиона кубически метра (1 500 000 000 м³). Към този момент това означава, че Гърция ще получава 435 млн. м³ вода, но е договорено тази величина да бъде актуализирана от Постоянна комисия по водното стопанство в срок до три години от влизането на Спогодбата в сила, а след това да бъде актуализирана от същата комисия на всеки седем години. Прието е водите, които ще се вливат на гръцка територия от р. Места, надвишавайки постигната договореност, да не са основа за претенции или права на обезщетение⁸⁹. Страните се задължават да обменят информация за състоянието на водите на реката и относно съществуващите, изграждащите се и планирани обекти, които могат да повлияят върху естествения отток и качеството на тези води. Те се ангажират и да предприемат мерки за подобряване на качеството на водите и за запазване на равновесието на екосистемата на реката. Спогодбата, която е с 35-годишен срок, предизвиква в България

⁸⁸ Тодоров, *Посланикът историк*, 35–37.

⁸⁹ ДВ, бр. 85, 8.10.1996 г.

изказвания, че с нея е „купена“ гръцката подкрепа за българското членство в Европейския съюз⁹⁰.

Реализирането на тази спогодба обаче също върви с голямо забавяне, както е констатирано в края на 2000 г., което в случая се дължи на свързването ѝ с въпроса за откриване на гранично-пропускателните пунктове (ГКПП) Гоце Делчев–Драма, Рудозем–Ксанти и Кърджали–Комотини, договорено през 1995 г. Макар споразумението за откриване на тези ГКПП-та да е в сила от 1996 г., то ГКПП Гоце Делчев–Драма (Илинден–Екзохи) е открит през 2005 г., а ГКПП Кърджали–Комотини (Маказа–Нимфея) – през 2013 г. През 2002 г. е установено, че забавянето е по вина на Гърция и се дължи на противодействието на кръгове, които с технократски или политически аргументи поставят под съмнение смисъла на самото свързване⁹¹. Над тридесетгодишното забавяне при откриването на ГКПП Рудозем–Ксанти вероятно се дължи на нежеланието на Гърция да допусне свободното общуване на българоезичните мюсюлмани от двете страни на границата. То придобива направо абсурден характер след 1 януари 2025 г., когато България е приета в Шенген и по суша. За щастие тази неприятна ситуация, създаваща затруднения за икономическото сътрудничество в пограничните райони, е преодоляна и на 20 януари 2026 г. трансграничният път, свързващ българо-гръцката граница с Ксанти, е тържествено открит⁹².

Демократичните промени в България от 1989 г. довеждат до затвърждаване на вече установените добри политически отношения между двете страни, както е видно от подписания на 7 октомври 1991 г. „Договор за приятелство, добросъседство, сътрудничество и сигурност“⁹³. В него за пръв път се подчертава, че България и Гърция ще насърчават сътрудничеството си във военната област (чл. 4) и няма да допускат дисбаланс във въоръжените си сили (чл. 5), както и че ще си сътрудничат по прилагане на мерките за колективна сигурност (чл. 7). Действително още от първата половина на 90-те

⁹⁰ Р. Тютюнджиева, Спогодбата между Република България и Република Гърция за използването на водите на река Места (1996 г.). *DE JURE*, 2022/2, 395–398.

⁹¹ Βαλντέν, *Flash Back*, 69 (υπό έκδοση).

⁹² <https://www.bta.bg/bg/news/bulgaria/1046326-granichniyat-prehod-rudozem-ksanti-shte-bade-otkrit-s-ofitsialna-tseremoniya>

⁹³ *ДВ*, бр. 91, 26.10.1993 г.

години България има гръцката подкрепа за членството си в Северноатлантическия пакт, което се случва през 2004 г. В чл. 8 на същия договор Гърция заявява, че подкрепя и асоциирането на България в Европейската общност. През следващите години Атина активно работи за членството на България и Румъния в Европейския съюз, което ще позволи собственото ѝ свързване по суша с останалите държави-членки⁹⁴.

Благодарение на активното ангажиране на гръцката страна с предприсъединителния процес още през 2002 г. е постигнато съгласието на държавите членки на ЕС за съвместно приемане на двете балкански държави през 2007 г. Това е и един от приоритетите на гръцкото председателство на ЕС (януари-юни 2003 г.), по време на което България затваря 25 от 31 преговорни глави за членство в Съюза. София високо оценява гръцката подкрепа, както е видно от удостояването с почетния знак „Златна лаврова клонка“ на Сотирис Валден и Христос Катариос, последователно отстояващи определянето и спазването на конкретни срокове в присъединителния процес⁹⁵. Символичен е фактът, че именно в гръцката столица през април 2003 г. е приета декларацията за присъединяването на България и Румъния към ЕС, което става факт от 1 януари 2007 г.⁹⁶ Няма съмнение, че благодарение на осъзнатия интерес и предприетите решителни действия за загърбване на историческите проблеми в българо-гръцките отношения, гръцката страна допринася за създаването на европейска ос на стабилност в региона. От своя страна, България подкрепя желанието на Атина Гърция да стане една от държавите основателки на Организацията за черноморско икономическо сътрудничество, инициентирана от Турция и създадена през 1992 г.⁹⁷

Въпреки че след приемането на България в ЕС двустранните българо-гръцки отношения се развиват основно в рамките на европейски инициативи, налице са и успешно работещи двустранни

⁹⁴ Аргументи в подкрепа на гръцкия интерес от приемането на България в ЕС и анализ на българо-гръцките отношения в началото на XXI в. виж в доклад на С. Валден от 17.02.2002 г.: Βαλντέν, *Flash Back*, 70–75 (υπό έκδοση).

⁹⁵ Βαλντέν, *Flash Back*, 57–64 (υπό έκδοση).

⁹⁶ Christidis, Armakolas, Paschalidis, *Greek–Bulgarian Relations*, 16–18.

⁹⁷ Р. Тютюнджиева, *Българо-гръцките отношения в периода 1989–2007 г. Дисертация*. ВТУ: Юридически факултет, 2025, 52.

формати. Пример за това е *Съветът за сътрудничество* на високо равнище между Гърция и България, създаден през 2010 г., в рамките на който се провеждат срещи между министър-председателите на двете държави. Осъществяването на големите инфраструктурни проекти, част от политиките на ЕС в региона, също изисква политическата воля на правителствата, както е видимо от тяхното „замразяване“ или бързо рестартиране в зависимост от политическата конюнктура. Показателно е, че нищо не се случва с железопътната връзка Солун-Кавала-Александруполис-Бургас-Варна-Русе, макар още през септември 2017 г. да е подписан българо-гръцки меморандум за нейното строителство. По същия начин се развиват случаите със стартиралото през май 2019 г. изграждане на газов интерконектор край с. Кирково и със строежа на терминала за втечен природен газ край Александруполис, в който 20% от капитала се притежава от българската държавна компания „Булгартрансгаз“ ЕАД. Руската агресия в Украйна през февруари 2022 г. събужда страхове за сигурността на региона и активизира политиците от двете страни. В резултат тези проекти са не само „размразени“, но и бързо осъществени – през октомври 2022 г. успешно е финализирана интерконекторната връзка Гърция – България (IGB), а през октомври 2024 г. е пуснат в експлоатация и газовият терминал в Александруполис.

Сред успехите в българо-гръцките отношения трябва да се открие темата за водите на река Арда. Както беше посочено, на 9 юли 1964 г. в Атина е подписана Спогодба за уреждане на висящите финансови въпроси и развитие на икономическото сътрудничество между Народна Република България и Кралство Гърция, на чиято основа българската страна изплаща репарации, датиращи от периода от преди Първата световна война до Втората световна война, включително, както и такива насрещни претенции, които са възникнали до подписването ѝ. В изпълнение на тази спогодба България се задължава да доставя на гръцката страна регулирана вода от река Арда за срок от 60 години за мелиоративните нужди на гръцкото селско стопанство в размер на 186 млн. м³ годишно при 85% обезпеченост.

След продължителни преговори през 2025 г. двете страни потвърждават, че на 9 юли 2024 г. е изтекъл 60-годишният срок на

задължението на българската страна за доставяне на гръцката страна на регулирана вода от р. Арда за напояване на земи на гръцка територия. На 2 май 2025 г. е подписана Съвместна декларация, предвиждаща, че правителството на Република България през следващите пет години до модернизирание/изграждане на нов/и изравнител/и на гръцка територия за целите на напояването на земеделски земи в Северна Гърция ще предоставя в обем, при параметри и по график, договаряни на ежегодна възмездна основа от „Националната електрическа компания“ ЕАД, услугата по акумулиране, съхранение и регулирано подаване на водни обеми чрез съоръженията на каскада „Арда“. На свой ред, правителството на Република Гърция декларира, че през тези пет години ще реализира съответните дейности по модернизирание и изграждане на необходимите съоръжения за съхранение на води, като по този начин осигури нуждите от напояване на гръцка територия. Това следва да гарантира независимост при акумулирането, съхранението и регулираното подаване на водни количества, които текат през река Арда на територията на Република Гърция. Освен това гръцката страна ще следва да предприеме необходимите стъпки, с цел гарантиране възстановяването на съответните разходи за предоставянето на услугата от българска страна⁹⁸.

Подписаната на 2 май 2025 г. Декларация затваря още една глава в историята на българо-гръцките отношения, защото с официалното признаване на факта, че България е изпълнила репарационните си задължения, касаещи водите на р. Арда, двустранните отношения и по този въпрос вече са поставени на равнопоставена, взаимноизгодна основа. Освен че има символно значение, Декларацията е и отличен пример за успешно решаване на сложни въпроси, чрез намирането на общи българо-гръцки решения. Именно чрез такива решения се градят трайни добросъседски отношения, които са в основата на регионалното сътрудничество и стабилността на балканския регион.

⁹⁸ <https://www.gov.bg/special/bg/prestsentar/zasedaniya-na-ms/dneven-red-na-zasedanie-na-ministerskiya-savet-na-30-04-2025-g>; <https://www.mfa.gr/anakoinosi-gia-tinypografi-koinis-dilosis-ypourgon-exoterikon-elladas-kai-voulgarias-gia-ti-chrisi-ton-ydaton-tou-potamou-arda/>

Глава II.

Специфики на двустранните отношения

Българи и гърци си взаимодействат активно – воюват, търгуват, обменят социални и културни практики – много преди да създадат своите национални държави, което обяснява близостта в начина им на мислене. Прокарването на националните граници обаче прекъсва традиционните пътища на търговия и комуникация, а размяната на население през първата половина на XX в. допълнително ограничава контактите им. Когато към това се добави силното влияние на националната идеология, която противопоставя двата народа, става ясно защо непознаването и недоверието се наслояват трайно в общественото съзнание, а сътрудничеството във всички сфери на политическия, икономическия и културния живот е практически прекратено за дълъг период от време.

Въпреки някои положителни тенденции през втората половина на XX в. ситуацията се променя коренно едва с рухването на социалистическия блок през 1989 г. Навлизането на гръцкия бизнес в България и масовата трудова миграция на българи към Гърция поставят началото на обратен процес на взаимно опознаване и разбиране. Постепенно се създават устойчиви гръцки и български общности в съседната държава, а увеличаването на смесените бракове е в основата на изграждането на нова мобилна прослойка от граждани, които свързват бъдещето си едновременно и с двете страни. Тези общности са безценен капитал, тъй като представляват стабилни анклавни с активна позиция за положителното развитие на двустранните отношения.

Съществена крачка към едно общо бъдеще на двата народа е направена с приемането на България в Европейския съюз през 2007 г., което отваря широко врата за сътрудничество между двете страни в рамките на различни европейски програми. Присъединяването на България към Шенген и особено премахването на сухопътната българо-гръцка граница от 1 януари 2025 г. позволява регионът да бъде отново географски и икономически обединен и създава отлични условия за взаимно опознаване и икономически взаимодействия. Общото европейско настояще обаче едва ли може бързо и лесно да компенсира травмите на миналото и да неутрализира хибридните

заплахи на бъдещето. Още повече, че наглед смислени европейски инициативи получават неочаквани българо-гръцки проекции, като едновременно се превръщат в параван, който отклонява вниманието от важни за двустранните отношения теми.

2.1. Икономически отношения

Както в политическата, така и в икономическата област, Гърция има по-добри позиции при полагане на основите на двустранните отношения с България. На първо място, това се дължи на посочените по-горе общи причини – ролята на фанариотския елит, формиран около Вселенската патриаршия, и на гръцкия език, превърнал се в *lingua franca* в Османската империя, които приобщават православните търговци към гръцката идея. От особено значение в случая е фактът, че съгласно договора от Канлъджа (1855) Гърция придобива всички права, произтичащи от режима на капитулациите, с които се ползват европейските държави в отношенията си с Османската империя¹, а съгласно разпоредбите на чл. 8 от Берлинския договор за Княжество България остават в сила всички конвенции и спогодби, включително и договорите за търговия и мореплаване, сключени по-рано между Портата и Великите сили, чието действие не е отменено. Тези договори изтичат през 1890 г., което дава основание на българската държава да се опита да предоговори условията по тях. Решителна стъпка в тази посока е направена през 1896 г., когато София сключва първия си договор на основата на взаимното предоставяне на клаузата на най-облагодетелствана нация с Австро-Унгария². Въз основа на него още на следващата 1897 г. България сключва договори с Германия, Франция, Русия, Великобритания, Италия и Сърбия и започва разговори за подписването на търговски договор с Гърция³.

В самия край на XIX в. гръцкият внос в България е на приблизителна стойност от едва 500 хил. лева годишно⁴, което показва, че

¹ Σ. Αναγνωστοπούλου, *Μικρά Ασία, 19-ος αἰ.–1919: οἱ ἐλληνορθόδοξες κοινότητες. Από το μιλλέτ των Ρωμιών στο Ἑλληνικό Ἔθνος*. Αθήνα, 1998, 388.

² Подробно за хода на преговорите и клаузите на договора виж: Р. Прешленова, *Австро-Унгария и Балканите (1878–1912)*. София, 2017, 194–202.

³ ЦДА ф. 1907К необработен, документ № 44 от 15 януари 1897 г. от гръцкия дипломатически агент в София до генералния консул на Гърция в Пловдив.

⁴ ЦДА ф. 176К, оп. 1, а.е. 1338, л. 136.

евентуалното повишаване на вносното мито от българска страна не би причинило съществени загуби на гръцките търговци. Въпреки това в края на XIX и началото на XX в. България и Гърция не успяват да сключат търговски договор, макар преговори по този въпрос да са водени нееднократно. Причината за това са различните цели, които двете страни преследват при преговорите. Атина се опитва да обвърже преговорите за търговски договор със защита на имуществените интереси на гърците в България. От своя страна българското правителство цели да премахне привилегиите, с които Гърция и нейните поданици се ползват според режима на капитулациите⁵. Резултат от неуспеха да се сключи търговски договор е намаляването на гръцкия внос в България на 300-450 хил. франка годишно и увеличаването на българския внос в Гърция до 3-4 млн. франка годишно⁶. Тази тенденция се дължи основно на сключения през 1900 г. и подновен през 1907 г. търговски договор между България и Турция, съгласно който турските стоки се ползват с облекчен режим и успешно конкурират разполагането на гръцки стоки в България, тъй като двете държави изнасят сходни артикули – маслиненни продукти, риба и т.н.⁷

С признаването на България за независима държава (1909) официално се премахват икономическите привилегии на Гърция, което дава основание на българските дипломати отново да повдигнат въпроса за подписването на търговски договор между двете страни. Атина отклонява предложението с аргумента, че дори при липсата на такъв договор българският износ за Гърция е достигал 10 млн. лв., а гръцкият търговски флот реализира чудесни печалби в черноморските и дунавските пристанища⁸. Така се оказва, че до Първата световна война двете държави не успяват да сключат търговски договор⁹. През този периода е постигнато единствено подписването на телеграфо-пощенска конвенция (1915). Според Ньойския мирен договор Гърция като държава от Съглашението се ползва с клаузата на най-облагодетелствана нация. Тази клауза изтича през август

⁵ ЦДА, ф. 176К, оп. 1, а.е. 384, л. 15.

⁶ ΙΔΑΥΕ 1907, ф. 27.2, документ от 9 януари 1906 г.

⁷ Γ. Πλουμίδης, Εμπορικές ανταλλαγές Ελλάδας και Βουλγαρίας στις αρχές του 20-ου αιώνα. *Δωδώνη*, 1986/15, 169–172.

⁸ ЦДА, ф. 176К, оп. 2, а. е. 41, л. 35.

⁹ ЦДА, ф. 176К, оп. 1, а.е. 1970, л. 81.

1925 г. и двете страни отново влизат в преговори за сключване на търговски договор като междувременно чрез размяна на вербални ноти се споразумяват да ползват взаимно клаузата¹⁰.

Поради многото спорни въпроси през февруари 1927 г. се стига до идеята вместо търговски договор да се подпише „Временна търговска спогодба между България и Гърция“, с която София и Атина си признават взаимно правото на най-облагодетелствана нация, но без да договарят митнически отстъпки¹¹. Това е първият документ, уреждащ икономическите отношения, който двете държави договарят след установяването на дипломатическите си отношения през 1880 г. Подписването му е резултат от необходимостта Атина да се погрижи за изхранването на над един милион бежанци и преселници, които приема след Първата световна война и Малоазийската катастрофа. След военния сблъсък с Турция вносът на добитък и хранителни продукти оттам става невъзможен и се налага да бъде заменен с българска животновъдна и земеделска продукция. През този период Атина става един от основните вносители на едър и дребен добитък, сирене, кашкавал, масло, яйца и зърнени храни от България. Гръцки наблюдатели отбелязват, че българските хранителни стоки в Гърция са на значително по-ниски цени от останалите вносни продукти¹².

Така през 1927 г. износната търговия на България към южната ѝ съседска достига най-високото за този период ниво от 36 255 хил. зл. лв. За сравнение през 1912 г. тя е на стойност 8 383 хил. зл. лв., а през 1930 г. – 10 182 хил. зл. лв. Гръцкият внос в България е на значително по-малка стойност: 0.833 хил. зл. лв. през 1912 г., 3 528 хил. зл. лв. през 1927 г. и 1 780 хил. зл. лв. през 1930 г.¹³ В периода 1924–1928 българският износ за Гърция бележи двойно увеличение

¹⁰ В. Кацаркова, *Икономическите отношения на България с балканските държави в периода между двете световни войни (1919–1941)*. София, 1989, 103.

¹¹ ЦДА, ф. 176К, оп. 5, а.е. 419, л. 39–40, л. 66, л. 110. Текстът на спогодбата е публикуван в *Publication of Treaties and International Engagements registered with the Secretariat of the League of Nations*. League of Nations Treaty Series, vol. LXVIII, 1927, 59 и може да бъде видян на <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/LON/Volume%2068/v68.pdf>

¹² ЦДА, ф. 176К, оп. 10, а.е. 1065, л. 21.

¹³ Търговските ни връзки с Гърция. *Банков глас*, бр. 84/1933, 7. В брошурата на Иван Гъбенски, *Търговските отношения на България с Гърция. Списание на Българското икономическо дружество*, 1/1934 са дадени други цифри, но констатираните тенденции са същите.

спрямо 1907–1911 – от 6,05% до 12,52% от общия износ на страна. През същия период гръцкият внос в България, макар и много по-малък по обем, също се увеличава и то пет пъти – от 0,34% до 1,63% от общия внос в страната¹⁴.

Успешното развитие на търговските отношения между двете страни през 20-те години на ХХ в. намира израз и в засиления интерес на български фирми от участие в международния панаир в Солун. Почти сто (98) фирми от България се включват още в неговото първо издание през 1926 г. Те са организирани от търговските палати във Варна (33 фирми), София (24 фирми), Бургас (18 фирми), Русе (12 фирми), Пловдив (11 фирми) и фактически представляват желаещите да участват в търговското изложение от цялата страна. Сред участниците има търговци на всякакви артикули – от захарни изделия, брашна и тютюни, през конци, трикотаж и кожени продукти, до керамика, дървени и метални продукти¹⁵. Очевидна е надеждата на българските производители и търговци, че солунският панаир може да възроди традиционните икономически връзки в региона. През следващата 1927 г. българските изложители на Солунския панаир са 78. Най-активна е Русенската търговска камара, представена от 31 дружества от региона, следвана от Софийската камара (17 дружества), Бургаската (14 дружества), Варненската (9 дружества) и Пловдивската (7 дружества). Най-много мостри (150) са показани от зърнените храни и варива; земеделската банка представя колекция от пашкули, а различни фирми показват промишлената си продукция – машини, бои, лакове, кревати, казани и т.н.¹⁶ Въпреки безспорният интерес на българския бизнес да участва в солунското изложение, още на следващата 1928 г. на българската страна ѝ е отказан достъп до него с аргумента, че изпраща терористи, които да взривят сръбската свободна зона и сръбското консулство в града. През 1930 г. България взема още веднъж участие в Солунския панаир, но във връзка с влошените търговски отношения с Гърция през следващите години решава да го бойкотира¹⁷.

¹⁴ Гъбенски, Търговските отношения на България с Гърция, 5.

¹⁵ *България на Солунския международен мострен панаир*. София, 1926, 23–28.

¹⁶ *България на II-рия Солунски международен мострен панаир*. София, 1927, 19–23.

¹⁷ ЦДА, ф. 1150К, оп. 2, а.е. 48, л. 2.

Причина за практическото зануляване на българо-гръцките икономически отношения става решението на Гърция да денонсира временната търговска спогодба между двете страни, която марка да е за неограничен период от време, може да бъде прекратена с тримесечно предизвестие. Това гръцко решение е резултат от желанието на Атина да принуди България да направи отстъпки по въпроса за репарациите и имотите на бежанците¹⁸. Поради това на 16 октомври 1930 г. Гърция не само отменя временната българо-гръцка търговска спогодбата, но и налага максимални мита на българските вносни продукти. От 27 ноември 1931 г. в Гърция влиза в сила закон, според който държавите, които нямат договорни отношения с нея, ще заплащат десеторно мито по максималната гръцка тарифа, което прави вноса на български стоки в страната абсолютно невъзможен¹⁹. Към този момент Гърция вече е завършила процеса на устройване на бежанците и проблемът с тяхното изхранване е решен. Едновременно с това Гърция успява да замести българските продукти с идентични, но внасяни от другите балкански държави. Това става след като подписва търговски договори с Албания (1926), Югославия (1927), Румъния (1928) и Турция (1930)²⁰. Впечатляващо е все пак, че Гърция предпочита да внася пшеница от САЩ, Канада, Аржентина, Австралия и Русия, но не и от България²¹.

Разбира се, още през 1930 г. между българската и гръцката страна започват разговори за решаване на въпроса с търговския договор. България е по-заинтересована от решението на казуса, защото само за половин година след денонсиране на спогодбата износът ѝ за Гърция намалява с над 50% в количествено отношение и с над 44% в стойностно²². За Гърция обаче целта е да накара българското правителство да отстъпи по финансовите въпроси, произтичащи от

¹⁸ ΙΔΑΥΕ 1930, φ. Α' Πολιτική, документ от 17 юли 1930 г. на В. Дендрамис до МВНР и ЦДА, ф. 322К, оп. 3, а.е. 22, л. 68.

¹⁹ ЦДА, ф. 176К, оп. 11, а.е. 1189, л. 26–29.

²⁰ Α. Τούντα-Φεργάδη, *Θέματα ελληνικής διπλωματικής ιστορίας (1912–1940)*. Αθήνα, 1996, 316, 318; Α. Κλάφης, *Ο Ανδρέας Μιχαλακόπουλος και η ελληνική εξωτερική πολιτική 1926–1928*. Αθήνα, 2009, 140, 207.

²¹ Гъбенски, Търговските отношения на България с Гърция, 13.

²² Кацаркова, *Икономическите отношения на България*, 106.

спогодбата „Моллов-Кафандарис“²³. Нещо повече, гръцкото правителство обвързва не само подписването на търговски договор, но и всички други теми (напр. сключването на съдебна конвенция) с уреждането на спорните въпроси между двете държави²⁴. Към проблемите пред развитието на икономическите отношения трябва да бъде добавена и подозрителността на гръцките дипломатически служители в България, които смятат, че всяка стъпка за облекчаване на пътуванията с търговска цел ще доведе до нахлуване на агенти на българските комитети в Гърция²⁵. Едва на 26 май 1938 г. се постига подписването на търговско споразумение за ползването на клаузата на най-облагодетелствана нация, което е с неопределен срок. То обаче касае само определени стоки, описани в специално приложение, а всички останали артикули продължават да се облагат в десеторен размер по максималната митническа тарифа. Освен това подписаното споразумение е банково, а не междудържавно и не може да се смята за пробив в двустранните отношения²⁶.

Въпреки частичния си и частен характер договореността е посрещната със задоволство в бизнес средите на двете държави. Още същата година от Солунската индустриална камара идва предложение да се организира конференция на български и гръцки търговци и индустриалци в рамките на Солунския панаир. Идеята се посреща благоприятно и в двете страни, а Съюзът на гръцките търговско-индустриални камари я допълва с предложението на срещата да се обсъдят въпросите за развитие на търговските отношения и развитието на съобщенията²⁷. През септември 1938 г. действително е проведена конференция на българските и гръцките индустриалци, която излиза с резолюция за необходимостта от трайно уреждане на стопанските отношения чрез сключване на редовен търговски договор²⁸. Обсъдена е и идеята за свързване

²³ К. Караμανλής, *Ο Ελευθέριος Βενιζέλος και οι εξωτερικές μας σχέσεις 1928–1932*. Β' έκδοση. Αθήνα, 1995, 109.

²⁴ ЦДА, ф. 176К, оп. 12, а.е. 870, л. 2.

²⁵ Σ. Πλουμίδης, *Έδαφος και μνήμη στα Βαλκάνια. Ο «γεωργικός εθνικισμός» στην Ελλάδα και στη Βουλγαρία (1927–1946)*. Αθήνα, 2011, 215.

²⁶ Кацаркова, *Икономическите отношения на България*, 115–119.

²⁷ ЦДА, ф. 322К, оп. 1, а.е. 916, л. 57–60.

²⁸ Кацаркова, *Икономическите отношения на България*, 120–121.

на железопътните линии на България и Гърция²⁹. Нищо от тези предложения обаче не е осъществено и през следващите години стокооборотът между България и Гърция остава далеч под възможния. Все пак в резултат от подобрения стопански климат през 1938 г. Гърция участва официално в Мострения панаир в Пловдив, а България подновява участието си със собствен павилион в XIII-то Солунско международно изложение.

Може да се обобщи, че до Втората световна война Гърция се ползва от предимствата, които по-ранното ѝ освобождение, по-ранното изграждане на държавните ѝ структури и по-успешните ѝ военни кампании, ѝ дават и отказва да признае на България правото да има равни на нея възможности – клауза на най-облагодетелствана нация, икономически ползи от егейските пристанища и т.н. Налице е желание на гръцките политици да обвързват икономическите въпроси с политическите проблеми на двустранните отношения. Тази стратегия, известна като свързване на проблеми (issue linkage), за която се счита, че увеличава вероятността от постигане на споразумение, защото поддържа ангажимента на държавите в преговорите, в българо-гръцкия случай води само до пропуснати ползи, намалени възможности за просперитет и допълнително икономическо изоставане на региона. Опитите на предприемачите и търговците да променят ситуацията се оказват неуспешни и очевидният икономически интерес не успява да надделее над несъвместимите политически позиции. Положението не се променя особено в първите десетилетия след Втората световна война, когато двустранните отношения се връщат в предвоенния коловоз.

През 50-те години на XX в. започва известно нормализиране на отношенията, което позволява редовното участие на България в Солунския панаир от 1955 г.³⁰ Тласък в развитието на икономическите отношения дава сключването на 12-те българо-гръцки спогодби през 1964 г. Една от тях е двустранна търговска спогодба, която предвижда българският износ за Гърция да нарасне от 10 млн. долара през 1964 г. на 13 млн. долара през 1968 г., а гръцкият износ за България да нарасне от 6,75 млн. долара през 1964 г. на 10 млн. долара през 1968 г.

²⁹ ЦДА, ф. 322К, оп. 1, а.е. 869, л. 161 и а.е. 916, л. 57–60; ф. 1150К, оп. 2, а.е. 48, л. 3–8.

³⁰ ЦДА, ф. 136, оп. 19, а.е. 328, л. 1–2.

Чл. 4 от спогодбата задължава двете страни да прилагат реципрочно режима на най-облагодетелствана нация, а чл. 8 урежда създаването на Смесена комисия, която да следи условията по прилагане на търговската спогодба, да прави предложения за разширяването на стокообмена и да следи за спазване на плащанията. Подписана е и митническа спогодба, която предвижда двете страни да улесняват транзита на стоки при минимум митнически формалности и определя като входен пункт на транспортните превозни средства, стоките и пътниците пункта между Сидерокастро (Демир Хисар) и Кулата³¹.

Спогодбите от 1964 г. поставят основите на развитието на икономическите отношения между България и Гърция, но в началния период на тяхното прилагане търговският обмен между двете държави остава неустойчив. През март 1970 г. е подписан нов търговски договор, който е подновен през юни 1973 г. и през май 1974 г.³² Това обаче не довежда до съществено развитие на търговските отношения, в които се запазват традиционните търгувани стоки – Гърция изнася за България основно памук, необработени кожи, маслини и маслинени продукти, а внася от нея животни, месо, дървен материал, торове. В периода 1972–1974 близо 80% от търговския оборот между двете страни е на клиринг и се задържа на почти на същите нива, на каквито е през 60-те години – българският износ за Гърция е средно 14,3 млн. долара, а гръцкият за България средно 10 млн. долара. Единственото реално промишлено сътрудничество е осъществено през 1969–1970 между солунското предприятие „Hellenic Steel“ и българското предприятие „Кремиковци“³³.

При посещението на българския външен министър Иван Башев в Атина през май 1970 г. между него и гръцкия външен министър Панајотис Пипинелис е постигнато принципно съгласие за: разширяване на икономическите и търговски връзки между двете страни, свързване на електроенергийните им мрежи, подписване на договори за използване на водите на Струма и Места, за преработка на гръцки руди в български флутиционни заводи, използване от България на зона в

³¹ ДВ, бр. 87, 3.11.1964 г.

³² Σ. Βαλντέν, *Παράταιροι Εταίροι. Ελληνική δικτατορία, κομμουνιστικά καθεστώτα και Βαλκάνια 1967–1974*. Αθήνα, 2009, 306.

³³ Пак там, 501, 521, 643.

Солунското пристанище, подписване на консулска и културна спогодба, както и спогодба за научно-техническо сътрудничество, протокол за развитие на туристическите връзки и откриване на повече ГКПП между двете страни³⁴. В резултат е създадена Смесена междуправителствена комисия за икономическо сътрудничество и са подписани няколко спогодби: за сътрудничество в сферата на туризма (1970), за икономическо сътрудничество (1972), за научно-техническо сътрудничество (1973), телеграфо-пощенска (1973), както и спогодба, позволяваща на българското държавно предприятие „Деспред“ да използва пристанището на Солун (1973). Тези спогодби създават благоприятни възможности, но не постигат съществено развитие на икономическите отношения. Това се дължи най-вече на нежеланието на Атина да отговори положително на българските предложения, което тя прикрива с тяхното протакане и отлагане³⁵.

Възстановяването на демократичното управление в Гърция през 1974 г. дава тласък на двустранните икономически отношения. Стокообменът, който дотогава се движи около 30 млн. долара годишно, още в първите месеци на 1975 г. се увеличава два пъти, а през 1976 надхвърли 90 млн. долара³⁶. Чувствително е увеличението му и през следващите години: през 1980 г. той е на стойност 439 млн. долара, през 1981 г. – 366 млн. долара, а през 1982 г. – 257 млн. долара, което го прави най-високият търговски оборот на България с капиталистическа страна³⁷. През този период България изнася за Гърция химически продукти, сплави, машини, електричество и промишлени стоки, а внася памук, кожи, метали, препарати за растителна защита, маслини, цитруси. Бързо нараства и българският транзит през пристанище Солун. През 1974 г. през него са транспортирани 110 000 т. стоки от и за България, а през 1975 г. – 226 000 тона. Това е близо 8% от целия стокооборот на пристанището и се приближава до стокооборота на Югославия, която го ползва от 50 години³⁸.

³⁴ И. Гарвалов, Европа го призна за истински професионалист – дипломат и политик. В: *Иван Башев: политик, държавник, дипломат*. София, 2009, 234–235.

³⁵ Βαλντέν, *Παράταιροι Εταίροι*, 633–634.

³⁶ МВНР, оп. 32, а.е. 1105, л. 2–19 и оп. 33, а.е. 4838, л. 14–18.

³⁷ Н. Тодоров, *Посланикът историк. Свидетелство за българо-гръцките отношения през 80-те години*. София, 1996, 87, 258.

³⁸ МВНР, оп. 32, а.е. 1105, л. 2-19 и оп. 22, а.е. 229, л. 6; Л. Попов, *Един посланик разказва...* София, 2009, 311.

Пречка пред развитието на търговията през този период е липсата на достатъчно ГКПП-та по границата, което затруднява преноса на стоки. Този проблем е част от голямата тема за свързаността, която застава на дневен ред в двустранните отношения през 20-те години на XX в., т.к. до 1913 г. България и Гърция нямат обща сухопътна граница. Към този момент единствената железопътна връзка между тях е построената през 1888 г. международна железница, свързваща Виена и Константинопол. Нейното трасе минава през София и Пловдив, а след това при Орменио пресича територия, която след Първата световна война остава в границите на Гърция. Оказва се, че осъществяването на друго железопътно свързване на България и Гърция никак не е лесно и че проблемът в липсата на железопътни връзки на Балканите далеч не е само по вина на Османската империя³⁹.

През 1925 г. във връзка с българско предложение за износ на каменни въглища от мините в Перник и Бобов дол към Гърция, гръцкият външен министър Лукас Руфос демонстрира съгласие железопътните линии на двете държави да се свържат между Петрич и Сидирокастро. Той предлага двете страни да поемат разходите за свързването: България за продължаване на линията от село Генерал Тодоров до границата, а Гърция – за продължаване на същата линия от границата до Сидирокастро. Първият проблем, който възниква е за широчината на железопътните линии – гръцката страна иска свързването да стане с нормална линия, но българската железопътна линия от Радомир до с. Генерал Тодоров по цялото протежение на Креснеското дефиле (20 км) е теснолинейка и не може лесно да се замени с нормална⁴⁰. Не широчината на железните линии обаче, а военните спират свързването.

Военното министерство в София смята, че свързването на железопътните линии на България и Гърция е нежелателно, защото в случай на война ще даде предимство на гръцката страна, а е неблагоприятно и по икономически съображения, т.к. Солун е със 100 км по-близо до София от Бургас и поради това целият български внос

³⁹ Обобщение на проблемите на България и Гърция с Османската империя по отношение на железопътната свързаност виж в: А. Костов, *Транспорт и комуникации на Балканите (1800–1914)*. София, 2017, 167–168, 175–177.

⁴⁰ ЦДА, ф. 176К, оп. 5, а.е. 347, л. 5–9, л. 19–27, л. 68–69.

ще започне да минава през егейското пристанище, което ще съсипе пристанище Бургас. Същите аргументи, но с обратен знак са използвани от гръцките военни, според които железопътното свързване с България не е изгодно, тъй като цялата област е планинска и слабо населена и никаква сериозна търговия там не е възможна. Заключение им е, че Атина няма нито политическа, нито икономическа полза от железопътна връзка. На противоположното мнение са българските дипломати и гръцки политици и бизнесмени от Солун, но въпреки опитите им да постигнат напредък по този въпрос, през 1930 г. Атина се отказва окончателно да обсъжда темата⁴¹. През този период идеята за българо-гръцко железопътно свързване се разглежда единствено в контекста на създаване на коридор, който да свърже Дунав и Егейско море, но не се реализира⁴².

След нормализирането на дипломатическите отношения след Втората световна война, България и Гърция са свързани с една пътна връзка: Кулата – Промахон, отворена през 1957 г., и две железопътни – при Орменио, останала от времената на Османската империя, и отново при Кулата – Промахон, изградена благодарение на спогодбите от 1964 г. и функционираща от май 1965 г. Гръцката страна обаче вместо да построи до границата жп линия, която да издържа товари до 20 тона, строи такава, която издържа 16 тона. Това създава проблеми за товарните превози, чието решение е постигнато едва през втората половина на 70-те години. Благодарение на спогодбите от 1964 г. е установен редовен въздушен транспорт между Атина и София, който позволява продължаване на пътуването до Тунис, Алжир или Дамаск, а през 1976 г. е открита и редовна автобусна линия София – Атина. През 1981 г. след многократни отлагания се осъществява и свързването на електрическите мрежи на двете страни⁴³. Макар да е крайно недостатъчно, постигнатото в периода до 1989 г. свързване между България и Гърция е максимално възможното, защото границата между тях е външна граница между страните от Варшавския договор и от НАТО, чиято отбрана е ключова за военните доктрини на двата противостоящи си военни блока.

⁴¹ ЦДА, ф. 176К, оп. 5, а.е. 347, л. 1–4, л. 52–59, л. 67, л. 70–71, л. 83–84, л. 88, л. 92, л. 109.

⁴² Πλουμίδης, *Έδαφος και μνήμη στα Βαλκάνια*, 219.

⁴³ Βαλντέν, *Παράταιροι Εταίροι*, 696, 702, 711.

Краят на Студената война и споразумението за асоцииране на България към Европейската общност дават възможност да бъде реализиран големия потенциал за сътрудничество между двете държави. В областта на транспорта и комуникациите ключова е проведената през 1994 г. Паневропейска конференция в Крит. След нея България и Гърция се договарят за изменения и допълнения на спогодбите от 1964 г., касаещи въздушния, шосейния, железопътния и морския транспорт и подписват редица нови документи в тази област. Сред тях трябва да бъдат отбелязани: Споразумението за строителство на нов мост на граничния пункт Кулата – Промахон, който да удвои капацитета на тази връзка; Спогодбата за международни пътнически и товарни шосейни превози и Спогодбата за откриване на три нови гранични контролно-пропускателни пункта и пътни връзки (1995). Както и в предходния период обаче, развитието на свързващата инфраструктура върви бавно. На първо място, това се дължи на различните приоритети в транспортната политика на двете страни – докато Гърция подкрепя изграждането на „Виа Егнация“ и коридор № 10, България е заинтересувана от строежа на преминаващите през нейна територия коридори № 4 и № 8. По политически причини, маскирани с технически, екологични и финансови доводи, се бави и откриването на ГКПП-та между двете държави, за което България настоява още от 70-те години на XX в.⁴⁴ Подписаното през 2020 г. споразумение, което регламентира железопътния трансграничен трафик, също не дава резултати, вероятно поради структурни трудности в железопътната инфраструктура на Гърция, което е пример за негативното въздействие на вътрешнополитически проблеми върху въпроси от двустранен интерес.

Наскоро се възобнови и съществуваща от 30-те години на XX в. идея за свързване на Егейско море с р. Дунав. Сега тя е наречена „вертикална ос“, която се очаква да свърже Егейско и Черно море. Подписаният на 3 декември 2025 г. в Брюксел от правителствата на Гърция, България и Румъния Меморандум за разбирателство за насърчаване на трансграничното сътрудничество в областта на транспортната инфраструктура е геополитически проект с регионално

⁴⁴ Р. Тютюнджиева, *Българо–гръцките отношения в периода 1989–2007 г.* Дисертация. ВТУ: Юридически факултет, 2025, 137.

значение⁴⁵. Той изразява политическа воля и очертава рамката, в която да се ускори модернизацията и оперативната съвместимост на стратегическите железопътни, автомобилни и вътрешни водни връзки между трите държави. Осъществяването на заложените в Меморандума цели би довело до ползи за мобилността, търговските потоци, икономическото сближаване и сигурността в целия регион. Модернизацията на пътните връзки е стимул за развитието на икономиката и фактор за подобряване на условията на живот на хората, поради което можем да се надяваме, че стратегическите приоритети на съвременността ще доведат до решаване на дългогодишните проблеми в транспортната свързаност на България и Гърция.

Въпреки инфраструктурните трудности, почти веднага след промените от 1989 г. гръцки предприятия започват първоначално плахо, а от втората половина на 90-те години – по-решително да инвестират в България. Първите гръцки предприятия, които навлизат в българската икономика са дребни и средни фирми, обикновено със седалище в Северна Гърция. Те са ангажирани в текстилната и шивашката промишленост, както и в производството на обувки, и се опитват да се възползват от ниските разходи за труд в постсоциалистическа България. Ситуацията започва да се променя след 1993 г., когато Хиос банк става първата чуждестранна банка, която получава лиценз да оперира в България. Тя е последвана от Йонийската банка (по-късно изкупена от Алфа банк), Националната банка на Гърция, Търговска банка, Пиреус банк и др., които създават условия за навлизането на сериозни гръцки фирми на българския пазар⁴⁶.

Между 1997 г. и 1998 г. гръцките фирми в България създават вертикални и хоризонтални партньорства, които им позволяват през следващия период да участват интензивно в българската приватизация. Първите големи гръцки компании, които стъпват на българския пазар – DELTA, СОСА-COLA НВС, СHIPITA – оперират в сферата на хранително-вкусовата индустрия. Следват ги гръцки предприятия в

⁴⁵ <https://www.mtc.government.bg/bg/category/1/blgariya-grciya-i-rumniya-razvivat-uskoreno-transportnata-os-mezhdu-egeysko-i-chno-more>

⁴⁶ Интервю с Христос Кацанис, пръв председател на Управителния съвет на Гръцкия бизнес съвет в България, проведено на 15 декември 2025 г. в Атина.

областта на производството на цимент („ТИТАН Цимент“ АД), металургията (Виохалко, Сидма), телекомуникациите (COSMOTE, ОТЕ, ITRACOM), търговията с електроника (Германос, Плесио, Мултирама) и т.н. От началото на новото хилядолетие гръцките инвестиции в България са над 200 млн. евро годишно и в края на 2006 г. по официални данни достигат общо 1,5 млрд. евро. Фактически обаче тези инвестиции са значително по-големи, защото част от тях се осъществяват чрез международни дружества, регистрирани в Кипър, Люксембург, Швейцария и Германия. Благодарение на икономическата си активност до есента на 2006 г. Гърция заема второ (след Австрия) място сред чуждестранните инвеститори в България. Присъствието на голям брой гръцки предприемачи довежда през 2005 г. до създаването на Гръцкия бизнес съвет в България, който цели да подкрепя гръцките компании в България, да насърчава инвестициите – както гръцките в България, така и българските в Гърция, да създава бизнес мрежи между гръцки, български и международни компании. През първите години от съществуването си той подкрепя специалността „Новогръцка филология“ в Софийски университет и във Великотърновския университет, както и класическите гимназии в София и Пловдив⁴⁷. В Гръцкия бизнес съвет и днес членуват над 100 компании, а други над 30 са му асоциирани членове. През годините профилът на членовете му се променя, но сред тях винаги има както по-големи компании като „Юробанк България“ АД, „Ай Си Джи Би“ АД, ЕКО ЕАД, Соса-Сола НВС, така и по-малки предприятия в сферата на търговията и дистрибуцията, енергетиката, строителството, телекомуникациите и др.⁴⁸

През следващите години преките гръцки инвестиции в България се удвояват и през първите двадесет години на XXI в. достигат до близо 3 млрд. евро като гръцките компании продължават да са добре представени в металообработването, металургията, стъклопроизводството, производството на напитки, строителни материали⁴⁹. Не по-малко важно е, че направените инвестиции от гръцки фирми са

⁴⁷ X. Κατσάνης, *Από τα Βαλκάνια στην Ευρώπη. Η Βουλγαρία με το βλέμμα ενός γείτονα*. Επίκεντρο, 2009, 323–355.

⁴⁸ H.B.C.B, Annual Report 2023.

⁴⁹ Y. Christidis, I. Armakolas, P. Paschalidis, *Greek-Bulgarian relations: Present state and future challenges*, ELIAMEP, March 2017, 28–29.

дългосрочни, за разлика от 64% от останалите инвестиции, които са в сферата на услугите⁵⁰. През този период гръцките инвестиции следват едновременно логиката на евроинтеграцията и логиката на регионалната търговия и сътрудничество. Пикът на активното гръцко присъствие в българската икономика е достигнат в периода 2005–2009, когато гръцки банки управляват 20–30% от банковия сектор в страната. Най-сериозно е представителството на Националната банка на Гърция и Eurobank, които изкупуват съответно Обединена българска банка и Пощенска банка – две от най-важните български банкови институции. Последвалата световна икономическа криза, която засяга България, и особено гръцката криза, довеждат след 2015 г. до оттегляне на гръцките банки, които са заклеймени от държавите кредиторки на Гърция като ненадеждни⁵¹. Това ограничава гръцките инвестиции в България от 875 млн. евро през 2007–2008 г. на 180 млн. евро през 2011 г.

Друг резултат от гръцката криза е безпрецедентното, макар и често фиктивно, преместване на гръцки предприятия, които се опитват да се възползват от по-стабилната икономическа среда и по-благоприятното данъчно облагане в България⁵². През последните години се наблюдава значителен гръцки интерес към вложения в областта на фотоволтаиците, съхранението на енергия и хибридните системи. Сред по-големите гръцки предприятия и инвестиционни проекти се открояват тези на PPC и Terna Energy, които влагат близо 320 млн. лв. в солари и батерии; инвестицията на дружеството Metlen, което придобива 75% от бизнеса с търговия с електроенергия на „Мост енерджи“; реализираните от ДЕН фотоволтаични и енергийни системи за съхранение⁵³.

Интересно е да отбележи, че икономическата криза от края на първото десетилетие на XXI в. само временно забавя търговският обмен между България и Гърция. Той достига своя пръв най-висок

⁵⁰ D. Bozhilova, When Foreign Direct Investment is good for development. The case of Bulgaria's Europeanization and Greek FDI. *Social Issues in Focus. New Generation Research on Changing Greece*. Kerkyra publication, 2013, 35–59.

⁵¹ Интервю с Х. Кацанис, проведено на 15 декември 2025 г. в Атина.

⁵² Christidis, Armakolas, Paschalidis, *Greek–Bulgarian Relations*, 29–30.

⁵³ Α. Ρουβά, Σ. Γιαννοπούλου, *Ο Κλάδος των Ανανεώσιμων Πηγών στη Βουλγαρία*, Πρεσβεία της Ελλάδος στη Σόφια, Γραφείο Οικονομικών και Εμπορικών Υποθέσεων, Σόφια, 2025, 31–32.

върх през 2008 г. с над 2,5 млрд. евро, а в периода 2009–2012 се увеличава с 43%: от 2 млрд. евро през 2009 г. до 2,9 млрд. евро през 2012 г. Това превръща Гърция в шестия най-важен търговски партньор на България, а България в четвъртия по големина вносител на гръцки продукти и десетия най-голям износител в Гърция⁵⁴. И през настоящото десетилетие Гърция остава сред най-важните търговски партньори на България. По данни на БНБ, сумарните гръцки инвестиции в България към края на 2024 г. възлизат на 4,415 млрд. евро, а двустранният стокообмен е достигнал 4,7 млрд. евро с възходяща тенденция за 2025 г.⁵⁵ Към тези данни трябва да се добави и изключително бурното развитие на туристическата сфера. До 1989 г. броят на гръцките туристи в България не надвишава 200 000 души годишно, а броят на българите пътуващи до Гърция е под 50 000 на година. Това се променя рязко още през 90-те години на ХХ в., а след приемането на България в ЕС посещенията на българи в Гърция и на гърци в България надхвърлят милион човека годишно⁵⁶. След като България се присъединява към Шенгенското пространство, туристическият поток в двете посоки се удвоява. Забелязва се и повишаване на българските инвестиции основно в туристически имоти в Северна Гърция.

Положително влияние върху двустранните икономически отношения имат трансграничните проекти в рамките на програмите ФАР и ИНТЕРРЕГ на ЕС, които подкрепят сътрудничеството на двете страни в седем приоритетни области – транспорт, инфраструктура, оборудване, околна среда, селско стопанство, икономическо развитие, човешки ресурси, управление на проектите. Основните цели на тези европейски финансови инструменти са улесняване на движението на стоки и хора чрез рехабилитация на пътната инфраструктура; решаване на екологични проблеми на трансграничния регион; улесняване на сътрудничеството на регионалните фактори и ведомства в областта на гражданското общество, културата, образованието, околната среда и туризма; както и осигуряване на техническа помощ чрез инструментите за подготовка на проекти. Въпреки

⁵⁴ *Европа 2001*, 2014/2, 7.

⁵⁵ <https://businessnovinite.bg/bg-biznes/grackijat-biznes-shte-investira-v-balgarija-eto-koi-sektori-sa-na-fokus.html>

⁵⁶ С. Валден, *Приятел или враг? Съвременни гръцки схващания за България*. В: *Балканите: модернизация, идентичности, идеи*. София, 2011, 516–517.

безсмислието на някои от осъществяваните проекти, както и често показния характер на извършените дейности, все пак благодарение на тези програми са построени пътни участъци, тунели и ГКПП-та свързващи България и Гърция при Маказа–Нимфея и Илинден–Екзохи, рехабилитирани са пътища в региона (напр. Е85, Е79, II-19, II-86), направени са стъпки за решаване на екологичните проблеми по течението на р. Места и като цяло за опазване на околната среда, водите и биоразнообразието през граница, подкрепено е сътрудничеството на ниво погранични общини⁵⁷.

Програмата за европейско териториално сътрудничество INTERREG Гърция–България 2021–2027 отразява и политическата воля за справяне с климатичните проблеми. Тя е одобрена през 2021 г. от Европейската комисия и се съфинансира от Европейския фонд за регионално развитие (ЕФРР) и национални средства, с общ бюджет около 84 млн. евро. Прилагането ѝ обхваща целия седемгодишен период, с постепенно развитие на дейности в райони с висок риск от наводнения чрез проекти като „FLOODPROTECTION 2“. Програмата акцентира върху превенцията и управлението на природните рискове, укрепването на устойчивостта на трансграничните райони, създаването на общи системи за ранно предупреждение и устойчиво управление на природните ресурси и екосистемите. Проектът създава рамка за междурегионално сътрудничество, която позволява на Гърция и България да обменят технически знания, данни и технологии за справяне с общи екологични предизвикателства⁵⁸.

Постигнатите резултати не отменят необходимостта да се работи целенасочено за целесъобразно използване на европейските средства, защото без национална или частна инициатива няма как да бъдат постигнати смислени резултати. Още повече, че според Моника Станишева, създател и президент на Организацияната комисия на Green Transition Forum, регионът ни може да бъде определен като фронтова линия на множество предизвикателства – енергийна несигурност, демографски срив, индустриална уязвимост. Това

⁵⁷ Тютюнджиева, *Българо–гръцките отношения*, 155–165.

⁵⁸ <https://www.greece-bulgaria.eu/project/floodguard-2/>; <https://interreg.gr/14276/>; https://www.greece-bulgaria.eu/wp-content/uploads/2023/06/SEA_GR-BL_INTERREG_V_3_EL_.pdf.

предполага България и Гърция да изградят и осъществят собствен план за бъдещето, част от който трябва да е активизирането на трансграничното сътрудничество⁵⁹. Възможностите се простират от смислени трансгранични туристически програми, през сътрудничество в областта на фотоволтаиката, товарните дроневи и жирокоптерите, до общи разработки в сферата на изкуствения интелект и отбранителната промишленост. Независимо от конкретиката обаче, те трябва да са насочени към преодоляване на обезлюдяването и изтичането на мозъци чрез изграждане на единен, модерен и проспериращ регион⁶⁰.

2.2. Обществени предизвикателства

През лятото на 2025 г., в навечерието на присъединяването на България към еврозоната (на 1 януари 2026 г.), в софийското метро се появили плакати с лозунга: „Общо минало. Общо бъдеще. Обща валута“, придружен от посланието „Единството е сила“. С тях българското правителство представи прехода към еврото като стъпка към задълбочаване на европейския път на страната и напомни, че гражданите ѝ споделят историческия опит и ценности на европейското семейство⁶¹. Ако обаче пренесем тази мисъл към българо-гръцките отношения, възниква въпросът: може ли времето да доведе до забравя на историческите травми, които разделят двете общества? Може ли то да действа като самостоятелен фактор на помирение, или е необходимо активно преосмисляне и действие за отслабване на стереотипните представи, вписани в колективното въображение? Както показва историческият опит, стереотипите не остават статични: те се появяват отново при нови обстоятелства, понякога възпроизвеждайки стари модели, а понякога създавайки нови представи, адаптирани към потребностите на времето.

Характерен пример представлява употребата на прилагателното „византийски“ от българите по отношение на гръците, за да

⁵⁹ <https://business.dir.bg/ikonomika/balgariya-vav-fokusa-na-helekspo-2025>

⁶⁰ <https://3e-news.net/bg/a/view/63777/gyrcija-i-bylgarija-polagat-osnovite-na-strategich-eski-koridori-s-proekti-za-miliardi>

⁶¹ <https://evroto.bg/en/news/#>

се опише някой като хитър и ненадежден⁶². Тази връзка води началото си от Паисий Хилендарски, който в средата на XVIII в. отъждествява византийците с гърците. Паисий представя гърците като по-образовани и културни, но в същото време надменни, лукави, безскрупулни, сребролюбиви, жестоки, алчни, нечестни, неблагодарни, завистливи и несправедливи. Това описание формира стереотипен образ на „гърка“ в българската колективна памет – образ, който в по-късни времена придобива широко разпространение и културна тежест⁶³. От друга страна, в гръцките средства за масова информация се наблюдава употребата на термина „*нашествие*“, за да се опише, често иронично, масовото присъствие на български туристи в крайбрежните курорти на Северна Гърция⁶⁴. Този термин обаче не се използва за други посетители от Балканите и не е неутрален, а косвено напомня за военни контексти от миналото, прикривайки чувство на страх и подозрение, които в продължение на десетилетия съпътстват българо-гръцките отношения. И двете общества са склонни да възприемат подобни термини като „естествени“ или „очевидни“, без да осъзнават тяхната идеологическа основа или историчността на тяхното възникване. Следователно възниква въпросът: откъде тези стереотипи черпят своето значение и сила, и защо продължават да съществуват? Отговорът ни връща към XIX в., когато националният разказ се изгражда чрез противопоставяне на „Другия“, чиято идентичност не е неутрална, а е конструирана като заплашителна, за да сплоти и придаде самоувереност на националното „ние“.

Взаимни представи на гърци и българи до края на XIX в.

В Османската империя гърци и българи съжителстват и си взаимодействат в рамките на една религиозна общност (румилет). Това действа обединяващо на православно население, което се самоопределя главно като част от тази религиозна общност. Неин

⁶² Christidis, Armakolas, Paschalidis, *Greek-Bulgarian relations*, 38–39.

⁶³ Y. Konstantinova, *A Hundred Shades of Blue: Bulgarian Ideas about Greece and the Greeks. 7th Gunnar Hering Lecture*. University of Vienna, Department of Byzantine and Modern Greek Studies, 2026, 3 (in press).

⁶⁴ <https://www.kathimerini.gr/society/487978/eisvoli-voylgaron-sti-v-ellada/>

централен изразител и институционален носител е Вселенската патриаршия, която използва гръцкия език като основно средство за комуникация и управление⁶⁵. Гръцкият език, функционира като *lingua franca* на многоетническата православна градска прослойка и е основен език не само на духовенството, но и на образованието и търговията. В този контекст първите представители на българската интелигенция се формират в гръцки образователни структури и черпят от тях инструменти за националното си изразяване⁶⁶.

Паралелно гърците създават идеологическата рамка, съчетаваща идеализирана представа за гръцка античност и също толкова идеализирана представа за славно имперско минало, които придават на гръцката национална идентичност историческа дълбочина и географско измерение. Така те формират за себе си виждане, че са народ, който „по природата“ е по-културен и исторически привилегирован от останалите балкански народи. Присвояването на византийското наследство и желанието да се възроди една „гръцка империя“ в географските граници на някогашната Византийска империя, ражда Мегали идея и довеждат до включването на Древна Македония и Тракия във въображаемото национално битие на зараждащата се гръцка нация⁶⁷. Утвърждаването на гръцката национална държава и паралелното изкрystalизиране на гръцката национална идеология приписват на гърците ролята на образцов народ в по-широкото балканско пространство, което води до това те постепенно да възприемат етноцентричен и високомерен дискурс. Тяхното акцентирание върху Античността и непрестанното позоваване на славното минало

⁶⁵ R. Detrez, Pre-national identities in the Balkans. In: R. Daskalov, T. Marinov (ed.), *Entangled histories of the Balkans, vol. I: National ideologies and language policies*. Leiden-Boston, 2013, 25–26; R. Detrez, Understanding the pre-national(ist) Balkans: The ‘Romaic’ community. In: P. M. Kitromilides, A. Tabaki (ed.), *Greek-Bulgarian relations in the age of national identity formation*. Athens, 2010, 21–66.

⁶⁶ За българските интелектуалци, получили гръцко образование виж напр.: Β. Χάνη-Μωυσιδου, *Οι ελληνομαθείς λόγιοι Βούλγαροι του 19ου αιώνα. Η συμβολή τους στην πνευματική αφύπνιση της Βουλγαρίας*. Θεσσαλονίκη, 2010.

⁶⁷ Γ. Κουμπουρλής, *Οι ιστοριογραφικές οφειλές των Σπ. Ζαμπέλιου και Κ. Παπαρρηγόπουλου. Η συμβολή Ελλήνων και ξένων λογίων στη διαμόρφωση του τρίσημου σχήματος του ελληνικού ιστορισμού (1782–1846)*. Αθήνα, 2012, 525; Ε. Σκοπετέα, *Το «πρότυπο βασίλειο» και η Μεγάλη Ιδέα. Όψεις του εθνικού προβλήματος στην Ελλάδα (1830–1880)*. Αθήνα, 1988, 171.

води до подценяване на не-гърците като „некултурни“ или „варвари“, които трябва да бъдат облагородени чрез гръцката култура.

Това отношение е възприето от българите като оскърбително и национално заплашително, поради което българското национално самосъзнание се изгражда в противопоставяне с гръцкия национализъм. Показателен е примерът с Неофит Бозвели, който в своя труд *„Славянобългарско детеводство за малките деца“* (1835) характеризира гърците като „умни и любопитни“, но само десетилетие по-късно вече ги обвинява, че се стремят към елинизирание на българи, сърби и власи⁶⁸. Иван Селимински също е огорчен от презрението на гърците към „славяните“ и от преподаването в гръцките училища на сентенции като „всеки, който не е грък, е варварин“. В свои свидетелства той споменава, че на българите са приписвани характеристики като „цигани“ или „роби по рождение“. Ив. Селимински обаче смята за особено опасна гръцката стратегията за интеграция чрез език и религия, поради което ѝ противопоставя контраразказ: представя гърците като „лукави“ и „неблагодарни“ и ги обвинява, че държат българите в зависимо положение⁶⁹. В същата посока Стоян Чомаков, централна фигура на българското църковно движение, споменава, че патриотичното му пробуждане произлиза от обидите, които получава от Теофилос Каирис, когато учи при него в гръцкото училище на о. Андрос, където става свидетел на открит стремеж за елинизирание на балканското пространство⁷⁰.

Разривът между гърци и българи достига връхната си точка в средата на XIX в., когато българите започват да настояват за църковна автономия от Патриаршията. За българите това означава искане за

⁶⁸ Н. Данова, *Образи на гърци и западноевропейци в българската книжнина през XVIII–XIX в.* В: Н. Аретов (съст.), *Балканските идентичности в българската култура*. София, 2003, 103–104.

⁶⁹ E. Ναξίδου, Μια ‘βαλκανική’ εκδοχή του Φιλελληνισμού: η περίπτωση του Ιβάν Σελιμίνσκι. Στο: Α. Μανδουλαρά, Γ. Νικολάου, Λ. Φλιτούρης, Ν. Αναστασόπουλος (επιμ.), *Φιλελληνισμός. Το ενδιαφέρον για την Ελλάδα και τους Έλληνες από το 1821 ως σήμερα*. Αθήνα, 2015, 273–294; Y. Konstantinova, Myths and pragmatism in the political ideology of Dr Ivan Seliminski. In: P.M. Kitromilides, A. Tabaki (ed.), *Greek-Bulgarian relations in the age of national identity formation*. Αθήνα, 2010, 163–179.

⁷⁰ R. Daskalov, Bulgarian-Greek Dis/entanglements. In: R. Daskalov, T. Marinov (ed.), *Entangled histories of the Balkans, vol. I: National ideologies and language policies*. Leiden-Boston, 2013, 167.

етническо признаване и стъпка към национално освобождение, но гърците го възприемат като предизвикателство към традиционното им господство в рамките на православието. В този контекст учителят Георгиос Цукалас въвежда нов вид реторика на пренебрежението, като характеризира българите като „дебелоглави селяни“, считайки тяхната смелост за резултат на руската подкрепа⁷¹. През следващите десетилетия в гръцкия публичен дискурс се утвърждават пренебрежителните представи за българите, които все по-тясно се преплитат със страха, че българското национално движение е инструмент на панславизма на Балканите. Свързването на българина с руснака не само като съюзник, но и като продължение на руската геополитическа стратегия, засилва българофобията сред гърците и я обвързва с широко разпространената в гръцкото въображение русофобия.

Създаването на Българската екзархия (1870) официализира църковната, а оттам и националната, диференциация между гърци и българи. Важно значение има чл. 10 на фермана за създаването ѝ, според който областите Македония и Тракия могат да преминат под юрисдикцията на Екзархията, ако това желае мнозинството от местното население. Това поставя българската и гръцката нация в продължителна и динамична конкуренция за контрол над османските провинции със смесено население, придавайки на конфликта едновременно териториален, културен и идеологически характер. Санстефанският договор (1878) създава „Велика България“, включваща части от османските провинции Македония и Тракия и така се превръща в повратна точка за гръцкото общество. Фактът, че само няколко месеца по-късно територията на новото българско княжество е ограничена на Берлинския конгрес не променя нищо в гръцкото възприятие. Именно Санстефанският договор издига българина, който до този момент не е възприеман сериозно поради културната му маргинализация, във враг равностоен на турчина⁷².

Гръцкият национален разказ от епохата използва тази „обогатена“ представа, за да конструира силен, последователен и дълго-

⁷¹ Konstantinova, *A Hundred Shades of Blue*, 6.

⁷² С. Фотиаду, „Мечката в овча кожа, която ни се представя за православна, иска да ни изяде“: Гръцките възприятия за Русия по време на Балканската криза (1875–1878 г.). В: Т. Георгиева, Ю. Константинова (съст.) *Русия: погледи от Балканите (XIX – XX в.)*. София, 2023, 145–164.

срочно активен механизъм за негативното възприемане на българина. От едната страна на конструираната дихотомия стои „цивилизацият, просветен и енергичен грък“, а от друга — „културно изостаналият“, „податлив на национално влияние“ българин. Отново чрез културна аргументация гръцкият национален разказ делегитимира българските претенции към европейските вилаети на Османската империя, представяйки историческото българско присъствие в Македония и Тракия като резултат от „насилствени нападения“. Прокламираното по-ниско културно ниво на българите цели предврително да обезсмисли териториалните им претенции, а граденият за тях образ като нови „деспоти“ и „варварски завоеватели“, по-сурови от турците, се утвърждава трайно в гръцката публична сфера⁷³.

Сред българите също се наблюдава процес на конструиране на негативен образа на гърка. Българската преса изгражда идеологически натоварен стереотипен арсенал спрямо „хитрите“ гърци, допринасяйки за трайното утвърждаване на тяхното негативно възприемане. На страниците на българския печат гърците са представени като саботьори на освободителната борба на българите, а решението на Гърция да запази неутралитет по време на Руско-турската война (1877–1878) е интерпретирано като доказателство за коварния и хитър характер на гърците, които чрез бездействието си подкрепят османските интереси вместо събратята си християни на Балканския полуостров. Това отношение се комуникира в пресата като доказателство за „самолюбие и хитрост“, а „злопамятността“, „завистта“ и „ревнивостта“ се представят като общи черти на гърците⁷⁴. Освен това националната надменност на гърците, проявена чрез Мегали идея, става обект на ирония и деконструкция. Културното превъзходство, с което гърците се самовъзприемат, се счита от българите за изкуствено аргументирано твърдение, което чрез насилие и пропаганда се налага от Вселенската патриаршия и гръцкото образование. Великата гръцка идея се представя като суетна илюзия на „фантазиращ“ народ, който е забравил реалност-

⁷³ Σ. Φωτιάδου, *Ο ελληνικός, ο βουλγαρικός τύπος και η διεκκυστίδα του μεγαλοϊδεατισμού την περίοδο της Βαλκανικής Κρίσης (1875–1878)*, Διδακτορική Διατριβή, Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης, Σχολή Κλασικών και Ανθρωπιστικών Σπουδών, Τμήμα Ιστορίας και Εθνολογίας, 2022, 152–163, <http://hdl.handle.net/10442/hedi/51246>

⁷⁴ Пак там, 338–348.

та и остава закотвен в носталгията по един славен минал период, неспособен да го превърне в реална национална динамика. Гъркът, в очите на българите, изглежда затворен в остарял мегаломански идеализъм, който го отдалечава от здравия разум и го прави неспособен да види реалността⁷⁵.

През последната третина на XIX век в българската литература се утвърждава образ на гърка, който следва модела оформен в обществената среда и в периодичния печат. В центъра на тези представи стои българо-гръцкият църковен конфликт, който се превръща в основен фактор за тълкуване на отношенията между двата народа. В този контекст гъркът се възприема като „неблагодетив съсед“. Образът му се свързва със злоупотреба с църковното влияние, със социална надменност и с практики на експлоатация в ежедневните отношения. Така се утвърждава противопоставянето между морално чистия, но потиснат български народ и гърците, представяни като нравствено покварени и властолюбиви⁷⁶.

Показателен пример за този процес е драматичното произведение *„Иванко, убиецът на Асеня I“* (1871) от Васил Друмев, в което ясно проличава критичното отношение на автора към гръцкото присъствие и влияние в българското общество. В текста се прави паралел между историческите стремежи на Византия към политическо надмощие над българските територии и действията на фанариотското духовенство, които не се ограничават единствено с икономически натиск, а възпрепятстват процесите на културна и политическа еманципация на българите⁷⁷. Образът на гърка Исак е изграден като коварен и дълбоко лицемерен персонаж, който действа манипулативно и целенасочено. Той умело експлоатира личните амбиции на Иванко, превръщайки ги в инструмент за разклащане на вътрешната стабилност на българската държава. Стратегията му цели предизвикването на вътрешни конфликти и разединение, от които гърците да извлекат пряка политическа изгода. Исак е убеден, че подобна междуособица ще доведе до отслабване и дори до разпад на Бълга-

⁷⁵ Пак там, 355.

⁷⁶ <https://balkansbg.eu/bg/content/b-identichnosti/137-sasedat-kato-drug-ili-drugiyat-sased-na-balgarite-pogled-varhu-periodikata-na-vazrazhdaneto.html>

⁷⁷ В. Друмев, *Иванко, Убиецът на Асеня I*. В. Търново, 1992, 6–7.

рия и по този начин ще създаде условия за възстановяване на гръцкото господство. В този смисъл стремежът му не е просто личен акт на отмъщение, а част от по-широк проект за повторно подчиняване на българските земи на гръцко влияние⁷⁸. Речта му е изпълнена с обиди, познати от фанариотската традиция срещу българите, което допълнително засилва негативния стереотип на гърка като носител на чужда конспирация⁷⁹.

Особен интерес представлява сатиричната комедия „Криворазбраната цивилизация“ (1871) на Добри Войников, която се фокусира върху безкритичното подражание на европейски модели за сметка на местните традиции и морални ценности⁸⁰. Героят грък Маргариди, чиято националност не е избрана случайно, въплъщава типаж, съчетаващ висока образованост с морална корупция и печалбарство⁸¹. Той е изграден като дълбоко отрицателен образ, белязан от лицемерие, морална разпуснатост и пресметлива хитрост. Маргариди целенасочено се опитва да съблазни младата българка Анка, дъщеря на еснафа хаджи Коста, използвайки социалното си положение и културното си превъзходство като средство за влияние. Когато бащата решително откъсва дъщеря си от неговото влияние, гъркът реагира отмъстително и прибегва до съдействието на османските власти. По негово внушение хаджи Коста е хвърлен в затвора – сюжетен момент, който носи ясно символно значение. Сцената утвърждава внушението, че гърците разполагат с постоянна подкрепа от страна на турската власт и че именно чрез този съюз упражняват натиск и репресия над българското население. В диалозите им се приписват определения като „бандит“, „шарлатанин“ и „измамник“, а самият Маргариди е представен като умален модел на фанариот⁸². Интересен е фактът, че въпреки дългогодишната популярност на пиесата, най-известната ѝ телевизионна версия по Българската национална телевизия от 1974 г. вече не съдържа тези силно нега-

⁷⁸ Б. Пенев, *История на новата българска литература. Българска литература през втората половина на XIX век*. София, 1978, 267–268

⁷⁹ Друмев, *Иванко*, 6–7.

⁸⁰ Д. Войников, *Криворазбраната цивилизация*. Шумен, 2008, 15.

⁸¹ В. Стефанов, *История на българския театър, от зараждането до 1878 г.* София, 1997, 159–160.

⁸² Пенев, *История на новата българска литература*, 68–72.

тивни възприемания на гърка, което показва постепенно отслабване на стереотипните представи⁸³.

Идеологически злоупотреби и символика: устойчивост на заплашителния разказ

До края на XIX в. националните разкази и стереотипни представи се фокусират основно върху легитимирането на териториални претенции чрез позоваване на културни различия и ретроспективно историческо възприятие. Всяка нация се представя като „естествен“ наследник на оспорваните османски провинции, докато „националният Друг“, независимо дали гърк или българин, се определя съответно като узурпатор или нашественик. С навлизането в XX в. гръцко-българското съперничество надхвърля словесната сфера и прераства във въоръжени конфликти, актове на груба сила и масови размени на население. Сблъсъците в Македония в началото на века, Втората балканска война, Първата световна война, както и принудителните премествания на население между двете страни през 20-те години на XX в., затвърждават най-негативните национални стереотипи.

Бързото разпадане на Османската империя и широко разпространеното убеждение, че нейният крах е неизбежен, подтикват двете страни да се откажат от дългогодишните си стратегии на културно проникване и да прибегнат до по-непосредствени и агресивни форми на намеса⁸⁴. Възприема се идеята, че партизанската война е по-ефективна от църковното и училищно влияние, макар нейната жестокост да разделя семейства, да купува съзнания и да превръща страха в инструмент за дисциплина и доминация⁸⁵. Илинденското въстание (1903) поставя Македония в центъра на външнополитическите приоритети на Атина, от една страна, защото утвърждава впечатлението, че Македония е населена предимно с българи, а от друга, защото цели нейната автономия, което в Гърция се възприе-

⁸³ <https://bnt.bg/bg/a/krivorazbranata-tsvivilizatsiya-2>

⁸⁴ Ю. Константинова, *Българи и гърци в борба за османското наследство*. Фабер, 2014, 92.

⁸⁵ Λ. Δίβανη, *Η εδαφική ολοκλήρωση της Ελλάδας 1830–1947: Απόπειρα πατριδογνωσίας*. Αθήνα, 2017, 275.

ма като крачка към обединението ѝ с България⁸⁶. Поради това гръцката страна представя въстанието като „антигръцко“, „незаконно“ и „фалшиво“ и организира антибългарски събрания, на които гръцки младежи решават да се включат доброволно в борбата срещу българите, което отразява съществуващите силни антибългарски настроения⁸⁷. Гръцкият публичен дискурс акцентира върху необходимостта „възможно най-бързо да бъдат премахнати българските банди от Македония“⁸⁸, а българските чети системно се изобразяват не като освободителни формирания, а като „разбойнически“ дружини, които убиват и ограбват открито⁸⁹, въплъщавайки заплахата от „предатели“, от които трябва да бъде спасено гръцкото население⁹⁰. Съвместното съществуване на паралелни въоръжени организации на територията на Османската империя неизбежно води до сблъсъци между тях. Въпреки това центърът на конфликта не са преките сражения, а контролът върху населението чрез постоянна и методична употреба на насилие срещу него с цел да бъде принудено да се включи в единия или другия национален лагер. Терорът се превръща в инструмент за деморализация на противника и неговите привърженици, а насилието ескалира, придобивайки характер на взаимно отмъщение. Множат се и взаимните обвинения в зверства, които в голяма степен са сходни по съдържание⁹¹.

Събитията в Македония оказват пряко влияние върху българското общество, оформяйки неговата социална структура и публичната сфера. Значителна е ролята на хилядите бежанци, които се устремяват към България след Илинденско-Преображенското въстание. Социално маргинализирани, те представляват плодородна почва за развитие на националистически фанатизъм. В този контекст гърците в България се превръщат в обект на ответни действия за насилията на гръцките чети в Македония. Недоверието се засилва в началото

⁸⁶ Константинова, *Българи и гърци*, 111.

⁸⁷ Σ. Σφέτας, *Ελληνοβουλγαρικές αναταράξεις, 1880–1908. Ανάμεσα στη ρητορική της διμερούς συνεργασίας και στην πρακτική των εθνικών ανταγωνισμών*. Θεσσαλονίκη, 2008, 334.

⁸⁸ *Καιροί*, 31 Ιουλίου 1903, 4922.

⁸⁹ *Καιροί*, 26 Ιουλίου 1903, 4907.

⁹⁰ *Ακρόπολις*, 31 Ιουλίου 1903, 7691.

⁹¹ Константинова, *Българи и гърци*, 139.

на 1905 г., когато българските власти изземат оръжия и пропагандни материали от гръцки домове и дипломатически сгради, което предизвиква обвинения, че гърците в България са „пета колона“ на Атина. Ситуацията ескалира след клането в с. Загоричане (март 1905), където гръцки андарты убиват 78 цивилни българи. Новината предизвиква демонстрации в множество български градове, съпроводени с призови за бойкот и заплахи за разпускане на гръцките общности. Новите кланета през 1906 г. допълнително изострят противоречията и водят до антигръцко движение, в резултат на което около 20 000 гърци напускат България⁹².

Опитът на конкретното насилие обаче се оказва недостатъчен, за да поддържа и подхранва чувството на омраза към българите в гръцкото общество. За да не се ограничи неговото значение до моментен ефект, се налага той да бъде идеологически обработен и превърнат в културен символ, който да се интегрира в „националната митология“. В Гърция въоръжената дейност в Македония придобива устойчивост чрез литературното ѝ представяне. Литературата превръща събитията и техните участници в национални символи, които и до днес, благодарение на популярността си, възпроизвеждат образа на българина като „варварски и безпощаден противник“. Тя превръща образа на бореца за Македония (Μακεδονομάχος) в модел за патриотична храброст, за морално превъзходство и саможертва, като паралелно утвърждава конфликтите между гърци и българи като нещо естествено за гръцкото колективно национално въображение. Убийството на Павлос Мелас през октомври 1904 г. предизвиква националистическа истерия в атинския печат⁹³, превръщайки го в символ на Македонската борба и представяйки смъртта му като пробуждане на гръцкия народ от апатията и безразличието към Македония⁹⁴.

Личността, която внася елемент на непреходност в гръцко-българското противопоставяне и утвърждава дълбоко в гръцкото национално въображение стереотипа за българина като безпощаден, древен враг, културно и дори расово по-нисш, е Пе-

⁹² Th. Dragostinova, *Between two Motherlands. Nationality and emigration among the Greeks of Bulgaria, 1900–1949*. Ithaca and London, 2011, 39–49.

⁹³ Константинова, *Българи и гърци*, 110.

⁹⁴ Χρόνος, 19 Οκτωβρίου 1904, 391; Χρόνος 20 Οκτωβρίου 1904, 392.

нелопи Делта⁹⁵. Цели поколения гърци са възпитани и формират своята идентичност, особено по отношение на Македония, през перспективата на П. Делта, както тя е отразена в литературните ѝ произведения. Авторката вероятно е една от най-четените в Гърция за всички времена, което се потвърждава и от факта, че до края на XX в. продажбите на книгите ѝ надхвърлят един милион екземпляра. Книгите ѝ продължават да се преиздават постоянно и до днес, като четири от тях са пряко свързани с Македония: „*За Родината*“ (1909), „*По времето на Българоубиеца*“ (1911), „*Мангас*“ (1935) и „*В тайните на Блатото*“ (1937), като последната остава най-популярна⁹⁶. Още от самото начало П. Делта приписва отговорността за „*взаимното клане*“ между гърци и българи в Македония изключително на българите и на църковния разкол от 1872 г.⁹⁷ Дотогава пише тя „*гърци, българи, румънци, сърби, албанци, християни и мюсюлмани живееха смесено*“⁹⁸. След разкола обаче Македония се разделя на „*патриаршисти гърци*“ и „*екзархисти българи*“, като последните, според нея, организират и изпращат въоръжени банди, за да изтласкат гърците и да наложат собственото си господство⁹⁹.

Стереотипът за „*лукавия българин, узурпатор*“ се възпроизвежда в писанията на П. Делта по най-ясен и опростен начин, тъй като според нея българите се преструват, че действат в името на освобождението на Македония от турците, но истинската им цел е „*да направят гръцката Македония българска*“. В произведенията ѝ те са представени като по природа „*по-диви и нецивилизовани*“, преследващи и тероризиращи всеки, който не е екзархист¹⁰⁰. На българите се приписват кланета, изтезания, палежи и убийства на „*всеки, за когото подозират, че има прогръцки чувства*“¹⁰¹.

⁹⁵ Σ. Καράβας, *Μυστικά και παραμύθια από την ιστορία της Μακεδονίας*. Αθήνα, 2014, 48–50.

⁹⁶ P. Mackridge, Macedonia and Macedonians in Sta Mystika tou Valtou (1937) by P. S. Delta. In: D. Ricks, M. B. Trapp (ed.), *Dialogos: Hellenic studies review. Vol. 7*. London, 2000, <https://doi.org/10.26220/dia.5209>, 41–42.

⁹⁷ Καράβας, *Μυστικά και παραμύθια*, 45–46.

⁹⁸ Π. Δέλτα, *Στα μυστικά του Βάλτου*. Θεσσαλονίκη, 1992, 36.

⁹⁹ Καράβας, *Μυστικά και παραμύθια*, 45.

¹⁰⁰ Пак там, 48.

¹⁰¹ Δέλτα, *Στα μυστικά του Βάλτου*, 39.

Смъртта, която сеят в Македония, според Делта, е резултат от техния „расов произход“. Тя ги характеризира като нечестни, коварни, страхливи, лъжци и мъчителни, които „Бог е направил кръвожадни“. Негативно натоварените черти, които Делта приписва на характера на българите, се отразяват и на външността им – някои са описани като „къси, черни и диви“, а други като „руси с червени оттенъци, с неравни и лукави очи“¹⁰². Тези кодове за представяне на българина изграждат единен начин на възприемане на миналото и поколения гърци не просто учат история, а изграждат собствената си национална идентичност в рамките на „защита“ срещу българската варварщина, за която четат в книгите на Делта. Както Делта характерно пише: „Гърците мразят българите, както кучетата мразят котките. И ако попиташ гърка защо, той ще ти каже, че са изначални врагове“¹⁰³. Така враждата се представя като вродена, естествена и вечна, а устойчивостта на градения стереотип се дължи на носителя му. Защото пресата фиксира моментно чувство, но остава преходна, а литературата, благодарение на силата на разказа и въображението, свързва реалното с митичното и се възпроизвежда постоянно, доколкото това позволява идеологическата и политическата рамка на времето.

Литературните образи от началото на ХХ в. са заменени в периода на управление на Хунтата от филмовите продукции. Характерен пример е филмът „Поколението на героите“ (1969), който се фокусира върху гръцко-българския конфликт в османска Македония. Разказът му се изгражда чрез диалозите на героите, които функционират като възплъщение на гръцкия национален наратив: групи „разбойници“ заплашват гръцките селяни, твърдейки, че „Македония е славянска“, а гърците им противопоставят Александър Велики като недвусмислено доказателство за гръцкия характер на региона. „Комитаджиите“ се представят със сурови и груби черти на лицето, подсилвайки стереотипния образ на заплашителния насилник българин. Най-значимо въздействие в дългосрочен план изглежда, че оставя филмът „Павлос Мелас“ (1974). Това е военна

¹⁰² Καράβας, *Μυστικά και παραμύθια*, 48.

¹⁰³ Π. Δέλτα, *Μάγκας*. Θεσσαλονίκη, 1992, 16.

мелодрама, която се опитва да героизира образа на Павлос Мелас и да представи гръцката борба за Македония като втора революция след тази от 1821 г.¹⁰⁴ Филмът постигна комерсиален успех с продадени 432 989 билета, но по-важно е, че той е системно популяризиран от диктаторския режим¹⁰⁵. Учениците в Гърция го гледат групово, докато силно антибългарският му характер почти предизвика дипломатически инцидент с България¹⁰⁶. Тогавашният български посланик в Атина, Любомир Попов, отбелязва: „*Българите бяха представяни като жестоки зверове, убийци, включително и на учителки. В Солун видях как водят децата от училищата по кината, за да го гледат. Очевидно отново се насаждаше идеята за „врага от север“*“¹⁰⁷. По този начин на големия екран се възпроизвежда вече утвърденото стереотипно изображение на българина като кървав „*комитаджия*“, хищен претендент за гръцки територии, коварен саботьор и насилник, който се опитва да подкупи гърците в Македония, за да ги постави под юрисдикцията на Екзархията.

И ако всичко това днес изглежда принадлежащо на далечното минало, реалността показва обратното: литературните произведения на Пинелопи Делта продължават да заемат централно място в колективната памет, оставайки популярни чрез непрекъснати преиздавания, както и чрез нови форми, като електронни книги и аудиокниги, които подържат живо въздействието им, както и способността им да формират представи за миналото дори през XXI в. В същото време кинопродукциите от времето на диктатурата се завръщат в публичното пространство през последните десетилетия: през 2010 г. филмът „*Павлос Мелас*“ се разпространява безплатно от крайнодясното списание „*Патриа*“ (*Πατρία*) с подкрепата на националистическата партия ЛАОС, а през 2012 и 2013 г. – от вестник

¹⁰⁴ Т. Κωστόπουλος, Ο εμφύλιος Μακεδονικός Αγώνας (1904–1908): εκδοχές του κρατικού μονοπωλίου της συλλογικής μνήμης. *Τα Ιστορικά* 23(45), 2006, 425.

¹⁰⁵ V. Karalis, *A history of Greek cinema*. New York, 2012, 175.

¹⁰⁶ A. Karakasidou, Affections of a Greek hero: Pavlos Melas and heroic representations in Greece. In: M. Todorova (ed.) *Balkan identities: Nation and memory*. London, 2004, 197–232; Γ. Θεοδωρίδης, Ο κινηματογράφος ως “ιστοριογραφία για την αντιμετώπιση των εχθρών του Έθνους”: οι ταινίες για τη “σλαβοκομμουνιστική επιβουλή” κατά την περίοδο της δικτατορίας των συνταγματαρχών (1967–1974). Στο: Φ. Τομαή (επιμ.), *Αναπαράστάσεις του πολέμου. Η μαρτυρία της κινηματογραφικής εικόνας*. Αθήνα, 2006, 191–231.

¹⁰⁷ Л. Попов, *Един посланик разказва...* София, 2009, 236.

„Демокрация“. След Споразумението от Преспа (2018) в киносалоните на Северна Гърция се организират безплатни прожекции на филма с цел политическото и идеологическото му използване, без някой да придаде значение на факта, че сега „Другият“ е Северна Македония, а не България¹⁰⁸.

„Трънчетата“ на миналото се появяват в настоящето

Международните споразумения от първата половина на ХХ в. санкционират териториални промени и размествания (доброволни и насилствени) на населението в оспорваните географски области Македония и Тракия. Това затвърждава порочния кръг, при който патетта и националните разкази постоянно възпроизвеждат модели на враждебност.

А. Политическо инструментализиране на миналото

България излиза от Първата световна война победена и понася последиците на Ньойския договор (1919), възприет от българското общество като „втора национална катастрофа“. Паралелно с това Гърция и България се ангажират в сложен процес на размяна на население, при който съответните „етнически, религиозни или езикови“ малцинства получават правото на доброволно изселване. Подписаният договор за доброволно изселване е приложен в общо 1 011 населени места, от които 251 в България, 501 в гръцка Македония и 259 в Западна Тракия. Общо 154 691 лица подават декларации за изселване и ликвидиране на имущество, от които 101 800 са българи и 52 891 гърци¹⁰⁹.

Перспективата за изселване първоначално не изглежда привлекателна нито за гърците в България, нито за българите в Гърция, както доказват свидетелства от Западна Тракия. Първата фаза на гръцкото управление в този регион не е съпроводена с изселвания или прилагане на насилствени практики с цел да се принуди местното българско население да напусне. Постепенно обаче тази реалност се променя – българското население и предприятия са задъл-

¹⁰⁸ https://web.archive.org/web/20191218075654/https://www.efsyn.gr/themata/fantasma-tis-istorias/219156_poiros-logokrines-ton-paylo-mela

¹⁰⁹ Th. Dragostinova, Navigating Nationality in the Emigration of Minorities between Bulgaria and Greece, 1919–1941, *East European Politics and Societies* 23(2), 2009, 186.

жени да приемат гръцки имена, българските училища и църкви са затворени, а българските свещеници и учители са заменени с гърци. През този период се прибягва и до насилствено изселване на български общности към гръцките острови и Тесалия, като например в началото на 1923 г., когато заради сигурността на жп линията Комотини – Александруполис, гръцките власти изселват българските общности по нейното протежение. Към тази политика трябва да се добави пристигането в Гърция на повече от един милион бежанци от Мала Азия, което прави почти невъзможно оставането на българските общности. От края на 1922 г. започва масовото настаняване на гръцки бежанци в Македония, Тракия и Тесалия, което съчетано със заплахата от предстояща военна конфронтация в региона, създава несигурност сред населението. Особено силен е натискът в първите две области, където има организирано българско присъствие. Там къщите и земите на българите се предоставят на новодошлите, което засилва напрежението между „старите“ и „новите“ жители. Старите жители смятат новодошлите за „чужди“, което води до чести конфликти, а българските семейства се сблъскват с враждебното отношение на бежанците. При тези условия тенденцията за миграция към България се засилва значително, придобивайки почти масов характер¹¹⁰. Естествено ситуацията в Гърция се отразява пряко на гръцките общности в България, които понасят враждебното отношение на изселилите се от Гърция българи. Това нарушава локалните равновесия и довежда до това все повече гърци да подават заявления за миграция към Смесената комисия, с което изселването им придобива почти универсален характер¹¹¹. Така се оказва, че съдбата на гърците в България става идентична със съдбата на българите в Гърция или както много точно отбелязва Т. Драгостинова, доброволната миграция всъщност се оказва размяна на население между двете страни¹¹².

От решаващо значение за формирането на колективната памет

¹¹⁰ М. Маркова, *Българите в Западна Тракия – граници и идентичност (XIX – 30-те години на XX в.)*. София, 2021, 277–288.

¹¹¹ S. P. Ladas, *The exchange of minorities, Bulgaria, Greece and Turkey*. New York, 1932, 108; Dragostinova, *Between Two Motherlands*, 148–153.

¹¹² Dragostinova, *Navigating Nationality in the Emigration of Minorities between Bulgaria and Greece*, 185.

и за начина, по който колективната травма се предава на следващите поколения, е фактът, че съвременните представители на преселническите общности не знаят или не разбират историческите обстоятелства и социално-политическия контекст, в който се случва изселването. Такъв е случаят с наследниците на жителите на селата Ефрем и Орешец (България), живеещи днес в село Орменио (Гърция). Колективната памет, както се проявява в техните свидетелства, следва логиката, наложена от стереотипния дискурс и представите за българите. Разказвачите използват термина „*беянтзίδес*“, без да знаят, че това е българската дума за „бежанци“, и тълкуват враждебното отношение към предците им с опростеното обяснение „*изгониха ни, защото бяхме гърци*“. С други думи, паметта остава съсредоточена върху резултата, а не върху историческите обстоятелства, които го предизвикват¹¹³.

Териториалните промени от първите десетилетия на ХХ в. и разместването на население, което те предизвикват, все още се експлоатират от екстремистки кръгове и възпроизвеждат тълкувания, натоварени с националистическа страст. Тези разкази подхранват и увековечават чувството на недоверие, с което допринасят за поддържането на „трудности“ в отношенията между Гърция и България. В гръцкия случай, съответните препратки се отнасят основно до Източна Румелия. Те идват от крайнодесни политици или представители на неонацистката партия „Златна зора“, юридически призната за терористична организация. Техните позиции следват повтарящ се модел, при който се говори за „*сънародници в Източна Румелия*“ и се твърди, че гръцката държава не се грижи за създаването на гръцки училища там. Самата употреба на термина „*Източна Румелия*“ представлява знак за националистическа риторика, тъй като насочва към изгубени национални територии¹¹⁴. Пример за такава изява е изказването на Кириаκος Велопулос от крайно дясната партия

¹¹³ Интервю от 26 юли 2025 г. с жена, второ поколение наследник на изселническо семейство, напуснало българското с. Орешец (Κόζλουτζα) и настанило се в с. Орменио.

¹¹⁴ Ν. Μιχαηλιάκος, Λαϊκός Σύνδεσμος-Χρυσή Αυγή, *Πρακτικά της ολομέλειας του ελληνικού κοινοβουλίου, κοινοβουλευτική περίοδος ΙΖ, σύνοδος Γ, συνεδρίαση ΣΤ΄, 2017-10-09*; Η. Ηλιόπουλος, Λαϊκός Σύνδεσμος-Χρυσή Αυγή, *Πρακτικά της ολομέλειας του ελληνικού κοινοβουλίου, κοινοβουλευτική περίοδος ΙΖ, σύνοδος Α΄, συνεδρίαση ΡΠ΄, 2016-08-31*.

„Гръцко решение“ (Ελληνική Λύση), който включва Източна Румелия в по-широката мрежа на „изгубените гръцки територии“, заедно с Северен Епир, Скопие и Константинопол, възпроизвеждайки риторика, основана на исторически претенции и национални митологии¹¹⁵.

Един от най-новите и същевременно най-показателни примери за инструментализиране на миналото в рамките на крайнодясна и популистка реторика е острата атака, отправена от Кириакос Велопулос срещу Митрополията на Александруполис. През януари 2026 г. от трибуната на гръцкия парламент той обвинява Митрополията, че е продавала недвижими имоти на български граждани и определя тази практика като „антинационална“. Изказването му не се ограничава до обикновена политическа критика, а използва исторически и национално чувствителни теми по начин, който засилва усещането за заплахата и формира внушения сред вътрешната аудитория¹¹⁶. Темата предизвиква остра реакция на българската информационна агенция БГНЕС, която коментира, че българското присъствие в Тракия и Македония има многовековна история и че значителното му намаляване след войните за национално обединение (1912–1918) е резултат от насилствени и асимилационни политики на гръцката държава. Според публикацията тогава значителна част от българското население е прогонено от домовете си, а културни и религиозни паметници са унищожени или „погърчени“¹¹⁷. Тази конфронтация представлява характерен пример за начина, по който медиите и политически актьори функционират като канали за предаване и възпроизвеждане на напрежения.

В българския случай също се наблюдават подобни изяви на представители на десни политически партии. Изцяло с вътрешнополитически цели Костадин Костадинов говори за „забравените български населени места“ в Западна Тракия и Македония, за „стари български територии“ или за „голямо българско малцинство в Егейска Македония“, което според него наброява 500 000 коренни българи. Той посочва, че съществува район, наричан от гърците

¹¹⁵ К. Βελόπουλος, Ελληνική Λύση, *Πρακτικά της ολομέλειας του ελληνικού κοινοβουλίου, κοινοβουλευτική περίοδος ΙΗ, σύνοδος Α', συνεδρίαση Κ', 2019-09-23*.

¹¹⁶ https://www.youtube.com/watch?v=dF_mOCW06K8

¹¹⁷ <https://www.bgn.es.bg/gracki-ekstremisti-sreshtu-balgarskite-imoti-na-belomorieta>

„български триъгълник“ – между Едеса (Воден), Флорина (Лерин) и Кастория (Костур), където, въпреки смяната на имената на градовете, жителите остават българи и добавя: *„Но ние сме длъжни да започнем някаква, как да кажа, Реконкиста. Трябва да си отвоюваме нашето културно пространство“*¹¹⁸. В друго изявление Костадинов казва: *„Ние сме българите от Македония, от които някои от Вас са готови да се откажат, както всички преди Вас. Ние сме българите от Западните покрайнини, които винаги забравяте, но те самите никога не забравиха корена си. Ние сме българите от Одринска Тракия, Северна Добруджа, Беломорска Тракия, Беломорска Македония, Мала Преспа, Корчанско, Голо Бърдо, Гора, Поморавието – старите ни земи, които и днес говорят на български“*¹¹⁹.

Подобни изявления прави и лидерът на партията ВМРО Крадимир Каракачанов, който, позовавайки се на Ньойския договор и разрушителните му последици за България, заявява: *„На 27 ноември 1919 г. България е принудена да подпише договор, който неслучайно не само българите, но и тогавашните западни политици и западната общественост наричат „диктат“. В историята на България става известен като Ньойският диктат. Според този диктат България е принудена да загуби чисто български етнически територии – Македония, Южна Добруджа, Западна Тракия. За да стане наказанието още по-грубо към България, от България са отнети и така наречените „Западни покрайнини“. Отнети са от тогавашното Царство на сърби, хървати и словенци“*. Така той оправдава участието на България във Втората световна война с цел освобождаване на тези територии и на българското население в тях. К. Каракачанов определя изселването като геноцид, при който българският език е преследван, учители и духовници са екзекутирани или изселвани, а жителите са принуждавани да емигрират¹²⁰.

Подобни политически изявления се позовават на исторически не-

¹¹⁸ К. Костадинов, Възраждане, *Стенограма от 9 пленарно заседание на 1 сесия на 47 Народно събрание на Р България, 2021-12-22.*

¹¹⁹ К. Костадинов, Възраждане, *Стенограма от 1 пленарно заседание на 1 сесия на 47 Народно събрание на Р България 2021-12-03.*

¹²⁰ К. Каракачанов, Патриотичен фронт, *Стенограма от 136 пленарно заседание на 4 сесия на 43 Народно събрание на Р България, 2015-11-27.*

правди и колективни травми от миналото, но и създават атмосфера на недоверие между Гърция и България без пряко да ги назовават. Обикновено те се правят в контекста на вътрешни теми и преследвайки вътрешнополитически цели. Въпреки това постоянното повтаряне на такива тези в обществената сфера възпроизвежда модел, използван и в миналото, при който думи като „геноцид“, „екзекуции“, „дори и днес“, „забравени български или гръцки населени места“, „стари български или гръцки територии“ придобиват символно значение, независимо от намеренията на политиците, които ги употребяват.

Б. Колективната травма

По време на Първата балканска война (1912–1913) гръцко-българската вражда временно отслабва, тъй като обстоятелствата насочват двете страни срещу „вечния враг“ – османеца. В публичния дискурс гърците и българите вече не се представят като съперници, а като съюзници с обща вяра и цели. Съюзническата им връзка се комуникира не като продукт на случайни политически сметки, а като свещен дълг, основан на обща вяра, братска солидарност и морално задължение, насочено срещу „османската деспотия“. Тази наративна рамка не е нова, а просто за известно време е маргинализирана, защото не обслужва националистическите амбиции на двете страни¹²¹.

Граденият братски образ обаче се оказва крехък и краткотраен като самата война. След оттеглянето на османците от Македония и Тракия, борбата за контрол над завоюваните територии се възобновява с нова сила. През лятото на 1913 г. напрежението прераства в конфликт между бившите съюзници, придружен от неконтролирано насилие и практики на етническо прочистване. На 29 юни 1913 г. гръцкият крал Константинос, който няколко месеца по-рано говори за единство и кръстоносен поход на балканските християнски народи, сега обявява „*тотална война*“ на българите, определяйки ги като „*чудовища с човешка форма*“. Той следва вече установената антибългарска риторика, която намира отклик в армия, чиято нетър-

¹²¹ С. Фотиаду, „Всеки войник вече не е грък, българин, сърбин, черногорец, а войник на великата балканска епоха“: религията като обединяващ елемент в гръцко-българските отношения по време на Първата Балканска война (1912 г.). В: Г. Дончева, Л. Миндова (съст. и ред.), *История и култура на Балканите: Чужди влияния, контекстуална адаптация, хибридни явления, Сборник в памет на д-р Саня Велкова-Кожухарова*. София, 2024, 103–119, DOI: <https://doi.org/10.62761/514.ICB.10>.

пимост към българите е градена с години¹²². Посланието му лесно се утвърждава и намира проекции в гръцкия печат от онова време, който ежедневно представя българите като „племе от чудовища“. Това засилва националистическите страсти и създава военна психология на отмъщение. Фразата „Те не са хора“ обобщава начина, по който общественото мнение възприема врага. В тази атмосфера гърците вярват, че действат като „отмъстителите на цивилизацията“ срещу народ, който, според тях, стои извън рамките на човешката етика¹²³. Това обяснява, защо след избухването на Втората балканска война гръцките сили, дислоцирани в Солун, се обръщат не само срещу българските войници, но и срещу цивилното българско население, обявено за комитаджии. Идеята за „борба с комитаджиите“ постепенно се превръща в мания и довежда до вълна от арести и насилия – около хиляда българи от града и околността са задържани в солунските затвори, а други 4000–5000 души са транспортирани в концентрационни лагери като този на о. Трикери¹²⁴.

Тези събития се вкореняват дълбоко в съзнанието на българското общество и се превръщат в колективна травма, която остава отворена и до днес. Малко след избухването на войната в България се появява брошурата „Вартоломеевата нощ в Солун и героичната защита на българската дружина“, която фиксира в българската колективна памет масовото клане на български цивилни и утвърждава Солун като знаково място на мъченичество. Така градът се превръща не само в точка на българо-гръцкия конфликт за Македония, но и в символ на загуба и гонение, неразривно свързан с колективната болка на българската нация. През следващите десетилетия българското общество търси различни начини да обработи тази травма – както на нивото на националния разказ, така и на нивото на личната памет. Въпреки че поколението, което е преживяло събитията, не е готово да ги оповести публично, този опит продължава да живее в колективната памет

¹²² Т. Κωστόπουλος, *Πόλεμος και εθνοκάθαρση, η ξεχασμένη πλευρά μιας δεκαετούς εθνικής εξόρμησης, 1912–1922*. Αθήνα, 2007, 47–50.

¹²³ G. F. Kennan, *The other Balkan Wars, A 1913 Carnegie endowment inquiry in retrospect with a new introduction and reflections on the present conflict*. Washington, 1993, 95.

¹²⁴ Пак там, 193.

и се трансформира в областта на изкуството и литературата, поддържайки травмата жива до наши дни. Още през февруари 1917 г. Константин Мутафов внася в Народния театър пиесата „*Пленникът на Трикери*“, която през 1929 г. получава и своята екранизация. Същата пиеса е поставена отново през 1993 г. в телевизионна продукция на Българската национална телевизия, където акцентът пада върху съдбата на цяло поколение деца, израснали без бащи. Почти век след събитията, през 2018 г., професор Боян Биолчев издава новелата „*Преселението*“, в която изтъква трагедията на обикновените хора, принудени да напуснат домовете си и да търсят нов живот за своите семейства. Чрез неговото произведение опитът от 1913 г. придобива ново литературно измерение и потвърждава, че травмата от онова време продължава да бъде жив компонент на колективното българско съзнание¹²⁵.

Букурещкият договор (1913), сложил край на Междусъюзническата война, има диаметрално противоположни последици за Гърция и България. За Гърция той представлява национален триумф, тъй като нейните граници почти се удвояват и в тях са включени основни райони на Македония, наред с големи градове с геостратегическо значение като Солун и Кавала. В България този договор е възприет като „*национална катастрофа*“, защото не отговаря на очакванията ѝ, макар България да придобива Пиринска Македония и Западна Тракия, с градове като Ксанти и Александруполис. С влизането на България в Първата световна война на страната на Централните сили, българските военни части окупират Източна Македония и я контролират до поражението на Централните сили във войната. За местното население това е тежък и изтощителен опит, макар българският разказ да го интерпретира като национално обединение и възстановяване на контрол върху територии, които „*са отнети*“ от България с Букурещкия договор¹²⁶.

¹²⁵ Y. Konstantinova, “The Bulgarian Salonica”. In: R. Peshlenova (ed.), *Cities in the Balkans, spaces, faces, memories*. Sofia, 2021, 162–166; *Вартоломеевата нощ в Солун и героичната защита на българската дружина*. Шумен, 1913; В. Сис, *Гобровете на Трикери*. София, 1914.

¹²⁶ В. Вλασιδης, Δ. Πατρωνίδου, Η δεύτερη βουλγαρική κατοχή της Ανατολικής Μακεδονίας (1916–1918). Μια πρώτη προσέγγιση μέσα από τα βουλγαρικά στρατιωτικά αρχεία. Στο: Δ. Πατρωνίδου, Ε. Χατζηβασιλείου (επιμ.), *Η Δράμα και η περιοχή της κατά*

По време на Втората световна война Гърция попада под окупацията на три държави: Германия, Италия и България. Въпреки че не за пръв път гърците преживяват чуждо господство, то този период остава в колективната им памет като „Окупацията“ заради невиданата интензивност на насилие и терор, суровите лишения, които населението търпи, както и заради гражданския разкол, който предизвика. България се присъединява към Третия райх и окупира териториите между демаркационната линия Свиленград–Александруполис и р. Струма, както и островите Тасос и Самотраки. Германия обаче не ѝ предава официално окупираните територии, а само ѝ възлага управлението им. За да имат силни аргументи за бъдещото окончателно присъединяване на тези територии, българските власти започват да прилагат в тях интензивни политики на културна асимилация¹²⁷. Още на 3 май 1941 г. е създадена нова административна единица - „Беломорие“, която е включена в българската държава. В нея се установяват български военни и политически власти, както и държавни служители и заселници с цел утвърждаване на новия режим. Учредени са голям брой културни дружества и организации, които функционират като носители на системна пропаганда¹²⁸. Именно на тази пропаганда се подчиняват всички сфери на административния, икономическия, религиозния и обществен живот, включително и промяната на етническия състав на района¹²⁹. Още през първите месеци обаче се поражда съпротива срещу българската окупация. На 28 септември 1941 г. в град Драма и околните райони избухна въоръжено въстание. В Драма множество въстаници нападат кметството и убиват четирима български полицаи. В Доксато е унищожен целият състав на българската жандармерия, наброяващ около двадесет души. В Хористи въоръжени гърци завземат града и

τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο: Ενσωμάτωση, δεύτερη κατοχή, ανασυγκρότηση. Πρακτικά Ζ΄ Επιστημονικής Συνάντησης (Δράμα, 16–18 Νοεμβρίου 2018). Δράμα, 2020, 185–203.

¹²⁷ A. Liakos, N. S. Doumanis, *The Edinburgh history of the Greeks, 20th and early 21st Centuries, global perspectives*. Edinburgh University Press, 2023, 151–153.

¹²⁸ M. G. Sergis, *Memories and oblivion: An occupied village in the Rhodopes (Western Thrace, Greece, 1941–1944)*, *Вестник Антропологии*, № 2(34), 2016, 131.

¹²⁹ X. Kotzageorgi-Zymari, G. A. Kazamias. *The Bulgarian Occupation of the Prefecture of Drama (1941–1944) and Its Consequences on the Greek Population*. *Balkan Studies*, vol. 35, 1994/1, 85; Δ. Πατρωνίδου, *Η εκπαιδευτική πολιτική της Βουλγαρίας στην Ανατολική Μακεδονία και Θράκη (1941–1944)*. Διδακτορική Διατριβή, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, Σχολή Επιστημών Αγωγής, Παιδαγωγικό Τμήμα Νηπιαγωγών, Ιωάννινα 2011, 56–58.

призовават жителите на околните села да се присъединят към въстанието. Потушаването на бунта е изключително жестоко: в град Драма са екзекутирани над три хиляди души, а в селските райони цели села са обстрелвани с картечници и ограбени. Смята се, че през следващите седмици около 15 000 гърци от района загубват живота си¹³⁰.

Няма съмнение, че режимът в Източна Македония по време на Втората световна война, както и този през Първата световна война, трябва да бъде характеризирани като българска военна окупация, защото от гледна точка на международното право става дума за упражняване на фактически контрол върху територия, който не е правно легитимиран и е в пряко нарушение на суверенните права на държавата, която въз основа на международни договори притежава призната и законна юрисдикция над региона. Интересно е обаче, че в публичната и местната памет режимът в Източна Македония по време на Втората световна война се обозначава като „*трета българска окупация*“, като първата се отнася до 1913 г.¹³¹ Обаче съотнесен към 1913 г. терминът „*окупация*“ е лишен от историческа и правна валидност, а представлява емоционално натоварена интерпретация на миналото, разкриваща продължително чувство на недоверие и страх. По този начин в паметта на населението на Източна Македония се формира триада: „*първа*“ (1913) и „*втора*“ (1916–1918) българска окупация, която заедно с българската окупация през Втората световна война отразява усещането за постоянна заплаха, което системно се изгражда през XX в. В някои случаи дори се говори за три български окупации и в Тракия. От гледна точка на международното право обаче терминът „*българска окупация*“ за тази област е коректен единствено когато се отнася до периода на Втората световна война. Показателен за идеологически натоварената употреба на понятието е авторитетният и национално значим вестник „*То Вѝма*“¹³², който интерпретира периода на българско управление в Западна Тракия (1913–1919) като „*окупация*“, макар областта да

¹³⁰ M. Lee Miller, *Bulgaria during the second world war*. Stanford, 1975, 128.

¹³¹ <https://www.pamth.gov.gr/i-v%CE%84-voylgariki-katochi-1916-1918-stin-anatoliki-makedonia/>

¹³² <https://www.tovima.gr/print/mathitikes-efimerides/ksanthi/ksanthiotes-Ifse-voulgarik-acrtagmatacrergasias/>

е присъединена към България в резултат от международен договор¹³³. Друг скорошен и показателен пример за значението на триадата „български окупации“ е последната парламентарна инициатива на депутата от Драма от ПАСОК–Движение за промяна за установяване на ден на паметта в чест на жертвите на втората българска окупация (1916–1918) в окръзите Драма, Кавала и Серрес. В отговора си министърът на вътрешните работи Теодорос Ливаниос публично легитимира съществуването на три български окупации в региона, подчертавайки положителното си становище по повдигнатия въпрос. Той заяви намерението си да внесе съответната разпоредба в следващия законопроект, с цел да се „укрепи“ историческата памет за жертвите на тази окупация¹³⁴.

В. Българската окупация като „заплашителен“ образ, чрез който се възприема българина

В периода на Втората световна война стереотипното възприятие на „Другия“ не само запазва динамиката на вече съществуващите нагласи, но и създава нова разделителна линия. В местните общности, преживели българската окупация в Северна Гърция, наличните стереотипи се засилват и към тях се прибавя „синдром на страх“. Относително малкият времеви период разделящ Втората световна война от съвременността подпомага предаването на стереотипите между поколенията, утвърждава ги чрез травматичните преживявания от окупацията и изгражда сред населението живо и устойчиво впечатление.

Първото поколение свидетели са онези, които пренасят най-въздействащо тези преживявания. Разказите на родители и роднини оказват значително влияние върху формирането на възприятията за българите, като култивират негативните нагласи, съществували още преди периода на окупация. В думите на тези хора доминират чувства като „омраза“, „отвращение“ и „страх“. Те представят пред по-младите поколения българите с характеристики като „необразова-

¹³³ <https://www.paratiritis-news.gr/politismos/apo-tin-voulgariki-katochi-stin-ensomatosis-thrakis-stin-ethniki-epikrateia-tis-ellados/>

¹³⁴ <https://nikolaidistasos.gr/epikairi-erotisi-pros-to-ypourgeio-esoterikon-gia-tin-kathierosi-tis-16is-septemvriou-os-imeramnimis-ton-thymaton-tis-v-voulgarikis-katochis-1916-1918-stin-anatoliki-makedonia-nomoi-dram/>

ни“, „груби“, „жадни за кръв“, „злобни“ и „най-лютият враг на Гърция“¹³⁵. Някои споделят: „Винаги сме ги смятали за варвари, убийци“ или „Казвахме: Може ли един българин да се свързва с нещо добро? Това чувахме през годините“. Първото поколение като цяло приписва поведението на българите на „вечна омраза“. Въпреки различията в свидетелствата, повечето информатори подчертават, че поведението на българските власти не е еднородно. На чиновниците от така наречената „стара“ (северна) България им се приписват характеристики като „добър“ или „човечен“, а тези от южна България се описват като насилници, отмъстителни и потисници. Въпреки тези нюанси, общото впечатление от разказите остава изцяло негативно¹³⁶.

Второто поколение продължава да не се доверява на българите, нито като народ, нито като държава. То ги определя с характеристики като „подли“ и смята, че „не се променят“ и че, ако им се даде възможност, отново биха се обърнали срещу Гърция. Някои се опитват да разграничат обикновения народ от политическото ръководство, смятайки гражданите за по-приветливи. Паралелно, доста хора свързват българите с други „традиционни врагове“ на Гърция, като Турция или Северна Македония, за да подчертаят или „варварството“, или продължаващия „заговор“ срещу Македония. По-възрастните често все още изразяват страх, докато по-младите са по-спокойни, отдавайки липсата на заплаха или на подобряване на икономическите отношения, или на вътрешната нестабилност на България¹³⁷. Вероятно тези емоции са по-силни в Северна Гърция, където процентът на десните и крайнодесните партии остава трайно по-висок в сравнение с други райони на страната¹³⁸. Привлекателността на дясната реторика в този регион е барометър, който показва, че национализмът, надмощието на предразсъдъците и под-

¹³⁵ X. Kotzageorgi-Zymari, T. Hadjianastasiou, *Memories of the Bulgarian Occupation of Eastern Macedonia: Three Generations*. In: M. Mazower (ed.), *After the war was over: Reconstructing the family, nation, and state in Greece, 1943–1960*. Princeton, 2000, 283.

¹³⁶ Пак там, 283–284. Относно района на Родопи виж също: Sergis, *Memories and oblivion*, 144.

¹³⁷ Kotzageorgi-Zymari, Hadjianastasiou, *Memories of the Bulgarian Occupation of Eastern Macedonia*, 284–285.

¹³⁸ Наблюдение на Сотирис Валден, преподавател, служител на Европейската комисия (1996–2014) и експерт по международни отношения, споделено в интервю, проведено на 16 декември 2025 г. в Атина.

държането на идеологически модели, стъпващи на миналото, за да легитимират страх и недоверие, остават в центъра на общественото внимание. В същото време именно страхът и предразсъдъците увеличават процентите на десните и крайнодесните партии, създавайки цикъл, в който негативните емоции умишлено се възпроизвеждат и използват, за да се подхранва националистическата реторика.

Различни са гледните точки на третото поколение, т.е. на родените след 1955 г., които възприемат окупацията като далечно минало без съществено значение за настоящето. Повечето от анкетираните заявяват, че не изпитват предразсъдъци, въпреки че по-възрастните все още описват българите като „*лоши и варвари*“. Те възприемат суровостта на окупационната администрация като очаквана за всеки завоевател и свързват действията на България с дългосрочните ѝ стремежи за излаз на Егейско море и претенции върху Македония и Тракия. Като цяло, третото поколение не възпроизвежда омразата от миналото. Някои подчертават, че нямат какво да простят, тъй като не са преживели травмата лично, докато други смятат, че същото важи и за връстниците им българи¹³⁹.

Изводите, които се налагат, са особено поучителни както по отношение на възприятията, така и по отношение на колективната травма. От една страна, травмата и стереотипните представи, които тя създава у поколенията, преживели българската окупация, остават живи и силно негативни. От друга страна, постепената нормализация на гръцко-българските отношения от втората половина на XX в. допринася съществено за намаляване на тези негативни възприятия, особено при третото поколение. Въпреки това дори когато междуличностните отношения между гърци и българи придобиват по-позитивен характер, възприятията остават обвързани с политиките на националната държава. Очевидно е, че стереотипите притежават силна дългосрочна устойчивост, както е видимо и в по-скорошни случаи, като инцидента в Кавала през август 2023 г., когато български гражданин смъкна гръцкото знаме и издигна българското, заявявайки, че тези територии при-

¹³⁹ Kotzageorgi-Zymari, Hadjianastasiou, *Memories of the Bulgarian Occupation of Eastern Macedonia*, 287–288.

надлежат на България. Въпреки че действието на едно лице не представлява държавно или официално действие, публичността и отразяването му в местни и национални медии му придават обществено и символно значение¹⁴⁰.

Между сътрудничеството и подозрителността: гръцко-български икономически и миграционни взаимовлияния и техните културни отражения

Гърция и България преживяват по различен начин бурните политически и икономически промени, настъпили през 90-те години на ХХ в. в света и на Балканите. В България започва процес на разпад на еднопартийната комунистическа система и икономически реформи, включващи приватизация, отваряне на пазара, нови инвестиционни регулации и т.н. Този преходен период има сериозни социално-икономически последици: намаляване на фискалната стабилност, увеличение на безработицата, инфлационен натиск, срив на износната търговия и премахване на държавните субсидии. По същото време Гърция следва стабилна траектория на развитие, основана на институционалната и политическата ѝ стабилност, участието ѝ в Икономическия и Валутен съюз и финансовата подкрепа, която получава от Европейския съюз. Деветдесетте години на ХХ в. са за нея период на икономически разцвет, съпроводен с търговски сделки и инвестиции в по-широкия балкански регион, често сравняван с „Бел Епок“, тъй като укрепва регионалните ѝ позиции¹⁴¹.

Новите геостратегически, политически и регионални промени през 90-те години преформулират условията на взаимодействие между Гърция и България. За разлика от миналото, когато двете държави основно се сблъскват в различни национални и идеологически съперничества, конюктурата след Студената война създава различен хоризонт: този на икономическата взаимосвързаност и взаимозависимост. Новата реалност на интензифициране на търговските и инвестиционни потоци създава благоприятна основа за формирането на нова форма на взаимодействие между Гърция и България.

¹⁴⁰ <https://gr.euronews.com/2023/08/05/kabala-boylgaros-ypesteile-ellhnikh-shmaia-ane-base-boylgarikh-limani>

¹⁴¹ А. Λιάκος, *Ο ελληνικός 20^{ος} αιώνας*. Αθήνα, 2019, 519–521.

Въпреки това политическите, социалните и класовите възприятия, които възникват около тази връзка, не са лишени от стереотипните модели на миналото. Действително отношенията между Гърция и България бележат осезаем напредък на институционално, политическо и икономическо равнище, но под повърхността на тази положителна динамика продължават да действат утвърдени от миналото модели на мислене.

В рамките на гръцкия държавен апарат и по-специално в структури на Министерството на външните работи се запазва отчетлива предпазливост спрямо България, съпътствана от латентно възприятие за съперничество, което черпи своите аргументи от междувоенния период и от чувството за превъзходство. Ключов елемент в тази анахронична нагласа е широко разпространеният мит за българската „неблагодарност“, който циркулира както в институционалната среда, така и в публичния дискурс и медиите. В рамките на тази логика Гърция се възприема като страна, която прави значителни отстъпки към съседната държава, без да получава очакваната реципрочност, като същевременно се пренебрегва фактът, че гръцките инвестиции и инициативи са част от модел на взаимна изгода и стратегическа взаимозависимост. Сходни анахронични нагласи се наблюдават и в определени среди на българската администрация, което води до взаимно подхранване на подозренията и до формиране на динамика на въображаемо напрежение, несъразмерна спрямо реалното състояние на двустранните отношения¹⁴².

През 90-те години на XX в. образът на Гърция и гърците в българската публична сфера продължава да се изгражда около две основни оси. От една страна, се възпроизвежда традиционното представяне на „*гърка, коварен, хитър и неискрен*“ – стереотип с исторически корени, който препраща към „византийското“ минало и е свързан с идеята за лицемерие и недоверие в междудържавните отношения¹⁴³. Използването на този стереотип показва изкристализирането на една културна категоризация, според която поведението

¹⁴² Σ. Βαλντέν, *Flash Back: τρία χρόνια σύμβουλος στο Υπουργείο Εξωτερικών*. Αθήνα, 2026, 70–71 (υπό έκδοση).

¹⁴³ Balkan Neighbours Newsletter, *ACCESS Association*, 1995/2, 2-3; Balkan Neighbours Newsletter, *ACCESS Association*, 1998/7, 16–17.

на гърците в икономиката, политиката или междуличностните отношения се интерпретира като „мошеничество“ и „манипулативност“¹⁴⁴. От друга страна обаче се изгражда и напълно различен образ на Гърция, която като член на Европейския съюз и НАТО, има висок стандарт на живот и е успешен пример за национален и икономически напредък. В този контекст Гърция се представя не само като модел за модернизация и „западна“ нормалност, но и като сила, която е постигнала всичко, към което в този момент се стреми българското общество: стабилност, международно признание и достъп до европейските институции. Тази двойствена репрезентация, съчетаваща недоверие с възхищение, отразява противоречията на преходното за България десетилетие¹⁴⁵.

Въпреки че Гърция вече не се възприема като непосредствена национална заплаха, нейното дипломатическо и особено икономическо присъствие на Балканите често предизвиква недоверие. Публикациите от онова време представят Атина като сила с хегемонистични амбиции, като типичен пример е заглавието „Гърция иска да се представи като господар на полуострова“¹⁴⁶. Гръцкият бизнес в България се оценява двояко: от една страна се признава, че инвестициите създават нови работни места; от друга, практиките на гръцките предприемачи често са критикувани като спекулативни или експлоататорски. Например в печата се споменава износ на български продукти на ниски цени с високи печалби за гръцки и сръбски търговци или за случаи на лошо отношение към работници в гръцки фабрики в района на Пирин. Въпреки че такива инциденти се появяват спорадично, тяхното постоянно представяне, създава негативен контрапункт във възприемането на Гърция¹⁴⁷.

Много уместно е наблюдението на Асоциацията за културно и социално-икономическо сътрудничество (ACCESS) за българската реалност и начините, по които се възприема Гърция. Според нейното изследване в периода 1996–1997 България преживява една от най-дълбоките икономически кризи в посткомунистическата си

¹⁴⁴ Balkan Neighbours Newsletter, *ACCESS Association*, 1995/2, 2–3.

¹⁴⁵ Balkan Neighbours Newsletter, *ACCESS Association*, 1997/6, 17.

¹⁴⁶ Balkan Neighbours Newsletter, *ACCESS Association*, 1995/2, 2–3.

¹⁴⁷ Пак там, 6.

история и съответно възприема съседните си държави като „огледала“ за национална самооценка. В българската публична сфера „нормалността“ на гръцкия начин на живот придобива положителен оттенък, именно защото се противопоставя на универсалната рецесия, която преживява България. В този контекст положителните оценки често се формират от разкази за гръцките обичаи и ежедневни практики. Макар че такива позовавания са сравнително редки в българската медийна среда, те разкриват по-дълбоки нива на възприятие, които надхвърлят негативните стереотипни схеми, обичайно свързвани с Гърция¹⁴⁸. Създаваните от тях представи подчертават общи културни кодове или ценности. Положително например се оценява гръцкият характер поради неговата „темпераментна динамика и способността да се радва на живота“, което се отразява на образа на гръците, които „пият и танцуват до зори и чупят, колкото чинии искат“¹⁴⁹. По същото време подобни впечатления започват да се формират и сред българските мигранти в Гърция, които възприемат гръците като „отворени“, „спонтанни“ и „приятни“ хора. Тези впечатления обаче се засенчват от поведението на служителите в публичните гръцки институции, които „въпреки че получават заплатите си от нас, се държат с нас като с боклуци. Много малко от тях са учтиви и цивилизовани“¹⁵⁰.

По подобен начин, по който в България се формират нови възприятия за гръците – чрез възпроизвеждане на стари стереотипи, които се преоформят под влиянието на съвременни стимули – така и в Гърция образът за България през 90-те години се формира чрез директни и косвени представи. В първата категория попадат препратки към престъпни инциденти срещу гръцки граждани, които се представят в медиите с изразен драматичен тон: обири от банди, действащи по границата; престъпници, облечени като полицаи, които се възползват от пропуските в сигурността; случаи на насилие вътре в страната като инциденти с престъпност в учи-

¹⁴⁸ Balkan Neighbours Newsletter, *ACCESS Association*, 1996/7, 9.

¹⁴⁹ Пак там, 12–13.

¹⁵⁰ A. Angelidou, Migrations in the “neighborhood”: Negotiations of identities and representations about “Greece” and “Europe” among Bulgarian migrants in Athens, *Balkanologie* [Online], Vol. XI, 2008/1–2, 5–7.

лицата¹⁵¹. На нивото на косвените впечатления, гръцките медии и обществената дискусия се фокусират върху икономическата криза, хиперинфлацията, ниските заплати и разпространената бедност. Образът на българите, които „*гладуват*“, „*ровят в кофи за боклук*“ или „*делят храната на кучетата*“, доминира в много публикации, създавайки силен стереотипен образ на България като „*гладна страна*“ на ръба на социален срив¹⁵². Въпреки това този образ не е изцяло отрицателен. Срещат се и положителни препратки, които подчертават културната приемственост и добротата на българския народ. Българското общество се представя като „*дълбоко развито, въпреки суровите времена*“, а препратките към гостоприемни хора, които се борят за достойнството си, се свързват със сравнителната памет: „*напомнят за Гърция през 50-те и 60-те години, когато народът се опитваше да си стъпи на краката*“. В същата посока попадат и коментарите, които изразяват разочарование от това как либералната икономика е довела до комерсиализация на културния живот¹⁵³.

Образът на страна, потънала в бедност, престъпност и социална нестабилност, придобива особена социална и политическа значимост за самата Гърция, тъй като е пряко свързан с ксенофобията и недоверието на гръцкото общество към миграционните потоци, които започват да пристигат в Гърция през този период. Първоначално повечето българи преминават границата временно и често без официални документи, основно за сезонна работа. Между 1997 и 2001 г. обаче интензивната политическа и икономическа нестабилност в България засилва миграцията, а Гърция започва да прилага първите си програми за легализация на мигрантите. В периода 2001–2007, с отпадането на визовия режим за пътувания на български граждани в Шенгенската зона, тяхната миграция към Гърция придобива по-постоянен и организиран характер. След присъединяването на България към Европейския съюз (2007) придвижванията стават по-свободни и са част от рамката

¹⁵¹ Balkan Neighbours Newsletter, *ACCESS Association*, 1994/1, 9; Balkan Neighbours Newsletter, *ACCESS Association*, 1996/4, 9–10.

¹⁵² Balkan Neighbours Newsletter, *ACCESS Association*, 1997/5, 28; Balkan Neighbours Newsletter, *ACCESS Association*, 1998/7, 44–45.

¹⁵³ Balkan Neighbours Newsletter, *ACCESS Association*, 1999/8, 41.

за европейска мобилност на работници и граждани¹⁵⁴. Неочакваното навлизане на голям брой, първоначално главно нелегални мигранти в Гърция, повдига обществена дискусия около въпросите за тяхната социална интеграция, дискриминацията и ксенофобията¹⁵⁵.

Появата и заселването на тези мигранти в Гърция започва да влияе върху начина, по който обществото възприема и обяснява престъпността в държавата. Разбира се, престъпността не е феномен, който преди не е съществувал в страната, но мигрантите се превръщат в „удобен виновник“ за социалните и икономическите проблеми на гръцкото общество. Освен това те косвено засилват чувството за национална идентичност, което в онзи момент изглежда застрашено от европейската интеграция, и отклоняват вниманието от по-дълбоките международни процеси. По този начин мигрантите се превръщат в изкупителни жертви на гръцкото общество¹⁵⁶. Това се отразява ясно в гръцките публикации от периода, които имат отчетливо ксенофобско съдържание¹⁵⁷.

Контекстът на широката тенденция за демонизация на мигрантите в гръцкото общество – особено на тези от бившите съветски републики и държавите от Източния блок – оказва решаващо влияние и върху образа на българите. Тяхното присъствие се възприема с недоверие, националността им е стигматизирана и често се смята за заплаха за обществения ред. Още повече, че мигрантите от България се свързват основно с нискоквалифициран труд или сезонна често селскостопанска заетост и извършването на тежки физически дейности¹⁵⁸. Въпреки това техният образ в гръцкото общество

¹⁵⁴ P. Hatziprokopiou, E. Markova, Labour migration and other forms of mobility between Bulgaria and Greece: The evolution of a cross-border migration system. In: H. Vermeulen, M. Baldwin-Edwards, R. Van Boeschoten (ed.), *Migration in the Southern Balkans, From Ottoman territory to globalized nation states*. Springer Open, 2015, 185–186.

¹⁵⁵ A. Моσχопούλου, *Η παρουσίαση της εγκληματικότητας των μεταναστών από τον ελληνικό ημερήσιο τύπο: η κρίσιμη δεκαετία 1990-1999*. Διδακτορική Διατριβή, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, 2003. Виж също V. Lalioti, Photographing the “Other”: Immigration and new images of the Greek ethnic “self”. *Visual Anthropology*: Published in cooperation with the Commission on Visual Anthropology, 18:5, 2005, 439–456, <http://dx.doi.org/10.1080/08949460500297356>.

¹⁵⁶ Моσχопούλου, *Η παρουσίαση της εγκληματικότητας των μεταναστών*, 148–150.

¹⁵⁷ Balkan Neighbours Newsletter, *ACCESS Association*, 1999/9, 16–18.

¹⁵⁸ Hatziprokopiou, Markova, Labour migration and other forms of mobility between Bulgaria and Greece, 186.

не се основава на професионалния им профил. Генерализираната представа за мигрантите през призмата на престъпността довежда до стигматизация и на българите, които са включени в по-широката категория на „*опасни чужденци*“. Този образ е допълнително засилен от начина, по който медиите отразяват въпроса. Например през 1999 г. вестник „*Та Νέα*“ публикува „*карта на престъпността*“, в която представя мигрантските групи, включително и българите, като банди и престъпни организации, които се занимават основно с кражби, обири, грабежи, контрабанда и въоръжени сблъсъци. Общественията дискусия и журналистическото представяне не правят разлика между етническите групи и не оставят пространство за социално-икономическите причини, довели до миграция. Напротив, те създават единен образ на „*чужденец престъпник*“, който допринася за формирането на стереотипи и за утвърждаване на възприятието, че присъствието на мигранти представлява истинска заплаха за социалната сигурност и сплотеност¹⁵⁹. В същия контекст е публикацията със заглавие „*Ираклио: Български крадли дебнат на пазара*“. В нея националността на извършителите се подчертава още в заглавието, което предполага, че тя е съществен фактор за нарушението¹⁶⁰.

Въпреки това е особено важно да се направи ясно разграничение между доминиращите публични представи и реалния опит от всекидневните междуличностни отношения. Както отбелязва Константина Кунева, която преживява гръцкото общество от позицията на мигрантка, равнището на ежедневното общуване често разкрива една съвсем различна картина. В преките човешки контакти водещи се оказват емоционалната близост, чувството за солидарност и колективност, които действат като противотежест на изключващия и стигматизиращ публичен дискурс. Тези преживявания създават усещане за приемане и сигурност и ясно показват разминаването между медийните представи и реалните социални практики¹⁶¹. Това разграничение има съществено значение, тъй като разкрива, че стереотипите и механизмите на стигматизация не произтичат непременно от непосредствения опит на съвмест-

¹⁵⁹ Πώς αλλάζει ο χάρτης της εγκληματικότητας - ΤΑ ΝΕΑ

¹⁶⁰ Ηράκλειο: Βουλγάρες κλέφτρες την είχαν «στήσει» στη λαϊκή

¹⁶¹ Интервю с Константина Кунева, синдикалист и евродепутат от СИРИЗА (2014–2019), проведено на 26 ноември 2025 г. в София.

но съжителство. Напротив, те се формират и възпроизвеждат основно на равнището на публичния и медийния дискурс. По този начин става видима дистанцията между социалната реалност и колективните представи, чрез които тя бива интерпретирана и на-товарена със смисъл.

Анализът на „новите стереотипи“ за българите придобива особена значимост, когато се разглежда през призмата на пола, като параметър както за дискриминация, така и за възпроизвеждане на обобщени възприятия. При някои националности, като гражданите на бившите съветски републики, които емигрират в Гърция, присъствието на жените значително (между 60% и 80%) надвишава това на мъжете. По същия начин, жените с албанско гражданство представляват най-многобройната група, докато българките заемат второ място, като съставляват около 15% от всички жени мигранти в Гърция¹⁶². Основните форми на тяхната заетост включват домашна работа, почистване, гледане на деца, грижи за възрастни възрастни като медицински сестри, или работа в гръцки таверни, често с много ниски заплати и при несигурни условия на трудова заетост. Доходите, които получават, те изпращат, за да подкрепят финансово семействата си, като по същество поемат ролята на основен икономически фактор, поддържащ трансграничното си домакинство¹⁶³.

Почти паралелно започват промени в мрежите на секс индустрията. Към края на 80-те години мрежите за експлоатация на жени в Гърция се насочват към различни държави.

¹⁶² А. Σιώτου, *Ερωτικό συναίσθημα, έμφυλες ταυτότητες και σχέσεις εξουσίας στο πλαίσιο της δια-εθνικής κινητικότητας μεταναστών*, Διδακτορική Διατριβή, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας. Αθήνα, 2015, 46–47.

¹⁶³ Подробно за опита на българки и албанки като медицински сестри в Гърция виж: G. Lazaridis, *Les infirmières exclusives and migrant quasi-nurses in Greece*. *European Journal of Women's Studies*, 14(3), 2007, 227–245, <https://doi.org/10.1177/1350506807079012>; R. Van Boeschoten, *Transnational mobility and the renegotiation of gender identities: Albanian and Bulgarian migrants in Greece*. In: H. Vermeulen, M. Baldwin-Edwards, R. van Boeschoten (ed.), *Migration in the southern Balkans, from Ottoman territory to globalized nation states*, 161–182; A. Angelidou, *Coping with precarity: Neoliberal global politics and female migration from Bulgaria to Greece (taking the lead from the case of Konstantina Kuneva)*, *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 140–141 Β'-Γ', 2013, 220–223.

Общественopolитическите промени в Югоизточна и Източна Европа довеждат до появата на „нови екзотични женски тела“ за консумация на гръцкия сексуален пазар. Постепенно руско-украинските и балканските мрежи на трафик се налагат в страната, в резултат на което жени от Русия, Украйна, Молдова, Румъния, България и Словения започват да се продават както в Атина, така и в провинциални гръцки градове¹⁶⁴. Надписът „*Очаквайте скоро българки*“ (*Προσεχώς Βουλγάρες*), който се появява в началото на XXI в. върху табели на публични домове, подчертава връзката между националния произход на българските имигрантки и тяхната сексуална експлоатация, т.е. сексуализира националната идентичност¹⁶⁵. Индикатор за широкото разпространение в гръцкия публичен дискурс на асоциацията между българката и проституцията, както и на възприемането ѝ като лесно еротично завоевание, е фактът, че надписът „*Очаквайте скоро българки*“ се появява и във филма „*Балканизатор*“ (1997)¹⁶⁶.

Причините за формирането на този стереотипен образ на българката мигрантка в Гърция не могат да бъдат установени с пълна сигурност. От една страна, той може да е резултат от обобщаващото възприемане на женската миграция от страните на Източна Европа. От друга, може да е свързан с подозрителността на консервативното гръцко общество към жени, които мигрират сами, без мъжко присъствие или закрила. Подобен избор влиза в пряко противоречие с утвърдените патриархални представи, според които миграцията и трудовата реализация на жената следва да бъдат опосредствани от мъжа. В този контекст особено значима е интерпретацията на Константина Кунева, според която стереотипът за „лесната“ българка не произтича от реални социални практики, а представлява форма на обратна проекция на страховете на консервативното гръцко общество. Неспособно да приеме появата на нов социален модел – този на независимата, образована и автономна жена – обществото го неутрализира символично, чрез впис-

¹⁶⁴ N. Μανώλας, *Ανδρική επιθυμία και βαλκάνιες γυναίκες: οι χώροι σεξουαλικής διασκέδασης τη δεκαετία του 1990*. Μεταπτυχιακή Εργασία, Πανεπιστήμιο Μακεδονίας. Θεσσαλονίκη, 2022, 64–65, 67.

¹⁶⁵ Σιώτου, *Ερωτικό συναίσθημα, έμφυλες ταυτότητες και σχέσεις εξουσίας*, 47–48.

¹⁶⁶ Μανώλας, *Ανδρική επιθυμία και βαλκάνιες γυναίκες*, 67.

ването му в образа на сексуално достъпната и морално съмнителна жена¹⁶⁷.

Доминиращото присъствие в гръцкия публичен дискурс на връзката между българските имигрантки и моралния упадък, както и сексуализацията на тяхната национална идентичност, се разпространява дори и върху случаите на жени, които имигрират по финансови причини и поемат ниско платена и често тежка работа, за да подпомогнат за оцеляването на семействата си. В докторската си дисертация Александра Сиоту твърди, че масовият приток на българки в Гърция в края на 90-те години е съпътстван от публикации в гръцкия печат, които или подчертават участието им в мрежи за проституция, или се фокусират върху външния им вид и способността им да привличат гръцки мъже. Тези публикации значително допринасят за екзотизацията и сексуализацията на тяхната национална идентичност. Паралелно с това, българските имигрантки са изобразявани като физическо въплъщение на бедност и обществена неморалност, което засилва възгледа за тяхната културна „недоразвитост“. Свързването на икономическите мотиви за миграция със сексуалността на мигрантите от България формира в колективното въображение образа им на „лесни“, сексуално достъпни и в същото време „опасни“ жени, считани за заплаха за сплотеността на гръцкото семейство¹⁶⁸.

Дадените примери показват, че взаимните представи на българи и гърци се променят в зависимост от историческите, политическите и идеологическите условия. Въпреки промяната в контекста механизмите им на формиране остават до голяма степен идентични, което обяснява трайността на стереотипните представи и факта, че образите, които гърците създават за българите, и българите за гърците, надхвърлят времевата рамка на историческите периоди, които ги пораждаат. Историческите обстоятелства, породили определени стереотипи, имат ясно начало и край, но представите за „Другия“ развиват самостоятелна динамика, записват се в колективната памет и се интегрират в националната идентичност. Чрез този процес опреде-

¹⁶⁷ Интервю с К. Кунева, проведено на 26 ноември 2025 г. в София.

¹⁶⁸ Σιώτου, *Ερωτικό συναίσθημα, έμφυλες ταυτότητες και σχέσεις εξουσίας*, 47–48; Balkan Neighbours Newsletter, ACCESS Association, 1999/9, 18.

лението на „Другия“ функционира едновременно и като механизъм за самоопределяне, което обяснява голямата устойчивост и почти стереотипното предаване на тези образи от поколение на поколение, често без осъзнаване на тяхната негативна натовареност.

Едновременно с това налице е разлика в начина на създаване и възпроизвеждане на стереотипи при гърци и при българи. Гръцкият пример изглежда по-продуктивен и мултипликативен, тъй като отделните исторически събития не се ограничават до създаването на първоначално впечатление, а постоянно се преосмислят, произвеждайки взаимосвързани интерпретации. Българското възприемане е по-стабилно, като се придържа към конкретни основни схеми и модели на възприемане на гърците, с по-малка интензивност на непрекъснато преосмисляне. От особена важност за разбирането на гръцко-българските отношения е ясното разграничение между нивото на социалния опит и нивото на политическата инструментализация. Междудличностните отношения между гражданите на двете страни, които се формират чрез ежедневно съжителство, икономическото сътрудничество, мобилност, туристически и културни контакти, не съвпадат с крайната реторика, която се възпроизвежда от някои политически кръгове. Напротив, те се движат по различна логика, която е по-реалистична и по-малко натоварена с исторически травми и символични противопоставяния.

Глава III.

Регионални и глобални предизвикателства

Географското положение на България и Гърция, освен че определя техните регионални и глобални политики, повдига и идентификационни дилеми. Основната сред тях е доколко двете държави се самоидентифицират с Европа, която в резултат на промените в световния ред също се трансформира постоянно. Неразделна част от тази дилема е въпросът доколко останалите европейски общества възприемат Балканите като неразривна част от своето семейство. Няма съмнение, че взаимните визии по този въпрос са натоварени с много история и емоции, което предопределя техния амбивалентен характер¹. Погледната от западната част на континента, Югоизточна Европа се възприема по-скоро като външна граница, „точката на сблъсък между латинския Запад и мюсюлманския Ориент“ по думите на Мария Тодорова, поради което за нейното описание често се използват термини като балкански манталитет, балкански примитивизъм, балканизация, византийство и православие, които придават на региона културна и религиозна различност. Това разграничение е допълнително засилено по време на Студената война от идеологическото и политическо разделение между демократичния Запад и комунистическия, тоталитарен Изток. Сред многобройните съвременни политически проекции на това омаловажаване са например западноевропейските обвинения към Гърция, че сама си е виновна за тежката икономическа криза (2008–2018) и тезата на Найджъл Фараж, че само Брекзит може да спре нашествието на българи и румънци към Обединеното кралство.

Българи и гърци обаче винаги са се стремели да се възползват от възможностите, предоставяни от географското им положение като едновременно се разграничат от Ориента и заявят принадлежността си към Европа, асоциирана най-често с прогрес и модерност. Разбира се, в зависимост от националните интереси и политическата конюнктура техните възприятия за Европа се променят и в нея се включват или изключват Русия, САЩ и Турция. Независимо

¹ Подробно по темата виж напр.: E. Naxidou, Y. Konstantinova (Ed.) *Balkan Perspectives of Europe. Between East and West*. Routledge, 2025.

обаче от флуидния характер на понятието „Европа“ и в София, и в Атина е широко разпространено разбирането за асиметричността на връзката им с нея. В най-голяма степен тази асиметричност е резултат на относителната слабост на двете национални държави във военен, икономически, демографски, а следователно и в политически план. Този възглед има дълбоки исторически корени, защото са многобройни примерите, когато големите и силни държави решават съдбите на българи и гърци, следвайки конкретните си интереси и напълно пренебрегват последиците за бъдещето на региона. Факт е, че съвременната фрагментация на Балканите и съществуващите разделения между населяващите ги нации са пряк резултат от политиките, налагани от Великите сили през XIX и XX в. Това, наред с шеметната глобализация от последните години, изправя политиките и хората в Югоизточна Европа пред сложни дилеми, чието решаване изисква мъдрост и визионерство. Новата полицентрична структура на света и характеризиращите я силни тенденции към незачитане на международното право издигат допълнително значението на добрите българо-гръцки отношения, които са гаранция за стабилността на целия регион.

3.1. Турция – регионалната Велика сила

От 1365 г., когато султан Мурад I премества столицата на държавата си от Бурса в Адрианопол, преименуван от него в Едирне (Одрин), османските турци стават постоянна част от съдбата на Югоизточна Европа. С превземането на Константинопол (1453) те унищожават последния остатък от античната римска империя (Византия) и заемат мястото на основен фактор в доминираните някога от нея територии. При двете обсади на Виена (1529, 1683) Османската империя влиза в сърцето на европейския континент, но и доказва, че не може да надскочи корените си. Макар учените да поставят началото на Източния въпрос, разбиран като политическа деосманизация на Балканите, през XVII – XVIII в., то народите от полуострова остават в границите на Османската империя още близо век². Гърците създават националната си държава през 1830 г., а българите почти 50 го-

² Подробно за Източния въпрос и различните възгледи за неговата хронология виж напр.: И. Първев, *Балканите и Източният въпрос (1688–1878)*. София, 2017.

дини след тях, но и в двата случая, новите християнски държави са значително по-малки и по-слаби от Империята. Техните национални доктрини, съответно Мегали идея и Санстефанската мечта, директно претендират за територии, които се намират под властта на Високата порта. Едновременно с това в Османската империя остават много гърци и българи, както и православни религиозни институции, чиято съдба зависи от благоразположението на султана. Тези фактори, наред с разбирането, че осъществяването на националните им цели зависи в много голяма степен от международната конюнктура, предопределят сложните отношения на Гърция и България с Османската империя, а по-късно и с нейния наследник Република Турция.

Международната конюнктура след Берлинския конгрес (1878) не благоприятства плановете на балканските народи да решат националните си въпроси чрез откъсване на територии от Османската империя, а и младите национални държави се нуждаят от време, за да стабилизират вътрешното си устройство, икономика и въоръжени сили. Царящото недоверие между християнските държави на полуострова прави невъзможно тяхното единодействие срещу Империята, а несъвместимостта на териториалните им претенции обрича на неуспех всички преговори за сътрудничеството между тях. Поради това и Гърция, и България предпочитат да се поддържат добри отношения с държавата на султана, което освен това позволява запазване на правата на сънародниците им в нея. Все пак през втората половина на XIX в. Атина и София успяват да увеличат териториите си за сметка на Османската империя. През 1881 г. в резултат от решенията на Берлинския конгрес Гърция присъединява цяла Тесалия и областта Арта до р. Арахтос. През 1885 г. Княжество България постига Съединението си с Източна Румелия, признато първоначално (1886) като персонална уния, а окончателно с признаване на българската независимост (1909).

Двете млади държави се люшкат между желанието да осъществят националните си цели и необходимостта да избягват конфликти, които да повдигнат преждевременно Източния въпрос. Пример за сложността на междубалканските отношения е „злочастната“ гръцко–турска война от 1897 г., която избухва след гонения срещу гърци на о. Крит, предизвикали нахлуването на чети на гръцкото нацио-

налистическо военно дружество „Етники етерия“ на османска територия³. Военните действия продължават по-малко от два месеца и завършват с пълен разгром на гръцката армия. Съгласно сключения в края на годината мирен договор Гърция отстъпва на Османската империя няколко стратегически гранични пункта (395 км² територия) и официално признава, че приема автономния статут на о. Крит. Османската страна успява да договори допълнително сключване на консулска спогодба, която да ограничи съдебните привилегии на гръцките консули и подписването на търговски договор, който да предоставя на двете страни правото на режим на най-облагодетелствана нация. С голямо забавяне и след арбитраж на Великите сили през 1903 г. между двете страни е подписан договор за търговия и корабоплаване, който обаче потвърждава режима на капитулациите с малки изменения, предвидени в консулската конвенция⁴.

Така се оказва, че макар да е разгромена в гръцко–турската война Атина постига препотвърждаване на голяма част от привилегиите, с които се ползва по режима на капитулациите. Нещо повече, тя постига и благоприятно за нея развитие по Критския въпрос – гръцкият принц Георгиос е определен за Върховен комисар, тоест пълномощник на силите покровителки, на острова. Всичко това за пореден път доказва, че съдбата на Югоизточна Европа зависи от Великите сили, а не от балканските държави и обяснява защо те се опитват да се домогнат до тяхното благоразположение и подкрепа. И ако в случая с Крит за всички е ясно, че островът рано или късно ще бъде гръцки, то не така стои въпросът с османските територии на полуострова, където се сблъскват гръцки, български, сръбски, албански и румънски интереси. И докато младите балкански нации се борят помежду си и търсят покровители, Високата порта насърчава противопоставянето между тях и се възползва максимално от него – подкрепя ту една, ту друга християнска нация в Империята; наказва „непослушните“, давайки привилегии на противниците им; възползва се от доносите им, за да се разправи с лидерите на общностите, а и с цели общности и т.н.

³ Подробно виж напр. Г. Γιανουλόπουλος, „*Η ευγενής μας τύφλωσις...*“. *Εξωτερική πολιτική και τα „εθνικά θέματα“ από την ήττα του 1897 έως τη Μικρασιατική καταστροφή*. Αθήνα, 2001.

⁴ *Συλλογή των μεταξύ Ελλάδος και ξένων κρατών συνθηκών, συμβάσεων και συμφωνιών*. Εν Αθήναις, 1912, 756–780, 798–804.

Специфика на гръцкия случай е, че през този период сред гръцкия икономически елит в Османската империя и сред част от политическите среди в Атина съществува виждане, че славяните, а не турците са основният враг на гърците на Балканите. За богатите гръцки фамилии от диаспората е най-изгодно мирното стопанско и културно проникване в османската държава и нейното постепенно елинизиране отвътре. Елиноотоманизмът обаче отблъсква част от християнското население в Османската империя от гръцката идея и разколебава европейското филелинство. Това допълнително подсилва антибългарските настроения след гръцкия елит и прави невъзможно българо-гръцко споразумение на антиосманска основа⁵. Ситуацията започва да се променя през лятото на 1909 г., когато младотурският режим в Османската империя насочва политиката си срещу правата на християнските институции, а критският въпрос се изостря до степен, в която пречи на функционирането на гръцката държава⁶. Освен това избухнала през 1911 г. Триполитанска война засилва сред християнските балкански държави притеснението, че границите на полуострова отново ще бъдат преначертани без тяхно участие. Всичко това ги мотивира да изоставят резервираните си позиции, да се съюзят и да започнат война с Империята.

Военното десетилетие (1912–1922) променя международната конюнктура, всички участници в триъгълника България–Гърция–Турция и принципите на тяхната външна политика. То слага край на Източния въпрос, а с него и на романтичните Велики идеи на българи и гърци. Пламъците на войните унищожават „болния човек“ на Босфора и на негово място се появява републиканска Турция – национална държава, чието „сърце бие в Анадола“, но е подпряна с „едно допълнително столче на Балканите“⁷. В междувоенния период тя е изправена пред необходимостта да се консолидира, да извърши реформи, които да гарантират превръщането ѝ в модерна държава и да укрепят граници-

⁵ Подробно виж: Ю. Константинова, *Българи и гърци в борба за османското наследство*. Фабер, 2014, 158–162 и цитираната там литература.

⁶ Е. Гарδίκα-Κατσιαδάκη, Η πολιτική διάσταση του Κρητικού ζητήματος. Στο: *90 χρόνια από την Ένωση της Κρήτης με την ελεύθερη Ελλάδα. Πρακτικά συμποσίου*. Ρέθυμνο, 2007, 31–35.

⁷ Ж. Кастелан, *История на Балканите XIV–XX век*. София, 2002, 415–416.

те си. Това обяснява политиката ѝ на признаване на постигнатото статукво, но не означава, че при възможност би се поколебала да приложи интервенционистка политика и да се намеси отвъд своите граници.

България също е в лагера на победените, но след Първата световна война се ориентира към нереалистичната политика на мирен ревизионизъм, която я довежда до пълна дипломатическа изолация. През този период българският реваншизъм се насочва основно срещу Гърция и Югославия и в по-малка степен срещу Турция, макар по време на Междусъюзническата война тя да реокупира и препотвърждава властта си над Източна Тракия. В Първата световна война български и турски войски воюват рамо до рамо в Македония и Добруджа⁸, а след подписването на Ньойския договор правителството на Ал. Стамболийски търси контакти с лидера на турската съпротива Мустафа Кемал. Надявайки се, че евентуална победа на турците би станала причина за преразглеждане на границите в Тракия, земеделското правителство, макар и тайно, подкрепя кемалистите в гръцко-турската война (1919–1923). Турските националисти, от своя страна, се стремят да избегнат обща граница с Гърция и са против предаването на Западна Тракия на Атина⁹.

Към 1920 г. Гърция изглежда безспорният победител в региона: с Букурещкия договор (1913) увеличава територията си с Крит, Южен Епир, Егейска Македония и егейските острови (без Имброс и Тенедос); с договора от Сан Ремо (1920) присъединява Западна Тракия, която в периода 1913–1919 е част от България; със Севърския договор (1920) Османската империя ѝ отстъпва Източна Тракия и правото да управлява Измир (Смирна) и областта за период от пет години. Севърският договор създава мечтаната гръцка държава, разпростираща се „на два континента и пет морета“, но предизвиква възмущение и гняв сред турците. Великото национално събрание в Анкара отказва да го ратифицира, а Мустафа Кемал призовава за организирана въоръже-

⁸ *Българо-турски военни отношения през Първата световна война (1914–1918). Сборник с документи*. София, 2015; К. Пеева, България между „освободителите“ и „поборителите“ – Добруджа в годините на Първата световна война. *Историческо бъдеще*, 2017/1–2, 3–39.

⁹ К. Пеева, Турция във външната политика на Александър Стамболийски 1920–1923 г. *Историческо бъдеще*, 2004/1–2, 179–205.

на съпротива срещу него, което фактически означава продължаване на военните действия. В тази сложна международна обстановка антивенизелисткото правителство на Димитриос Ралис не се съобразява с изричното предупреждение на Великобритания и Франция, че няма да подкрепят връщането на Константинос I на гръцкия престол, и провежда референдум, на който 99% от участвалите гласуват за връщането на монарха. Това става удобен повод за съюзниците на Гърция от Антантата да променят политиката си – Франция подписва тайно споразумение с Мустафа Кемал, а Великобритания не отпуска на Гърция заема, който ѝ е нужен за продължаване на военните действия, и фактически спира да я подкрепя във военната кампания. Крал Константинос обаче решава да продължи сам военните действия срещу армията на Мустафа Кемал в Мала Азия, където армията му претърпява съкрушително поражение. Малоазийската катастрофа на гръцката армия довежда до подписването на Лозанския мирен договор (1923), с който Гърция е принудена да се откаже от Източна Тракия и островите Имброс и Тенедос.

След бурните военни времена, преначертали границите в Югоизточна Европа, най-дълготрайният проблем в отношенията на София и Атина с Анкара се оказват „вътрешните други“, т.е. християните в Турция и мюсюлманите в България и Гърция. Още със създаването си националните християнски държави започват политика на прогонване и асимилация на мюсюлманското си население, което предизвиква неспирни емигрантски потоци от Балканите към малоазийските провинции на Османската империя. Налице е и обратният процес – християни, прогонени от насилията на османските власти, търсят закрила в християнските държави на полуострова и с постоянното желание да се върнат по домовете си създават напрежение в отношенията с Високата порта. Версайската система от договори се опитва да доразвие международно-правната рамка за защита на националните малцинства, което влиза в противоречие с целите Анкара и Атина да се освободят от „вътрешните други“ и да консолидират доминиращата нация¹⁰. Единствено България, която има свои малцинства във всички съседни дър-

¹⁰ К. Σβολόπουλος, Ο Ελευθέριος Βενιζέλος και η ανταλλαγή των πληθυσμών μεταξύ Ελλάδος και Τουρκίας. Στο: *Συμπόσιο για τον Ελευθέριο Βενιζέλο. Πρακτικά*. Αθήνα, 1988, 105–131.

жави, цели защитата на правата им и признава малцинства, в това число гръцко (42 074 души) и турско (520 339 души), на своя територия¹¹.

През октомври 1925 г. България и Турция подписват Договор за приятелство, с който възстановяват прекъснатите в началото на Балканските войни дипломатически отношения. Този договор, често цитиран като Ангорски договор, е част от Анкарските спогодби, които включват също Протокол-приложение, уреждащ малцинствените и изселническите (бежанските) въпроси; Конвенция за установяване; както и два допълнителни документа, които трябва да гарантират спазването на поетите ангажименти за защита на имотните права на респективните поданици. С Анкарските спогодби Турция приравнява статута на българите (около 3000 души)¹² към този на официално признатите с Лозанския договор малцинствени групи на гърците, арменците и евреите. С тях до известна степен са възстановени позициите на Българската екзархия, но е узаконено фактическото обезбългаряване на Източна Тракия¹³, извършено в хода на Втората балканска война и българските бежанци са лишени от правото да се завърнат в родните си места и да влязат във владение на изоставените си имоти. През следващото десетилетие малобройната българска общност, останала в Източна Тракия и Истанбул, продължава да се топи под натиска на различни мерки, свързани с централизираното налагане на политиката на турския национализъм¹⁴. От друга страна, тъй като в текста на Анкарските спогодби не е направено разграничение за езика на мюсюлманите, турското правителство получава право да покровителства не само турците, но и българоезичните мюсюлмани (помаци), татарите и изповядващите исляма роми в България, т.е. близо 790 000 души¹⁵. Кемалистките власти се възползват от спогодбите и

¹¹ В отделна графа са отбелязани българите-мюсюлмани (помаци), чиято численост възлиза на 88 339 души. К. Манчев, *Националният въпрос на Балканите*. София, 1999, 229.

¹² В. Стоянова, *Българите в Турция (1913–1945)*. София, 2022, 46–47.

¹³ Според Л. Милетич до началото на Балканските войни екзархистите в Източна Тракия възлизат на 175 000 души. Л. Милетич, *Разорението на тракийските българи през 1913 г.* София, 1989, 291.

¹⁴ К. Пеева, Малцинствената политика на ранната Турска република (20-те и 30-те години на XX в.). *История* 30, 2022/4, 392–408.

¹⁵ К. Пеева, Анкарските спогодби – дипломатически успех или отстъпление от българските интереси. *Историческо бъдеще*, 2006/1–2, 117–140.

за да заселят мюсюлмани на местата на религиозните малцинства в Източна Тракия, които с различни методи прогонват. При реализацията на тази политика преселването на етнически турци от България се смята за особено подходящо, тъй като се приема, че те са най-пригодни за приобщаване към културата на модерната турска държава. Така в периода до Втората световна война, поощрявани от кемалистите, от България в Турция се изселят около 130 000 турци¹⁶.

През 1919 г. България е принудена да се съгласи на „доброволна“ размяна на население с Атина, но дори след нея в „новите земи“ на Гърция остават близо 160 000 българи, на които не им е признат малцинствен статут¹⁷. Част от тях са близо 17 000 българоезични мюсюлмани, съсредоточени в района на Западна Тракия и конкретно по протежение на българската граница, северно от градовете Ксанти и Комотини (Гюмюрджина), както и в северозападния край на област Еврос с главен административен център град Александруполис. Поради мюсюлманското си вероизповедание и съгласно договореностите от 1923 г., това население попада под закрилата на Анкара. До подписването на гръцко-турския договор за приятелство през 1930 г. помаците в Гърция са оставени изцяло на ислямската пропаганда, която се разпространява чрез откритите в техните селища над 100 религиозни мюсюлмански училища¹⁸.

През 1923 г. в Лозана Гърция и Турция договарят задължителна размяна на население, въз основа на която са изселени около

¹⁶ В. Стоянов, *Турското население в България между полкостите на етническата политика*. София 1994, 64.

¹⁷ Г. Даскалов *Българите в Егейска Македония мит или реалност. Историко-демографско изследване (1900–1990)*. София, 1996, 184–185; I. Μιχαηλίδης, *Μετακινήσεις σλαβόφωνων πληθυσμών (1912–1930): Ο πόλεμος των στατιστικών*. Αθήνα, 2003, 237. Въпреки забележителното съвпадение на посочената цифра в изследванията на двамата автори, между тях има и съществени различия. Според Г. Даскалов към приблизителната бройка от 161 000 българи, останали в Гърция след 1928 г., трябва да се добавят още 34 401 души естествен прираст и така техният брой трябва да се закръгли на 195 000 души. В духа на гръцката политика и историография Я. Михаилидис не говори за българи, а възприема официалния гръцки термин „славофони“. Той специално посочва, че от тези малко над 162 000 души близо 86 500 са били част от паството на Българската екзархия преди да попаднат в границите на Гърция.

¹⁸ Подробно виж: Я. Саръев, *Българоезичните мюсюлмани в Западна Тракия през втората половина на XX век*. София, 2018.

1 200 000 гърци и приблизително 500 000 мюсюлмани, като изселванията продължават през следващите години макар и в по-малък мащаб. От тях са изключени гърците, които преди началото на войната са живели в Истанбул и областта, а също и на островите Имброс и Тенедос, както и мюсюлманите от Западна Тракия, с което очевидно е търсена известна реципрочност на останалите в двете държави малцинства. През 1924 г. е решено от изселването да бъдат изключени и мюсюлманите с албански произход (чами), които живеят в Епир, Тесалия и части от гръцка Македония. Лозанският договор обвързва Турция с редица международни задължения, сред които и необходимостта да предоставя защита на гръцкото, арменското и еврейското малцинство. По отношение на Гърция той въвежда в сила частите от Севърския договор, отнасящи се до правата на мюсюлманите в страната, които в междувоенния период са между 126 000 и 141 000 души¹⁹. Съгласно Лозанския договор (чл. 37–45) гръко-православните в Турция и мюсюлманите в Гърция трябва да се ползват с равенство, свобода да упражняване на граждански и политически права, както и на вероизповеданията, спазване на традициите на малцинството и т.н., но практическото прилагане на тези права се оказва в пряка връзка със състоянието на гръцко-турските отношения.

Република Турция разглежда гръцкото и българското малцинство като чужд елемент и им оказва натиск да се откажат от правата си или да се изселят. Тази тенденция се засилва допълнително в годините на Втората световна война, когато Анкара започва политика на туркизация на капиталите. Пример за това е Данъчен закон 4305 (*Varlık Vergisi*) – извънреден данък върху недвижимите имоти, който е в сила в периода 1942–1944 и цели икономическо отслабване на немюсюлманите, които трябва да платят 50% от общите си активи. По него за неплащане са арестувани 2000 души, между които няма нито един мюсюлманин. По този закон са осъдени 1400 души, основно гърци, арменци и евреи, както и десет българи²⁰. След Втората световна война седалището на Българската православна църква се мести от

¹⁹ K. Tsitselikis, *Old and New Islam in Greece. From Historical Minorities to Immigrant Newcomers*. Leiden – Boston, 2012, 82.

²⁰ К. Пеева, *Турският национализъм през XX век*. В: Р. Прешленова (съст.), *Маски долу! Национализмът на Балканите през XX век*. София, 2018, 183–184.

Истанбул в София и българското малцинство в града остава символично. През 1958 г. там живеят 1217 българи, през 2011 г. броят им е 427 човека и продължава да намалява²¹. През 1955 г. и през 1964 г. турската държава подклажда извършването на погроми в Истанбул, на Принцовите острови и о. Халки, които практически унищожават гръцката общност и някога цветущите гръцки колонии днес наброяват едва около 2000 души²². Този развой на събитията показва пълната несъстоятелност на идеята за реципрочност на съществуването и правата на гръцкото и турското малцинство в двете държави²³.

Очевидно е, че София и Атина не успяват да съхранят сънародниците си в Турция, за разлика от Анкара, която не само запазва турски/мюсюлмански малцинства в България и в Гърция, но и укрепва влиянието си сред тях. В периода 1946–1992 турското малцинство в България е между 675 000 и 859 000 души²⁴. Мюсюлманското малцинство в Гърция през втората половина на XX в. варира от 105 000 до 120 000 (според гръцки източници) или 150 000 (според турски източници) души, от които между 26 000 и 42 000 са помаци²⁵. Според последните преброявания на населението от 2021 г. в България като турци са се записали малко над 500 000 души, а в Гърция мюсюлманското малцинство е намаляло на около 98 000 души, от които около 50% се самоопределят като турци, 35% като помаци и 15% като роми.

След Втората световна война Атина се опитва да използва „помашката карта“ срещу България като на мирната конференция в Париж (1946) твърди, че поради лошото българско управление в Западна Тракия помашкото население от двете страни на границата трябва да се обедини под гръцко управление. Гръцките претенции са отхвърлени от държавите победителки, но показват, че Атина се бои повече

²¹ М. Елчинова, „Книга на живите“: демографски процеси сред православните българи в Истанбул. В: М. Елчинова, В. Гарнизов (съст.), *Антропология на изток от рая*. София, 2017, 259–278.

²² А. Христакудис, *Балканската политика на Гърция през 90-те години*. София, 1998, 123.

²³ Γ. Μαυρογορδάτος, Μύθοι και αλήθειες για την ελληνοτουρκική ανταλλαγή πληθυσμών του 1923. Στο: Α. Μαρκόπουλος, Ε. Χατζηβασιλείου (επ.), *1914–1924 Τα χρόνια των ανατροπών. Ευρώπη και Ελλάδα. Πρακτικά συμποσίου, Δελφοί 4-6 Ιουλίου 2014*. Αθήνα, 2017, 177–178.

²⁴ Стоянов, *Турското население*, 236.

²⁵ Tsitselikis, *Old and New Islam in Greece*, 569.

от българизирането на помаците, поради което отново, както и след Първата световна война, допуска засилване на турското влияние сред тях. След влошаване на гръцко-турските отношения през 1955 г. гръцката политика се ориентира към налагане на тезата, че помаците са наследници на древно тракийско племе, които говорят на смесица от славянски, турски и гръцки език. През 90-те години на XX в. тази теза еволюира в борба за изграждане на отделна „помашка идентичност“, която да държи българоезичните мюсюлмани едновременно далеч от влиянието на България и на Турция. В резултат на тази непоследователна политика сред помашкото население в Гърция се създават множествени идентичности²⁶. Едва през последните години изглежда, че Атина се насочва в по-голяма степен към противодействие на турските инициативи, насочени към засилване на турското влияние сред мюсюлманските общности в Западна Тракия.

Българската политика към помаците също може да бъде определена като неуспешна. През XX в. управляващите на няколко пъти се опитват с насилствени мерки да интегрират мюсюлманите към българската нация. По време на Балканските войни се прави опит българите мюсюлмани насилствено да бъдат покръстени в християнската вяра. В годините на Втората световна война те са поощрявани да сменят имената си с български. През 60-те и 70-те години на XX в. властите повеждат политика срещу традиционното облекло, мюсюлманските обреди и ритуали и отново сменят турско-арабските имена на хората с български. Днес помаците в България наброяват около 180 000 – 200 000 души и сред тях също е налице множествена идентичност – около 1/3 са определят като българи, 1/3 като турци и 1/3 като нещо различно от другите две нации. След 1989 г. част от младежите на общността започват да се обучават в ислямски университети в мюсюлмански държави, където усвояват ислям по-различен от практикувания в родината им. Така в годините на прехода при някои мюсюлмански общности в България се наблюдава процес на подмяна на „традиционния“ ислям, който носи чертите на специфична локална традиция, с „ортодоксалния“ ислям, повлиян от салафизма²⁷.

²⁶ Саръев, *Българоезичните мюсюлмани в Западна Тракия*.

²⁷ Е. Троева, *Религия, памет, идентичност. Българите мюсюлмани*. София, 2011 и на <https://balgarskaetnografia.com/grupi-i-obshtosti/etnicheski-grupi-i-obshtnosti/balgarski-musulmani.html>

Именно откъсването на местните мюсюлмански общности от традиционния ислям подклажда опасението, че външна сила и конкретно Турция може да ги използва за свои цели, включително и за преначертаване на държавните граници. Това е сред основните причини политиците в България и Гърция да се люшкат между опити да интегрират и да дискриминират мюсюлманските си малцинства, като не са редки случаите, в които им се струва най-лесно просто да ги прогонят от родните им места. Тези страхове не са безпочвени, както доказва случаят с Кипър. През 1974 г. управляващата в Атина Хунта извършва преврат на острова и сваля от власт президента на Кипърската република архиепископ Макариос. Възползвайки се от това предизвикателство и под претекст, че цели да защити сигурността и правата на кипърските турци (около 17,5% от населението след Втората световна война), Турция предприема военна интервенция и окупира близо 40% от острова. Още от края на 40-те години Анкара започва да открива турски училища сред турската общност на острова, което увеличава значението на религиозните и езиковите различия и култивира у кипърските турци чувство за принадлежност към турската нация. След това създава турски сектор в кипърската икономика, за да въздейства по-резултатно върху мюсюлманското население, а през 1956 г. не без съдействието на английските тайни служби подпомага създаването на кипърската турска въоръжена организация „Волкан“. По-късно тази организация се преименува в Турска организация за съпротива (ТМТ), ръководена от запасни и действащи турски офицери и предизвика междуобщностно противопоставяне, което позволява на Турция да твърди, че мирното съвместно съществуване между кипърските гърци и кипърските турци е невъзможно. Постепенно ТМТ се превръща в държава в държавата, която изисква безпрекословно подчинение от кипърските турци – забранява им общуването с гърци, свежда до минимум свободата им на придвижване, създава самостоятелни управленчески структури в турските анклавни, както и укрепени пунктове за турското население. Така Турция използва кипърските турци и чрез противопоставянето им на гръцката общност създава предпоставките, предопределили успеха на агресията от 1974 г. Тя мотивира с тях военно-стратегическите си интереси над острова, като не пропуска също да подчертае географските и историческите си права над Кипър. В този кон-

текст още през 1955 г. турският заместник председател, а по-късно министър на външните работи, Фатин Зорлу заявява, че Турция не се отказала окончателно от териториите, отстъпени от Османската империя²⁸. Шестдесет и пет години по-късно, през декември 2017 г. по време на първото се посещение в Гърция турският президент Реджеп Таип Ердоган официално заявява, че Лозанският договор (1923) трябва да се ревизира и че защитата на правата на етническите турци в Гърция е приоритет на Анкара.

Обвързването на малцинствените права на мюсюлманите и териториалните претенции на Турция естествено предизвиква страх в балканските ѝ съседи, напрежение в двустранните отношения и се отразява пагубно на самите малцинства. В българския случай нарасналият брой и компактност на турското население, както и разкритията за съществуване на нелегални организации сред него, предизвикват опасения, че под влияние на Турция то може да поиска автономия. Поради това в началото на 50-те и през 70-те години на ХХ в. Българската комунистическа партия (БКП) допуска изселването на около 300 000 турци. Взимайки за повод двата терористични атентата на аерогарата във Варна и на гарата в Пловдив от края на 1984 г., управляващите в България се ориентират към насилствена смяна на имената на турците, което довежда до нова изселническа вълна, при която страната е напусната от още 300 000 турци²⁹. Естествено Турция реагира остро на българските действия, а Гърция е сред малкото държави, които проявяват разбиране към тази политика и заявява, че Турция няма право под никаква форма да се интересува от малцинствата в другите държави³⁰.

Заплахата Турция да се ориентира към ревизионистична поли-

²⁸ А. Гарабедян, Кипърският вариант в политиката на Турция спрямо така наречените външни турци. В: *Национални проблеми на Балканите: история и съвременност*. София, 1992, 189–225.

²⁹ М. Груев, А. Калъонски, *Възродителният процес. Мюсюлманските общности и комунистическият режим*. София, 2008, 106–130; И. Баева, Е. Калинова, *Етнически и религиозни общности в следвоенна България*. В: *Изследвания по история на социализма в България (1944–1989)*. София, 2010, 528–543.

³⁰ Е. Калинова, „Изтъняващата „Желязна завеса“ – България и Гърция – 60-те – 80-те години на ХХ век. В: Д. Драганов, Д. Димитров, П. Боев. *България и Европа през съвременната епоха. Сборник в чест на 80-годишнината на проф. дин Димитър Сирков*. София, 2010, 214.

тика обаче не довежда до създаването на гръцко-български фронт. На първо място, това се дължи на факта, че Атина до 80-те години на XX в. се колебае накъде да насочи външнополитическата си доктрина срещу „опасността от Север“ (България) или срещу „опасността от Изток“ (Турция). В междувоенния период, заплашена от българския ревизионизъм, тя се ориентира към гръцко-турски съюз насочен срещу България. На 9 февруари 1934 г. Гърция, Турция, Югославия и Румъния подписват Балканския пакт, с който взаимно гарантират балканските си граници. Тайният протокол към него, който предвижда, че при нападение от страна на някоя Велика сила и балканска държава, подписалите го страни ще си окажат военна помощ срещу въпросната балканска държава, фактически е насочен срещу бъдещи териториални аспирации на България³¹. Нещо повече, през октомври 1937 г. Атина и Анкара подписват военна конвенция, в която е предвидено съгласувано действие на военноморските, военновъздушните и сухопътните им сили, а в случай, че България предприеме действия за излаз на Бяло море, Гърция се задължава да предостави на разположение на Турция 3-ти армейски корпус от Солун, 4-ти армейски корпус от Кавала и 7-ми армейски корпус³². Антибългарските настроения в Гърция и Турция се засилват допълнително след 1938 г., когато България постига отмяна на военните ограничения, наложени ѝ от Ньойския мирен договор.

След Втората световна война страхът от България е подсилен от нейното включване в Източния блок и за втори път в своята история (първият е след прелиминарния Санстефански мирен договор) Гърция провижда заплахата от „дългата ръка на Русия“. Страхът от славянската (в случая и комунистическа) опасност за пореден път тласка Гърция към търсене на съюзнически отношения с Турция. През 1952 г. двете държави заедно се присъединяват към НАТО, а откъсването на Югославия от съветската орбита, позволява към този съюз да бъде присъединен и Белград. На 29 февруари 1953 г. в Анкара Югославия, Турция и Гърция подписват Договор за дружба, а през август 1954 г. в Блед трите държави подписват и споразумение

³¹ Подробно виж: К. Манчев, В. Бистрицки, *България и нейните съседи. Политически и дипломатически отношения 1931–1939*. София, 1978.

³² К. Пеева, *Пътят до Солунската спогодба и ролята на турската дипломация в междубалканските отношения. Историческо бъдеще 2011/1–2*, 55–77.

за взаимопомощ. Оста Анкара – Атина – Белград дава възможност на Гърция за пореден път да бъде част от съюз, който да изолира и да доминира над България³³. В София, разбира се, наблюдават с тревога това развитие на междубалканските отношения, както личи от изказване външния министър Иван Башев. На 4 октомври 1971 г. пред пленум на ЦК на БКП той се позовава именно на тези споразумения, за да аргументира тезата си, че почти винаги общобалканските съюзи се градят на противобългарска основа. Изводът му е, че България не трябва да допуска създаването на условия за сближаване или обединяване на съседите ѝ, защото това би създавало предпоставки за нейната изолация³⁴.

Действително България се стреми да балансира между южните си съседки, но в периода на Студената война политиката ѝ е напълно зависима от Москва, където се взимат решенията включително за двустранните българо-гръцки и българо-турски отношения. От своя страна, Гърция и Турция също са принудени да се съобразяват с политиката на Западния блок и НАТО. Излизането на Гърция от военните структури на Северноатлантическия пакт (1974) създава предпоставки за подобряване на българо-гръцките отношения, но България не може да не подкрепи позицията на Източния блок, че в Кипър не бива да има чужди (не само турски, но и гръцки, и натовски) военни части. Поради това българската политика се ограничава с опити да посредничи между гръцката и турската страна за намиране на компромисно решение³⁵. В средата на 80-те години гръцко-турските противоречия достигат до прага на военен сблъсък, което наред с установените партньорски отношения между Атина и София става причина Гърция да насочи външнополитическата си доктрина изцяло срещу „опасността от Изток“.

През 1996 г. Гърция и Турция отново стигат до ръба на война по повод засядането на турския товарен кораб „Фиген Акат“ в плитчините на едно от двете скалисти и безлюдни островчета Имия (Кардак).

³³ Е. Χατζηβασιλείου, *Στα σύνορα των κόσμων. Η Ελλάδα και ο Ψυχρός Πόλεμος, 1952–1967*. Θεσσαλονίκη, 2007, 44–50, 96–114.

³⁴ ЦДА, ф. 1Б, оп. 58, а.е. 57, л. 99–100.

³⁵ Е. Калинова, *Балканската политика на България – предизвикателства от запад и от юг (1944–1989 г.)*. В: *Изследвания по история на социализма в България (1944–1989)*. София, 2010, 772–773.

Турската страна отказва корабът ѝ да бъде изтеглен от гръцки влекач, защото, според нея, той се намира във „вътрешна част на турската територия“. Гърция отговоря с нота, в която доказва гръцкия суверенитет над острова и изразява загриженост относно решението на Анкара да оспори гръцка територия³⁶. Раздразнението на двете страни първоначално се изразява във „война на знамената“, при която те издигат последователно знамената си в източната част на Имия, сваляйки знамето на противника³⁷. Конфликтът постепенно ескалира и довежда до разполагане на флотите на двете държави в Егейско море. Благодарение на намесата на САЩ е постигнато споразумение никакви знамена да не се поставят на скалистите островчета, а силите на Гърция и Турция да се оттеглят от района. Възстановяването на статуквото обаче не решава проблема, защото и двете страни твърдят, че то е възстановило суверенитета им над островчетата.

Така Анкара създава проблема със „сивите зони“ в Егейско море, който касае между 1000 (по първоначални твърдения) и 100-150 (според последни изказвания) островчета и скали, чийто статут според нея е неясен и трябва да бъде определен чрез преговори. Турската аргументация се крепи на твърдението, че Договорът от Лозана е прехвърлил на Гърция само големите острови в Егейско море, без да споменава изрично по-малките острови и скали, чийто суверенитет е съмнителен. Според Анкара чл. 15 от същия договор и последващите споразумения от 1932 г. не определят ясно и границите между Турция и Италия, която по това време владее Додеканезите. Това ѝ позволява да тълкува Парижкия договор (1947) като отнасящ се само до „прилежащите“ острови на Додеканезите, без например островите Имия, които поради близостта си до турското крайбрежие не попадат в тази категория. Гръцката страна отхвърля

³⁶ А. Έλλης, Μ. Ιγνατίου, *Ίμια – Τα Απώρρητα Τηλεγραφήματα των Αμερικανών*. Αθήνα, 2009.

³⁷ Трябва да се отбележи, че това не е първата „война на знамената“ между двете държави. Още през 80-те години знамето на непризната Севернокипърска турска република е изрисувано с избелели камъни на окупирания южен склон на планината Пентадактилос, за да бъде видимо отвсякъде. До него е изписан лозунгът на Мустафа Кемал „Какво щастие е да казваш, че си турчин“ и е поставен флагът на Р Турция. На 28.10.2003 г. флагът, покриващ над 200 000 кв.м. и държащ рекорда на Гинес за най-голям флаг в света, е осветен с хиляди лампи. https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/E-7-2009-5053_EL.html

категорично тези твърдения и настоява, че правното положение на островите и островчетата в Егейско море е ясно и произтича недвусмислено от споменатите по-горе международни договори. Според нея Лозанският договор оставя под турски суверенитет само островите Имброс и Тенедос, Лагуските острови (Tavşan adaları), както и островите, които се намират на разстояние по-малко от три морски мили от турските брегове и не са изрично отстъпени на Гърция. Атина настоява, че турско-италианският договор от януари 1932 г. и допълнителният протокол от декември същата година ясно определят морската граница между Турция и Италия, която е призната от Анкара в периода 1932–1947. Следователно Турция няма причини да я оспорва след като с Парижкия мирен договор Додеканезите са отстъпени на Гърция³⁸.

Спорът за „сивите зони“, макар да изглежда исторически, създава съвсем реално напрежение между двете държави, особено във връзка с ратифицирането от гръцкия парламент през май 1995 г. на Конвенцията на ООН на морско право и декларирането (въз основа на нейния чл. 3) на правото на Гърция да разшири териториалните си води до 12 морски мили във всеки момент в бъдеще. Няколко седмици по-късно Великото национално събрание на Турция реагира с приемането на резолюция, в която се подчертава, че подобно разширяване би нарушило установените в Егейско море баланси, формирани след договора от Лозана и би ограничило сериозно достъпа на Турция до открито море, с което би засегнало „жизненоважни интереси“ на страната. Със същата резолюция турското правителство е упълномощено да предприеме всички необходими мерки, включително и военни, в случай че Гърция упражни това свое право. По този начин Турция формулира изрична заплаха за война (*casus belli*) не като реакция на нарушение на международното право, а като отговор на упражняването на право, произтичащо именно от него. Гърция реагира с поредица от официални ноти и протести, но Турция не оттегля приетата резолюция³⁹.

Тези случаи са показателни за промяната в турската външна политика, която обаче не настъпва рязко, а е процес, започнал още

³⁸ А. М. Συρίγος, *Ελληνοτουρκικές Σχέσεις*. Αθήνα, 2018, 476–484.

³⁹ Пак там, 443–447.

преди Втората световна война, когато Анкара възстановява позициите си на международната арена. Разпадането на СССР я освобождава от необходимостта да се съобразява с имперските амбиции на силния си съсед, а в идеологически план изчезва нуждата да споделя ценностите на западните си партньори. Рухването на Източния блок оставя на Турция пространство за действие на Балканите и в постсъветското пространство и тя се възползва от него като още от началото на 90-те години на ХХ в. засилва политиката си на проникване в мюсюлманските общности зад граница чрез решението за създаване на Междуведомствен съвет за контакти с „външните турци“. През май 1992 г. турският президент Тургут Йозал, считан от мнозина за вдъхновител на неоосманизма, заявява, че ХХI в. ще бъде „век на Турция“, която ще се превърне в център на полумесеца от „турски“ държави от Адриатика до Великата китайска стена⁴⁰. Цялостна обосновка на новата турска външнополитическа доктрина дава Ахмет Давутоглу в книгата си „Стратегическа дълбочина“ (2001). В нея професорът и министър на външните работи дава като пример за мирно съжителство на християни и мюсюлмани милетската система на Османската империя. Той твърди, че не е нужно Турция да планира отбраната си единствено в собствените си граници, а трябва да си създаде стабилен и богат хинтерланд, който да ѝ позволи да се превърне в регионална сила, способна да води независима и самоуверена външна политика. Освен на географския фактор А. Давутоглу акцентира и на историческия, т.е. на османските и ислямски корени на държавата, които ѝ дават възможност да установи здрави връзки с мюсюлманския свят и я задължават да защитава турците зад граница⁴¹.

Първото, което прави впечатление в така формулираните приоритети, е отказът на Анкара от политиката на защита на статуквото в международния ред и преминаване към т.нар. „изнесена отбрана“, включваща военно присъствие и изграждане на военни бази не само в съседни, но дори и в по-отдалечени страни. Разбира се, за това е необходимо Анкара първо да разшири влиянието си на Балканите,

⁴⁰ Хриस्ताкудис, *Балканската политика на Гърция*, 111.

⁴¹ М. Карагьозов, *Близкоизточната политика на Турция (2002–2011)*. Дисертация. София, 2023, 89–93.

в Близкия изток и Източното Средиземноморие, което тя прави чрез религиозна дипломация и икономически механизми. Използването на „мека сила“ повече от две десетилетия е в основата на турската политика на Балканите, което е доказателство, че тя е преценявана като напълно успешна и достатъчна⁴². Вторият нов параметър във външната политика на Турция е амбицията да бъде не просто регионален лидер, а фактор на глобалната сцена. Този стремеж е съчетан с антизападна реторика и противопоставяне на настоящия световен ред. За тази посока в турската външна политика допринася застоят в темата за евроинтеграцията ѝ, наред със засилването на национализма, авторитаризма и ислямизацията на обществения и политическия живот в страната. Желанието на Анкара да издигне ролята си в международните отношения често рефлектира в политика на „изнудване“. Неин ярък израз е например изявлението на Р. Т. Ердоган, че ще отвори вратите на Турция и бежанци от Сирия ще наводнят Стария континент⁴³.

Действително в периода 2015–2020 Анкара демонстрира възможностите си да инструментализира бежанската криза, използвайки огромния брой бежанци, които е приела и европейската политика, насочена към прехвърляне на проблема върху трети страни⁴⁴. Арабската пролет и последвалата я гражданска война в Сирия предизвикват военната намеса на няколко съседни държави, САЩ и Русия в нея, което повежда над пет милиона сирийци по пътя на изгнанието. Част от тях, наред с емигранти от други арабски страни, Афганистан и Пакистан, се насочват към Европа по два главни маршрута – от Турция към гръцките острови и от Египет и Либия към Италия. По данни на Международната организация по миграция през 2015 г. в Гърция влизат над 900 000 мигранти, от които 876 232 души са преминали гръц-

⁴² M. Karagyozov, The Balkans as a test for the militarization of Türkiye's foreign policy hypothesis. In: B. Alili, H. Etem (ed.), *6th International Balkan Summer School: Balkans and Global Politics. Proceedings*. Skopje, 2025, 91–106.

⁴³ М. Карагъзов, Турция в бурно море. В: А. Костов (съст.) *Съвременните Балкани и предизвикателствата на XXI век*. София, 2021, 135–164.

⁴⁴ М. Αναγνού, *Στα Ευρωπαϊκά Σύνορα των Κρίσεων (2020-2022). Η Σύμβαση Μετανάστευσης, Συνόρων και Ασφάλειας και οι Νέες Διαστάσεις: (Γεω)πολιτικές Ανακατατάξεις, Εργαλειοποίηση Μεταναστευτικών Ροών, Πανδημία*. Αθήνα, 2022, 91–98.

ко-турската граница⁴⁵. Миграционният натиск заварва Гърция в тежка икономическа криза и напълно неподготвена да се справи с това предизвикателство, което я заплашва с дестабилизация и хуманитарна криза. Ситуацията е овладяна, благодарение на споразумението, което през март 2016 г. ЕС подписва с Турция. То предвижда връщането на незаконно преминали през Егейско море мигранти от Турция, легалното настаняване на сирийски бежанци от Турция в страни на ЕС и финансови стимули, мотивиращи Анкара да изпълнява споразумението⁴⁶. В края на февруари 2020 г. Р. Т. Ердоган обаче отваря границите с Гърция и хиляди бежанци се струпват в и около малкото гранично градче Кастаниес. Това предизвиква напрежение, прераснало в гранични сблъсъци между военни части на двете държави, но Гърция се оказва подготвена и почти не допуска проникването на бежанци и нелегални емигранти на своя територия. Докато турският президент „залива“ Гърция с мигранти, България му благодари, че спазва договорката с ЕС и не пропуска мигранти в България, което обяснимо предизвиква разочарованието на гръцкото общество⁴⁷. Трябва да се отчита и фактът, че нееднократно демонстрираните дружески отношения между Бойко Борисов и Реджип Ердоган⁴⁸ засилват съществуващото в Гърция опасение от възможността за създаване на „турско-българска дъга“, насочена срещу Атина⁴⁹.

Друга невралгична точка на гръцко-турските отношения, чийто конфликтен потенциал през последните години нараства и изисква особено внимание от страна на България, е едновременният стре-

⁴⁵ International Organization for Migration, Global migration trends factsheet 2015. https://publications.iom.int/system/files/global_migration_trends_2015_factsheet.pdf; European Parliament, Directorate-General for International Policies, International Protection in Greece. Background information for the LIBE Committee delegation to Greece, 22–25 May 2017, 6.

⁴⁶ <https://www.europarl.europa.eu/legislative-train/theme-towards-a-new-policy-on-migration/file-eu-turkey-statement-action-plan>

⁴⁷ *Η Καθημερινή*, 04.03.2020.

⁴⁸ E. Zankina, A delicate balancing act: Turkish-Bulgarian relations within the context of foreign and domestic politics. *Southeast European and Black Sea Studies*, vol. 22, 2022/1, 65–81.

⁴⁹ Σ. Βαλντέν, *Flash Back: τρία χρόνια σύμβουλος στο Υπουργείο Εξωτερικών*. Αθήνα, 2026, 68 (υπό έκδοση).

меж на двете ъ южни съседки да се превърнат в газов хъб. Тази ключова стратегическа и геополитическа тема сякаш концентрира в себе си и голяма част от гръцко-турските проблеми. Сред тях основен е Кипърският въпрос, който, въпреки множеството опити за международно посредничество и постъпките от страна на ООН, остава нерешен. Той е пряко свързан с гръцко-турския сблъсък в Егейско море – неразбирателства относно континенталния шелф, териториалните води, въздушното пространство и „сивите зони“⁵⁰. А всички те са част от темата за откритите през последното десетилетие газови находища в Източното Средиземноморие. През януари 2020 г. Гърция, Израел и Кипър подписват в Атина документ, полагащ основите на газопровод, който трябва да увеличи диверсификация на маршрутите за доставка на газ, поради което е подкрепен от САЩ и ЕС. Европейските лидери се надяват газопроводът да осигури около 10% от потреблението на Стария континент, а Гърция се стреми чрез него да се утвърди на картата на европейските тръбопроводи. Доказателство за това е, че година по-рано на нейна територия са свързани два стратегически газопровода, алтернативни на руските доставки – Трансадриатическият (TAP) и Трансанадолският (TANAP).

Турция обаче смята, че останалите държави с излаз на Средиземно море си поделят басейна му и ограничават икономическата зона на страната. Поради това още през 2018 г. Анкара изпраща сондажни кораби в оспорваните от нея води на Република Кипър. Предвижданият Източносредиземноморски газопровод, осъществяващ връзката по море на Израел и Кипър с континентална Гърция и Италия заобикаля Турция, която работи за утвърждаването си като важна транзитна дестинация на природен газ. С цел да попречи на игнорирането на интересите ѝ през ноември 2019 г. Анкара подписва споразумение с правителството на Файез ас Сарадж в Триполи, с което се променят морските граници между двете държави. Делимитирането обаче засяга икономическата зона, породена от бреговата линия на остров Крит, през който трябва да минава Източносредиземноморският газопровод, и естествено предизвиква бурната негативна реакция на Атина.

⁵⁰ А. Нраклеίδης, *Εθνικά θέματα και εθνοκεντρισμός: μία κριτική στην ελληνική εξωτερική πολιτική*. Αθήνα, 2018.

Турските действия в Източното Средиземноморие довеждат и до налагането на санкции от Европейския съюз на Анкара⁵¹.

Няма съмнение, че Турция се старее да си осигури по-изгодно място на масата на преговорите относно енергийните ресурси в региона, опирайки се на промяната в стратегическия баланс на силите в Близкия изток, която повишава регионалното ѝ значение. Освен на укрепените си международни позиции Анкара разчита и на силния си военно-промишлен комплекс, както и на позициите си в мюсюлманските държави в региона. Войната в Украйна я превръща в ключов съюзник на ЕС и НАТО и допълнително подхранва идеята ѝ за регионално лидерство и глобална значимост⁵². Гърция се опитва да балансира турската политика чрез създаването на различни регионални формати, често включващи Израел. Атина също насочва политиката си към засилване на националната отбранителна индустрия, а военните ѝ разходи отдавна надхвърлят 2% от БВП, с което в процентно отношение изпреварват разходите на някои от по-големите и по-богатите ѝ европейски партньори. Макар през последните години Гърция и Турция да се придържат към „положителен дневен ред“ в отношенията си, посочените противоречия усложняват политиката на равновесие, която България би трябвало да следва в отношенията с двете си южни съседки. Нещо повече, София също е част от геополитическата борба на тръбопроводите, както доказва преминаването през нейна територия едновременно на „Турски поток“ и пускането в експлоатация на газовия терминал в Александруполис, който трябва да докарва и прекарва през България газ, който да се разпространява през Румъния към Унгария и Словакия от една страна, и към Украйна и Молдова – от друга.

Регионалният баланс се усложнява допълнително от стремежа на Анкара да „изнася“ турски национализъм сред мюсюлманските общности на Балканите, което събужда исторически реминисценции и се отразява негативно на отношенията ѝ с християнските държави в региона. Атина е особено притеснена от възможност-

⁵¹ М. Карагъзов, Между „меката сила“ и милитаризацията: опит за осмисляне на турската външна политика в началото на XXI век. *Геополитика*, 2024/2 https://geopolitica.eu/2024/212-broy-2-2024/3899-mezhdu-mekata-sila-i-militarizatsiyata-opit-za-osmislyane-na-turskata-vanshna-politika-v-nachaloto-na-hhi-vek#_ftnref24

⁵² Σ. Ιωαννίδης, Τουρκική σφίηνα στην ευρωπαϊκή άμυνα. *Η Καθημερινή*, 03.03.2025.

та Турция да разшири влиянието си сред албанците, сред които е налице засилване на национализма и съществува възможност от проникване на ислямски фанатизъм. Важно е да се подчертае, че Гърция традиционно възприема православните албанци като част от гръцката нация и дори в края на XIX в. съществуват идеи за създаване на дуалистична гръцко-албанска държава под скиптъра на гръцкия крал⁵³. След създаването на независима Албания (1913) в нейните южни части (Северен Епир) остава православно население, което в резултат от тежката ситуация в страната през 90-те години на XX в. се устремява към Гърция⁵⁴. На прехода на новото хилядолетие работещите в Гърция албанци достигнат 700 000 души и през януари 2007 година Атина им позволява да получат гръцко гражданство⁵⁵. Около 200 000 албанци се сдобиват с гръцко гражданство по тази процедура и сред тях през последните години се проявява албанска национална идентичност, макар повечето от тях да живеят от дълги години в Гърция, а по-младите да са получили гръцко образование. Гръцкото малцинство в Албания наброява между 60 000 и 120 000 хиляди души (съответно според албански и гръцки статистики) и периодично дава повод за напрежение в гръцко-албанските отношения⁵⁶. Надигането на албанския национализъм, свързан с идеята за Велика Албания, предизвиква тревога в Атина, особено когато в карта, публикувана от албанското министерство на отбраната, Керкира (Корфу), Янина и Превеза са означени като етнически албански земи⁵⁷. Освен това Тирана реално поема функциите на държава-майка спрямо сънародниците зад граница, а албански малцинства съществуват не само в Гърция, но и в Косово, Север-

⁵³ Ю. Константинова, *Балканската политика на Гърция в края на XIX и началото на XX в.* Фабер, 2007, 183.

⁵⁴ Θ. Βερέμης, Θ. Κουλουμπής, Η. Νικολακόπουλος (επιμ.), *Ο ελληνισμός της Αλβανίας*. Αθήνα, 1995.

⁵⁵ Th. Veremis, What Greece and its neighborhood will look like in 2030? *Südosteuropa Mitteilungen*, 2002/1, 57.

⁵⁶ Ηρακλείδης, *Εθνικά θέματα και εθνοκεντρισμός*, 277.

⁵⁷ Ν. Χιδίρογλου, Ακράια αλυτρωτική ρητορική από τα Τίρανα. Προκαλούν με χάρτη της Εθνικής Αλβανίας που περιέχει ελληνικά εδάφη. *Political*, 26.07.2025 <https://www.political.gr/political-26-07-25/>

на Македония, Черна гора и дори Сърбия⁵⁸. Това, наред с опасението на Атина, че „дългата ръка на Турция“ стои зад албанския фактор, предопределя политиката ѝ по въпроси, които на пръв поглед имат съвсем други измерения, какъвто е македонският.

3.2. Македония – „ябълката на раздора“

Македонският въпрос безспорно е един от най-болезнените проблеми на Югоизточна Европа в ново време, който събужда призраци от миналото, нагнетява национални страсти и изправя българи и гърците пред дилеми, свързани със собствената им история⁵⁹. Този проблем води началото си от втората половина на XIX в. и е пряко свързан с движението на население от началото на XX в., както и с въпроса за границите, повдигнат отново по време и след Втората световна война. В същността си обаче това е въпрос за националната идентичност, която повече от сто години се изгражда чрез различни образователни, религиозни и военни институции.

Официално македонският въпрос се „ражда“ на Берлинския конгрес (1878), който оставя географската област Македония в границите на Османската империя и така предначертава сблъсъка на балканските християнски нации за тази територия и за съзнанието на населението, което я населява. Към този момент историята на античното Македонско царство (640 пр. н.е. – 148 пр. н.е.) като част от историята на Древна Гърция е вече интегрирана в гръцката национална идеология. През следващите години политиката на Кралство Гърция се насочва към „освобождение на гръцката земя

⁵⁸ Б. Бобев, Албания: три десетилетия по стръмния път към напредъка. В: А. Костов (съст.), *Съвременните Балкани и предизвикателствата на XXI век*. София, 2021, 11–28.

⁵⁹ Обобщение на изследванията по темата виж във В. Γούναρης, *Το Μακεδονικό ζήτημα τον 19^ο έως τον 21^ο αιώνα. Ιστοριογραφικές προσεγγίσεις*. Αθήνα, 2010. Кратък преглед на основните исторически и съвременни дилеми пред гръцката политика по македонския въпрос е направен в Ν. Ζάϊκος, Ι. Μιχαηλίδης, *Αλφαβητάρι του Μακεδονικού Ζητήματος. Ιστορικές, πολιτικές και νομικές διαστάσεις*, Καθημερινές εκδόσεις, 2018. Българската гледна точка виж в Ю. Константинова, „Загубени родини“: бежанци, преселници, малцинства в Гърция през XX век. В: Р. Прешленова (съст.), *Маски долу! Национализмът на Балканите през XX век*. София, 2018, 115–159.

и създаване на единна гръцка държава, включваща цялата гръцка нация”, за което първоначално се изисква опазването на „наследството на елинизма” от претенциите на другите балкански народи⁶⁰. Основното опасение на Атина е, че ако не получи македонските вилаети на Османската империя, Гърция ще остане държава с островен характер, т.е. с лесно уязвима дълга гранична линия. Оказва се, че единствено присъединяването на Македония може да осигури на Гърция нужната ѝ сила, за да постигне морско и островно преимущество, и да се превърне в ядро на съсредоточената около Егейско море гръцка нация. През 1884 г. гръцкият историк Константинос Папаригопулос изяснява границите, в които трябва да бъдат защитени гръцките претенции. Според неговата теория географската област Македония може да бъде разделена на три зони: северна – „несъмнено чужда на елинизма, принадлежаща в повечето случаи на българите и в по-малка степен на албанците в най-западните ѝ части”, южна – „чисто гръцка” и средна – „оспорвана от гърци и българи по цялата нейна ширина”. Границата, която разделя южната от средната зона минава северно от Пинд, Костур и Сяр, а в средната зона се включват градовете Охрид, Битоля, Прилеп, Гевгели, Струмица, Мелник и Неврокоп. Минималната цел на гръцката политика е включването на южната зона в границите на Гърция, за да се запази сухопътна връзка с мечтания Константинопол и с гърците в средната зона и в Мала Азия. За да се гарантира запазването на южната зона обаче, гръцката дейност се съсредоточава в спорната средна зона⁶¹.

Българската национална доктрина се опира на Санстефанския договор и претендира, че България трябва да включва географските области Мизия, Тракия и Македония. Тези граници са определени на базата на султанския ферман от 1870 г. за създаване на Българската екзархия и се възприемат от българския народ като справедливи и задължителни за националното обединение. След Съединението на Княжество България и Източна Румелия (1885), македонският въпрос застава на дневен ред в българската нацио-

⁶⁰ Y. Konstantinova, *The Place and Role of Stephanos Dragoumis in the Greek Political Elite in the Late 19th and the Early 20th Century*. *Etudes Balkaniques*, 2008/2, 55–82.

⁶¹ Σ. Καράβας, *Ο Κωνσταντίνος Παπαρρηγοπούλος και οι εθνικές διεκδικήσεις (1877–1885)*. Στο: *Ιστοριογραφία της νεότερης και σύγχρονης Ελλάδας 1833–2002*. Τ. Α. Αθήνα, 2004, 164–168.

нална програма. Неуспехът на Кресненско-Разложкото въстание (1878–1879), от една страна, и успехът на съединистката акция, от друга, довеждат българските политици до виждането, че първа тяхна цел трябва да бъде постигането на автономия на Македония, а впоследствие да се работи за присъединяването на областта към България⁶². Българската политика по македонския въпрос е формулирана в началото на 1883 г. от д-р Константин Стоилов, който смята, че Македония е част от българската етническа територия, но населението ѝ е „изнурено нравствено и материално” и поради това „е готово да иде там, гдето надеждата на едно по-силно бъдеще му се вижда най-близка и най-осъществима”. То трябва да бъде убедено, че именно България е неговият „естествен и успешно-деятелен покровител” и да се „развиет” чувството му на „народно съзнание”, т.е. „трябва малко и голямо да знае, че е българска кръв и да се гордее с това”. Основният метод, с който К. Стоилов предлага да се осъществи тази цел е просветата. За него необходимостта от по-голяма субсидия за българското учебно дело в Османската империя е толкова важна, колкото и субсидирането на българската армия⁶³.

Така между българи и гърци в територията на Османската империя започва църковна борба и образователна надпревара, целяща укрепване на двата национални лагера. В периода преди 1908 г. постиженията на българската и гръцката образователна дейност в Македония са приблизително изравнени⁶⁴. Въпреки наложената схизма и вложените сериозни усилия, Вселенската патриаршията не постига целта си да премахне седалището на Българската екзархия от Константинопол и да я лиши от диоцез в империята⁶⁵. Образованието и религията обаче не са считани в Гърция за достатъчно ефективни методи за спечелване на населението в Македония на

⁶² Подробно виж: Е. Стателова, Р. Попов, В. Танкова. *История на българската дипломация 1879–1913 г.* София, 1994.

⁶³ *Външната политика на България, документи*. Т. 1. София, 1978, 406–414.

⁶⁴ Σ. Βούρη, *Οικотροφεία και υποτροφίεις στη Μακεδονία (1903–1913)*. *Τεκμήρια ιστορίας*. Gutenberg, 2005, 30–31.

⁶⁵ З. Маркова, *Българската екзархия (1870–1879)*. София, 1989; Π. Ματάλας, *Έθνος και ορθοδοξία. Οι περιπέτειες μιας σχέσης από το «ελλαδικό» στο βουλγαρικό σχίσμα*. Ηράκλειο, 2002.

гръцка страна. Поради това са предприети икономически мерки за приобщаването му. Основен елемент на този план е богатите гърци от диаспората да закупят чифлици в Македония и да ги превърнат в „огнища на националния гръцки живот“ или с други думи да се обвърже икономическата изгода на богатите гърци с националните ползи за Гърция⁶⁶. Освен закупуване на земи и населването им с гърци се предвижда подкрепа за гръцкото и гърчещото се население чрез „подкрепа на земеделието, търговията, промишлеността“⁶⁷.

За разлика от гръцките политици, българските им колеги видимо подценяват икономическия аспект на македонския въпрос. Те залагат на освободителния характер на българското движение в областта и както показва Илинденско–Преображенското въстание (1903), освободителната идея наистина получава широка подкрепа сред християнското население в европейските вилаети на Османската империя. Това стряска гръцкия елит и поставя началото на гръцката въоръжена борба за Македония, която се ръководи от контролирания от правителството „Македонски комитет“ в Атина. Важно е да се подчертае, че преди военното десетилетие от началото на XX в. никой в Гърция няма съмнение каква е националността на населението, за което се води борбата. Показателно за това е мнението на министъра на външните работи Димитриос Калергис: *„Почти всички села и чифлици в Сярската равнина никога не са били гръцки, нито постигнахме гръцко чувство. Сярската равнина винаги е била най-тежка за работа в областта, защото там от десетилетия правилно работят българите и внушиха на населението българско национално съзнание. По време на българското въстание през 1903 г. това население въстана срещу турците и както признава Хилми паша никакви турски мерки не успяха да променят екзархийското му убеждение. То си остана екзархийско, независимо че турските власти и Патриаршията продължаваха да го считат за патриаршеско... Тези села, които през четиригодишната почти въоръжена отбрана никога (подчертаването негово – Ю.К.) не са имали гръцки чувства, са останали това, което винаги са били – схизматични“*⁶⁸.

⁶⁶ Σ. Καράβας, «Μακάριοι οι κατέχοντες την γην». Γαιοκτητικοί σχεδιασμοί προς απαλλοτρίωση συνειδήσεων στη Μακεδονία (1880-1909). Αθήνα, 2010.

⁶⁷ Ι. Δραγούμης, *Τα τετράδια του Ίλιντεν*. Αθήνα, 2000, 622–634.

⁶⁸ ΙΔΑΥΕ 1910, φάκελος Β/53, 08.10.1910.

Поради това гръцката въоръжена борба за Македония има изцяло антибългарски характер и предпочитан съюзник на Атина в нея е османската власт, което не изключва преговори за съвместни гръцко-сръбски действия. Тя е представена като „отбрана“ срещу българите, което, на първо място, означава противопоставяне на възможното териториално разширение на българската държава. Освен това ускореното развитие на Княжество България и освободителната му идеология печелят симпатиите на Великите сили, което разколебава европейското филелинство, разчупва гръцкия монопол върху цивилизационната идея на Балканите и създава възможност българите, а не гърците да получат „ръководната позиция на Гръцкия полуостров“⁶⁹. Не на последно място, българо-гръцкият сблъсък в европейските вилаети на Османската империя е борба не само за техните територии, а за съзнанието на населението, което ги населява. Трябва да се има предвид, че българската нация възниква и се утвърждава в борба с гръцката национална идея и към края на XIX в. е вече сериозен конкурент за „душата на македонското население“. Към този момент успехите на българското дело в областта са толкова видими, че заплашват същността на гръцката национална идея и пораждат в Гърция убеждението, че трябва да „отбранява“ патриаршистите в Османската империя от българската идея⁷⁰.

Първоначалният замисъл на гръцкото правителство е да създаде организация подобна на българската Вътрешна македоно-одринска революционна организация (ВМОРО, след 1919 г. ВМРО). За целта Министерството на външните работи изпраща за кратък период от време на дипломатическа работа в България кадри, които да изучат българските методи на действие, за да могат ефективно да им противодействат. След това тези кадри са прехвърлени в гръцките консулства в Македония, към които са създадени „специални бюра“ – щабове, в които под фалшива самоличност се назначават офицери от

⁶⁹ Π. Καρολίδης, *Λόγοι και υπομνήματα. Λόγοι απαγγελθέντες εν τη Οθωμανική Βουλή και Υπομνήματα πεμφθέντα από Κωνσταντινουπόλεως προς τον επί των Εξωτερικών Υπουργόν κ. Γεώργιον Βαλτατζήν και προς τον Πρόεδρον της Κυβερνήσεως κ. Ε. Βενιζέλον*, τ. Α. Εν Αθήναις, 1913, 276.

⁷⁰ Подробно за българо-гръцкия сблъсък в македонските епархии на Османската империя преди Първата световна война виж: Ю. Константинова, *Българи и гърци в борба за османското наследство*. Фабер, 2014.

гръцката армия, извършващи организационната работа, координацията, контактите и ръководството на гръцките чети в района. Подмяната на гръцките консули става почти паралелно с подмяната на митрополитите на Вселенската патриаршия в оспорваните епархии. Както консулите, така и новоназначените митрополити са отлично образовани, млади, енергични, безкомпромисни и най-вече, носещи голям гръцки национален заряд. Те работят активно за привличане на населението към гръцката идея, явяват се връзка на гръцката организация с османските власти, подпомагат и насочват гръцките чети. Още през 1904 г. обаче става ясно, че българският модел е неприложим за гръцката дейност в Османската империя, поради факта, че „местните“ изпитват недоверие към хората от Гърция и предават гръцките чети на турците, като предателствата са най-чести в селища със смесено население или където ВМОРО има своя организация.

Разбира се, гръцки и гърчеещи се общности в „средната“, изцяло „българоговоряща“, по определението на К. Папаригопулос, спорна зона има. Гръцкият историк разделя населението в нея на три категории: 1. „православни и ясно гърчеещи се“; 2. „православни безразлични или/и тайно симпатизиращи на българите“; 3. „схизматици, открито българеещи се и непримиримо противопоставящи се на елинизма“. Той отбелязва, че българите, имайки за „съюзник едноезичното и имащото еднакви обичаи население в средната зона, напредват колкото може по на юг към Солун, Сяр и Костур“. Към това напредване трябва да се добавят и естествените урбанизационни процеси, които заплашват с побългаряване дори традиционно гръцки градски центрове като Негуш, Сяр, Драма и Кавала, в които постепенно се заселват българи от околността, създават свои квартали, общини, църкви и магазини. Поради това гръцките консули се опасяват, че българското влияние се е разпространило не само в спорната, но дори в „чисто гръцката“ южна зона, където много общини преминават към Екзархията.

За да противодейства на тази опасност, Атина се ориентира към създаването на „гръцка партия“ в Македония, чрез отпускането на средства за месечни заплати на подкрепящите гръцката кауза, за пенсии на семействата на тези, които са загинали за нея, за стипендии на младежи за обучение в Солун и Атина и т.н. Така към

средата на 1906 г. вече е създадена разклонена гръцка вътрешна организация, чиито представители стават водачи на гръцките чети, организират местна милиция, уреждат проблемите с османската администрация. Организирана е и широка шпионска мрежа, в която активна роля играят местни първенци, турски големци, обикновени патриаршисти, всички подобаващо заплатени за услугите си. На тази мрежа в голяма степен се дължи отличната информираност на гръцките дипломати в Империята, което им позволява по-правилна преценка и по-адекватни реакции в конкретни ситуации, а след войните от първото десетилетие на XX в. на тези хора се опира гръцката администрация в „Новите земи“.

През този период най-сериозният проблем пред българската политика се оказва това, което е и най-голямото ѝ преимущество – българското етническо превъзходство в македонските вилаети на Османската империя. В резултат на освободителните борби на населението, действията на неговата въоръжена организация и контра действията на османските власти и гръцката организация в България се стичат голям брой бежанци и емигранти от Империята⁷¹. Те правят идеята за освобождение и обединение с „братята отвъд Рила“ изключително популярна, но и създават сериозни проблеми на българските управляващи, които не успяват да балансират успешно между социалните нужди на бежанците, националните интереси на държавата, личните си политически интереси и влиянието на Великите сили в региона. В резултат контролът върху националното движение им се изплъзва, македоно-одринското движение остава разпокъсано и в него постепенно се оформят радикални групировки, търсещи алтернативни методи за решаване на българския национален въпрос.

Войните от началото на XX в. променят характеристиките на македонския въпрос, защото поделят територията на географската област Македония между Гърция, Сърбия (от 1929 г. Югославия) и България в приблизително съотношение 50:40:10. Освен това те предизвикват големи размествания на населението в областта, където на мястото на изселените се турци и българи, се заселват

⁷¹ Става дума за около 250 000 души според С. Macartney, *Refugees. The Work of the League*. London, 1931, 113.

гърци и сърби⁷². По официални данни на българо-гръцката смесена комисия (1926–1931) в резултат от българо-гръцката размяна на население в България емигрират над 100 000 българи от Егейска Македония и Западна Тракия⁷³. На тяхно място, както и на мястото на емигриралото турско население, са настанени гърци от България (по официални данни около 53 000 души) и от Мала Азия, общо около 638 000 души в гръцка Македония и около 108 000 в Западна Тракия. Това довежда до промяна на етническия състав на населението в тези две области, където в междувоенния период гръцкото население става мнозинство. Нещо повече, гръцката държава целенасочено настанява бежанците в граничните с Турция, България, Югославия и Албания райони, за да създаде буфер срещу териториалните претенции на съседните ѝ държави, които могат да обосноват претенциите си с компактно малцинствено население, останало в границите на Гърция.

Въпреки това в Леринско (област Флорина) и Костурско (област Кастория) остават около 143 000 българи, на които не им е признат статут на малцинство с изключение на периода от няколко месеца в края на 1924 г. и началото на 1925 г., когато (през септември 1924 г.) под международен натиск в Женева е подписана българо-гръцка конвенция за покровителство на националните малцинства, известна като протокола „Калфов–Политис“. В междувоенния период гръцките политици не само не признават българско малцинство, но и отричат българска национална идентичност на част от населението в Северна Гърция. Освен на страха от реваншизъм от страна на София, това се дължи на широкото разпространение на българския език в „новите земи“ и на ясното разбиране, че една част от българоезичното население в Северна Гърция няма гръцко национално самосъзнание. Още в периода преди войните е изработен механизмът, с който дейците на гръцката национална кауза умишлено създават объркване относно националната принадлежност на говорещите български език пат-

⁷² Подробно за разместването на население виж Т. Κωστόπουλος, *Πόλεμος και εθνοκάθαρση. Η ξεχασμένη πλευρά μιας δεκαετούς εθνικής εξόρισης*, 1912–1922. Αθήνα, 2007.

⁷³ Посочените цифри са ориентировъчни, защото много от бежанците и изселниците не попълват анкетни карти.

риаршисти. На тях им е приписвано „неясно“ самосъзнание и неясен език, а за назоваването им се използват различни термини – „българогласни“, „славяногласни“, „македоногласни“, „македонославяни“, „местни“ и др. Афишира се традиционната привързаност на хората към религията, олицетворена от Вселенската патриаршия и се поставя знак за равенство между тази привързаност и гръцката идея. За езика, на който населението говори, също се използва объркана терминология. Той се определя или като български, или като славянски, или като македонски, като не липсват дори твърдения, че е смесица от славянски и гръцки думи, в която последните преобладават⁷⁴.

Така се оказва, че цялото население на Северна Гърция, което говори на български език, е поставено под един знаменател, независимо дали в предходния период то е демонстрирало българско национално самосъзнание или лоялност към гръцката национална идея, или просто не е искало да заеме страна в кървавия българо-гръцки сблъсък. Гръцката държава предприема кампания за изкореняване на българския език, възприеман като пречка за отъждествяването на населението с гръцката нация. Част от политиката за ликвидиране на българския език в Гърция е промяната на имената на селищата, която започва веднага след Първата световна война. През 1926 г. тази политика е официално узаконена, създадени са по места специални комисии, които да я провеждат и в рамките на три години са сменени имената на близо 1500 селища. Масово се въвеждат гръцки окончания на личните и фамилните имена на хората. През 1925 г. Атина издава известния „Abecedar“ – буквар на македонски диалект на българския книжовен език, но написан с латинска азбука. Неговото публикуване предизвиква протести не само в София и Белград, но и сред гръцките активисти, поради което този буквар никога не влиза в употреба. Политиката на езикова асимилация достига своеобразен връх по време на диктатурата на Йоанис Метаксас (1936–1941), когато официално е забранено използването на „славянски“ език в Гърция и почти всички територии, в които се

⁷⁴ Подробно за използването на езика при оформяне на официалната българска и гръцка терминология виж: Ю. Константинова, Езикът като маркер на идентичността: примерът на „гъркомани“ и „славянофони“ в края на XIX и началото на XX в. *Studia Balcanica* 2014/29, 129–146.

говори български език, са обявени за „отбранителни“ – всяко движение на населението в тях се наблюдава, забранени са срещите с чужденци, а паспорти се издават само след специално проучване на „националните чувства“. Неблагонадеждните от национална гледна точка, например тези, които имат пробългарски настроения, от април 1939 г. се депортират в концлагери на Егейските острови⁷⁵.

Оказва се обаче, че боейки се от България, Атина създават възможност Югославия да претендира за наличието на сръбско малцинство в Северна Гърция. Такова дори е признато по време на краткото диктаторско управление на генерал Теодорос Пангалос (1925–1926), но съответните договори са отхвърлени от парламента в Атина. Сръбските претенции се основават на факта, че Белград обявява цялото население в присъединения Вардарски дял на областта Македония за сръбско. Останалите в областта близо 500 000 българи са лишени от малцинствени права и са подложени на усилена сърбизация – властите прогонват българския културно-обществен елит, закриват няколко гимназии, населват сръбски колонисти, изпращат в областта внушителен брой сръбски военни и жандармерия. Сърбизацията не дава добри резултати, но създава условия от 30-те години на XX в. наличното македонско регионално самосъзнание да започне да преминава в народностно⁷⁶. По същото време Комунистическият интернационал (Коминтерн) се ориентира към идеята за съществуване на отделен македонски народ и отделен македонски език⁷⁷.

В периода 1941–1944 териториите на географската област Македония са поставени под германско, италианско, българско и ал-

⁷⁵ Подробно за политиката на Гърция, насочена към унищожаване на славянските диалекти в Македония виж: Т. Κωστόπουλος, *Η απαγορευμένη γλώσσα. Κρατική καταστολή των σλαβικών διαλέκτων στην ελληνική Μακεδονία*. Αθήνα, 2002.

⁷⁶ Н. Кайчев, Югославизми срещу партикуларизми: национално-държавните превъплъщения на двете Югославии (1918–1991). В: Р. Прешленова (съст.), *Маски долу! Национализмът на Балканите през XX в.* София, 2018, 24–26, 48.

⁷⁷ Като политическа концепция македонизмът е формулиран през 80-те години на XIX в. от сръбския политик Стоян Новакович, който вижда в него най-удачния вариант за откъсването на населението в Македония от българската национална идея. През 1902 г., когато Ст. Новакович е посланик в Петербург, там е създаден първият кръжок, който иска признаване на македонски език и църква, тоест на отделен македонски народ в границите на Османската империя.

банско управление като ситуацията напомня началото на века, когато въоръжени групировки спорят за влияние над населението, увличайки го в кървава борба. Както и в началото на XX в., едната страна в този конфликт са българите, подкрепящите ги местни и задгранични (включително и от САЩ) активисти на ВМРО и част от населението, запазило българско самосъзнание и пробългарски чувства. Гръцкият лагер този път е разделен. Част от него са колаборационистките власти, подкрепящите ги отряди от гръцки националисти и местни активисти, които още в началото на века са прегърнали гръцката национална кауза. Представителите на гръцката левица са друго крило в гръцкия лагер, което също има своя опора в региона. Тяхна цел, както и на колаборационистите, е запазване на териториалната цялост на Гърция, но при равнопоставеност и признаване на малцинствени права на населението⁷⁸. Друг полюс в тази битка са югославските комунисти, които през 1943 г. обявяват, че ще борят за освобождение и равноправие на народите в Югославия. От този момент Югославската комунистическа партия (ЮКП) издига лозунга за създаването на „Обединена Македония“ като част в бъдещата социалистическа Югославия. Конституирането на федералната единица Македония като част от югославската федерация става на 2 август 1944 г.⁷⁹

През следващите близо четири години до разрива на Йосип Тито и Йосиф Сталин (1948) съществува вероятност от преначертаване на балканските граници. Официално въпросът е повдигнат през 1946 г. на Парижката мирна конференция, на която Югославия поставя искане за обединение на трите дяла (Вардарски, Егейски и Пирински) на Македония под нейна егида. Тази възможност е дискутирана и като част от замислената със съветска благословия федерация на южните славяни, която трябва да включи територии от Адриатика до Черно море и в която се предвижда да влезе не само „Обединена Македония“, но и България. Негативната реакция на Лондон и Вашингтон отлага включването

⁷⁸ Подробно виж: Б. Петров, *Окупаторът съюзник. Колаборационизмът в Албания, Сърбия и Гърция по време на Втората световна война (социални, политически и военни аспекти)*. София, 2009.

⁷⁹ Подробно виж: К. Палешутски, *Югославската комунистическа партия и македонският въпрос (1919–1945)*. София, 1985.

на България в замислената федерация, а промяната в международната конюнктура през 1948 г. слага край на целия замисъл. В рамките на водените преговори обаче БКП започва кампания за насаждане на македонско национално съзнание сред населението в Пиринския край – „изфабрикува“ над 160 000 македонци в Горноджумайска област, въвежда изучаването на македонски език и история в училищата в областта, насърчава издаването на вестникарски публикации на македонски език, „внася“ от югославската Социалистическа република Македония учители по македонски език и т.н.⁸⁰ Тази политика, от която БКП постепенно отстъпва, а през 1963 г. и официално отрича, ѝ коства обвинения в национално предателство и е заклеймена практически от цялото българско общество. Тя обаче заляга в основата на постоянни настоявания, първоначално от страна на Белград, а след това от Скопие, за признаване на македонско малцинство в България.

Не по-малко драматична е ситуацията в Егейския дял на Македония, където опирайки се на силното югославско партизанско движение, привържениците на политиката на Й. Тито се опитват да поставят под свой контрол цялото съпротивително движение и подлагат на съмнение бъдещата териториална цялост на Гърция. Стъпвайки на антигръцките чувства на част от населението, на отслабените международни позиции на България след Втората световна война и на неясната политическа ситуация в Гърция, това промакедонско крило набира сила и влияние в областта. В годините на Гражданската война в Гърция (1946–1949) то се свързва с гръцката левица, която му признава малцинствен статус, открива училища, в които преподаването се извършва на македонски език и позволява отпечатването на брошури и вестници на него. Резултатът е, че около 14 000 партизани и 16 000 членове на Народния освободителен фронт от региона подкрепят гръцките комунисти в сблъсъка им с десницата. След разрива между Сталин и Тито последният спира помощта за гръцките комунисти и подкрепящите ги „славяномакедонски бойци“, които в този момент вече достигат около 40% от числения състав на Гръцката

⁸⁰ Подробно виж напр.: Ч. Маринов, „От „интернационализъм“ към национализъм. Комунистическият режим, македонският въпрос и политиката към етническите и религиозните общности“. В: И. Знеполски (съст.), *История на Народна Република България. Режимът и обществото*. София, 2009, 477–529.

народна освободителна армия (ЕЛАС). Този факт принуждава ръководството на Гръцката комунистическа партия в началото на 1949 г. макар и само за няколко месеца да заяви подкрепата си за създаване на самостоятелна македонска държава, отделна от Гърция, България или Югославия⁸¹. Това, от една страна, навлича на гръцката левица обвинения в национално предателство и отблъсква голяма част от гръцкото общество от нея, а от друга, обвързва македонския въпрос с идеологическия и политически сблъсък между гръцката левица и десница, което е една от характеристиките му и днес.

През 40-те години на ХХ в. идеологическите конструкции допълнително обхващат използваната терминология. Направо шизофрено е например презрителното обръщение „Еамобългари“, отнесено към участниците в гръцката демократична армия, защото с него левите са обявени за българи, макар да искат откъсване на земи от Гърция и от България в името на единна Македония. За да не бъде използвана терминологията с политическа цел от „враговете на родината и от чужда пропаганда, имаща интерес от това“, на заседание, проведено на 23 март 1949 г. в Атина е решено множеството термини – „българи“, „елинобългари“, „българославяни“, „славяномакедонци“, „местни“ и др. – употребявани до този момент паралелно, да бъдат заменени с термина „славофони“ („говорещи славянски“). Очевидното безсмислие на официализирания термин, криещо се в липсата на единен славянски език, е умишлено търсено, защото всяко конкретизиране на езика, на който говори населението на Северна Гърция след Втората световна война, би довело до неговото отъждествяване с българската или македонската нация. Така избраният термин е най-неутралният, а следователно и най-безопасният, още повече, че кореспондира успешно с тезата за неясното съзнание на „славофоните“⁸². Взетото през 1949 г. решение допълнително манипулира историята, защото официализираният термин започва да се използва за по-ранни исторически периоди, включително и за

⁸¹ J. Koliopoulos, *Plundered Loyalties: Axis Occupation and Civil Strife in Greek West Macedonia 1941–1949*. London, 1999; Β. Γούναρης, Σ. Καλύβας, Ι. Στεφανίδης (επιμ.), *Ανορθόδοξοι πόλεμοι: Μακεδονία, Εμφύλιος, Κύπρος*. Αθήνα, 2010.

⁸² Τ. Κωστόπουλος, Το όνομα του Αλλού από τους «Ελληνοβούλγαρους» στους «Ντόπιους Μακεδόνες». Στο: *Επιστημονικό συμπόσιο Μειονότητες στην Ελλάδα (7-9 Νοεμβρίου 2002)*. Αθήνα, 2004, 367–404.

османския. Стига се до там професионални гръцки историци да подменят използваните в документите термини „българи, българофони, българеещи се“ със „славофони“. Чрез гръцката историография терминът „славофони“ и породените от него спекулации за произхода и характера на населението преминават в изследванията на автори, които не са от балканския регион и така историческите процеси се замъгляват напълно⁸³.

След края на Гражданската война гръцките политици се възползват от големия брой емигрирали „славофони“ и обявяват, че проблем с тях не съществува. Според гръцки статистики равносметката за „славофоните“ от кървавите сблъсъци през 40-те години на XX в. е около 10 000 убити и около 30 000 – 35 000 напуснали страната, към които трябва да се добавят и 25 000 българи, които от края на 1944 г. са обвинени в сътрудничество с окупатора и са принудени да емигрират. На мястото на избягалите е заселено население от „Стара“ Гърция, което има „здравонационално чувство“. През 1953 г. е приета разпоредба 2536 „за повторното заселване на граничните области и подкрепа на населението в тях“, която гарантира на заселниците притежанието на изоставеното недвижимо имущество на изселилите се, с което фактически прави невъзможно завръщането на последните. Дори когато през 1982 г. окончателно е разрешено връщането на политическите емигранти в Гърция, избягалите в резултат от Гражданската война „славофони“ са изключени от общата амнистия.

Северната граница остава невралгична зона за гръцката държава почти до края на XX в., още повече, че по време на Студената война тя се явява и граница между Източния и Западния блок. През 1949 г. е възстановена създадената от Й. Метаксас гранична наблюдавана зона, за да се контролира движението на хората в нея. Изключение е направено през 1959 г. във връзка с подписването на гръцко-югославски договори за икономическо и техническо сътрудничество. Една от тези договорености предвижда създаването на 10-километрова зона от двете страни на граница, обхващаща Флорина (Воден) и Битоля, в която се разрешава свободното движение на хора, вноса на определени стоки, обработването на земи от хора, на които те са принадлежали преди 1939 г. и т.н. Когато обаче през

⁸³ Константинова, *Българи и гърци*, 15.

1961 г. Югославия за пръв път поставя въпроса за признаване на македонско малцинство в Гърция, Константинос Караманлис (родом от с. Проти, Сярско) отменя едностранно тази спогодба. Действието ѝ е възобновено през 1964 г., за да бъде окончателно преустановено през май 1967 г. при управлението на Хунтата, която храни силни подозрения към Югославия⁸⁴. Атина започва поетапно да намалява граничната зона през 70-те години на ХХ в., а последните ѝ остатъци са премахнати едва през ноември 1995 г.

Гърция въвежда и извънредни мерки, за да реши „несъществуващия проблем“ със „славофоните“. През 1959 г. и 1960 г. в редица села на Северна Гърция се правят публични клетви – населението се събира на площада, извършва се водосвет и всички с вдигната дясна ръка повтарят: *„Заклеваме се пред Бог и хората, като истински наследници на древните гърци, доброволно, че в бъдеще на всяко място и по всяко време, ще спрем да говорим на славянския езиков диалект“*. По време на режима на полковниците в Гърция се провежда политика на „елинизирание на македонците“, целяща да докаже гръцкия произход на населението, чийто майчин език не е гръцкият. След падането на Хунтата от власт и във връзка с цялостната либерализация на държавата на населението е разрешено да говори по домовете си на майчиния си език⁸⁵. Трябва да се има предвид, че въпросът със „славянския“ език е и част от езиковия проблем в Гърция. Още от средата на ХІХ в. в гръцкото общество съществува спор дали официалният език на държавата трябва да е разговорният (димотики) или архаичният, книжовен гръцки език (катаревуса), който е много по-близък до старогръцкия. Именно защото езикът е основен стълб на националната идентичност, а запазването му (в това число и от опростяване) е въпрос от национално значение, разговорният език става официален в Гърция едва през 1975 г. В този контекст трябва да се разбира настървението на гръцките активисти срещу българския език и неговите диалектни форми, в които те виждат крепител на негръцка идентичност на населението.

⁸⁴ Σ. Σφέτας, Η σύντηξη περιφερειακών και Ψυχροπολεμικών προβλημάτων: το μακεδονικό τρίγωνο Ελλάδας, Βουλγαρίας και Γιουγосλαβίας, 1963–1980. Στο: S. Rajak, K. Μποτσίου, Ει. Καραμούζη, Ε. Χατζηβασιλείου (επιμ.). *Τα Βαλκάνια στον Ψυχρό πόλεμο*. Εκδόσεις Παπαδόπουλος, 2019, 464–465.

⁸⁵ Подробно виж: Κωστόπουλος, *Η απαγορευμένη γλώσσα*.

На политическо ниво разпространението на „славянски“ език в Северна Гърция е преценявано в Атина като заплаха, защото създава възможност за малцинствени претенции от страна на северните ѝ съседи. Поради това гръцките политици, освен че не признават наличие на „славофони“ в Егейска Македония, не признават и съществуването на македонски език. Те се придържат към мнението, че „Македония“ е единствено географско понятие и се опитват да пазят неутралитет в българо-югославския спор за идентичността на населението във Вардарска и Пиринска Македония⁸⁶. От 1967 г. БКП също втвърдява политиката си по македонския въпрос – признава началото на формиране на македонско национално самосъзнание на територията на Югославия и конкретно в нейната Народна република Македония, но отрича съществуването на македонско малцинство в България, както и теориите за съществуването на македонци в миналото и съществуването на македонски език в настоящето. Едновременно с това София започва трайно да настоява за свободна самоизява на хората, които се считат за българи в югославска Македония⁸⁷.

През лятото на същата 1967 г. към комплекса от проблеми, които съставляват македонския въпрос, се добавя и провъзгласяването на Православна македонска църква. Тя е обявена за схизматична от Сръбската православна църква, тъй като заявява автокефалността си без съгласието на църквата-майка. Атинската архиепископия се присъединява към схизмата и заедно с останалите православни църкви не признава самостоятелна Македонска църква. Българската патриаршия, освен че не признава автокефалността на новата църква, се противопоставя и на нейното агресивно оспорване на българското историческо наследство в църковната сфера. Въпреки това до началото на 70-те години на ХХ в. българският патриарх Кирил запазва неформални контакти с македонските архиереи, практика, която е прекратена при патриарх Максим⁸⁸.

В отношенията си с Белград през 70-те и 80-те години на ХХ в. Бъл-

⁸⁶ Σφέτας, Η σύντηξη περιφερειακών και Ψυχροπολεμικών προβλημάτων, 466.

⁸⁷ ЦДА, ф. 1Б, оп. 6, а.е. 6655, л. 40–60.

⁸⁸ Г. Благоев, *Българите и македонският църковен въпрос (1944–2019)*. София, 2021, 169–227.

гария безрезултатно се опитва да наложи тезата, че съществуването на една нация е въпрос на самоопределение, а не на признаването ѝ и предлага на Югославия взаимни декларации, че двете държави нямат териториални претенции една към друга. През 1978 г. Т. Живков обосновава този подход пред К. Караманлис с „маниакалната упоритост“ на Югославия да постигне признаване на македонско национално малцинство в Благоевградски окръг и припомня, че проблемът засяга и двете държави, тъй като югославската цел „не са баирите и чукарите на Благоевградско, а богатите райони около Солун и излизат на море“⁸⁹. Обаче традиционната подозрителност, която Гърция изпитва към България по македонския въпрос, не ѝ позволява да подкрепи тезите на София, дори когато те съвпадат с нейните. В съзнанието на гръцките политици Белград винаги се възприема като необходим съюзник, който може да бъде противотезест на България. Трябва да се има предвид, че за разлика от случая с България Югославия не поставя въпроса за признаване на македонско малцинство в Гърция като предварително условие за развитие на отношенията си с нея. Това позволява развитието на двустранните гръцко-югославски отношения и обяснява защо Атина разглежда разпадането на Югославия като заплаха за балканското равновесие, въпреки настояването на Белград за признаване на македонско малцинство в Егейска Македония⁹⁰.

Разпадането на Югославия и обявяването през септември 1991 г. на независимата Република Македония за пореден път променя македонския въпрос и изисква от политиките в Атина и София да формулират нови политики спрямо новосъздадената ситуация. Гръцките притеснения са свързани с историческите проекции на темата и са ясно дефинирани още през декември същата година. Гръцката позиция е, че Атина ще признае новопровъзгласената държава само ако тя промени името си, откаже се от териториални претенции към Гърция и признае, че на гръцка територия няма македонско малцинство⁹¹. Само няколко години са нужни, за да стане ясно, че Атина няма причини сериозно да се притеснява от появата на македонско малцинство в Северна Гърция. Създадената „славомакедонска“

⁸⁹ Калинова, Балканската политика на България, 742, 775–776.

⁹⁰ Σφέτας, Η σύντηξη περιφερειακών και Ψυχροπολεμικών προβλημάτων, 470–472.

⁹¹ Хриस्ताкудис, *Балканската политика*, 205.

партия „Небесна дъга“ печели най-много гласове на изборите 1994 г. в област Флорина – 5,7%, но през следващите години резултатите ѝ трайно спадат⁹². Така се оказва, че не малцинственият въпрос, а проблемът с историята, намерил външен израз във въпроса за името на Република Македония е препъникамъкът на гръцко-македонските отношения. Името на новата държава предизвиква близо милионен митинг в Солун през 1992 г., налагане на гръцко ембарго над вноса и износа за Република Македония през солунското пристанище през 1994 г. и блокира за дълъг период членството на Македония в европейските и северноатлантическите структури.

Близо четвърт век е нужен, за да надделеят разумните гласове, които още от 90-те години на ХХ в. настояват, че не промяната на името на новосъздадената държава, а стабилността на региона трябва да е основен приоритет в отношенията на Атина със Скопие⁹³. Официалната промяна в гръцката политика се случва на 17 юни 2018 г. с подписването на Преспанското споразумение. С него Гърция постига промяна в официалното име на съседката си, която се съгласява да се нарича Република Северна Македония (PCM) и официално се отказва от претенции върху историята и символите на Античното македонско царство. Двете държави взаимно потвърждават, че нямат териториални претенции една към друга, с което е изпълнено и второто гръцко искане от 90-те години на миналия век. Отстъпката на Атина се свежда до признаването на македонски език (уточнено е, че той принадлежи към южнославянската езикова група) и правото на гражданите на съседната държава да се наричат македонци (уточнено е, че това наименование няма връзка с древната елинска цивилизация). Договорено е създаването на съвместна комисия по исторически и образователни въпроси, която да преглежда учебници и материали, съдържащи спорни твърдения. Постигнатият политически компромис дава нужната на Скопие подкрепа за членство в НАТО, което става факт през 2020 г. и премахва една от пречките за присъединяването ѝ към ЕС.

⁹² Κωστόπουλος, *Η απαγορευμένη γλώσσα*, 14.

⁹³ За този подход към въпроса виж напр.: Σ. Βαλντέν, *Μακεδονικό και Βαλκάνια 1991–1994: η αδιέξοδη πορεία της ελληνικής πολιτικής, εκδόσεις*. Αθήνα 1994, Σ. Βαλντέν, *Η Ελλάδα στα Βαλκάνια και τον Κόσμο 1995–2003. Ο δύσκολος εκσυγχρονισμός της εξωτερικής πολιτικής*. Αθήνα 2004.

Въпреки твърдението на гръцкия премиер Алексис Ципрас, че с Преспанското споразумение е освободил страната от македонския въпрос, се оказва, че са нужни сериозни усилия, за да се убедят гърците в целесъобразността на постигнатата договорка. На 14 януари 2019 г., само няколко дни преди гласуването на споразумението в гръцкия парламент, Панос Каменос, лидер на малкия коалиционен партньор на СИРИЗА – партията *Независими гърци*, подава оставка като министър на националната отбрана и с това предизвиква разпадане на правителствената коалиция. Все пак правителството получава вот на доверие и на 25 януари 2019 г. след над 38 часа парламентарни дебати постигна ратификация на договора от Преспа с гласовете на 153 от общо 300 депутата⁹⁴. Компромисът за идентичността и езика на гражданите на Северна Македония предизвиква и бурна обществена реакция. Недоволството на гръцкото общество се изразява в няколко масови протеста и в шокиращи плакати, разлепени из Солун, със снимки на местните депутати и надпис: „Ти ще предадеш ли нашата Македония?“

Липсата на обществен консенсус по въпроса налага провеждането на широк дебат в Гърция, в който се включват както политици, така и представители на академичната общност, които в публични дискусии, отворени писма и медийни изяви, разясняват и защитават позициите си⁹⁵. Част от този политически, академичен и обществен дебат е публикуваната през 2018 г. монография *„Модификациите на Македонския въпрос. Дългият път към Преспа“* на гръцкия историк Спиридон Сфетас. В нейния предговор министърът на външните работи Никос Котзиас защитава правителственото решение и изтъква, че без договора от Преспа Гърция би могла да се окаже „заклещена“ в „щипката на турския рак“. Политикът, който подава оставка заради Преспанското споразумение, настоява, че компромисът с името на съседната държава предпазва страната му от опасността да бъде

⁹⁴ *Η Καθημερινή*, 25.01.2019.

⁹⁵ Достатъчен пример е дори само форумът „Залогът на договора от Преспа“, проведен на 13 януари 2019 г. в Атина, където университетски преподаватели и политици, включително и министър-председателят, разясняват ползите от Преспанското споразумение. Същия ден 11 университетски преподаватели разпространяват свой текст, в който излагат аргументи срещу това споразумение. *Η Καθημερινή*, 13.01.2019.

затворена от север от Велика България и от Велика Албания⁹⁶. Още преди да стане част от правителството на СИРИЗА Н. Котзиас смята, че не противоречията със Скопие, а противоречията с Анкара са най-сериозният регионален проблем пред Атина, която трябва да противопостави европейския път на региона срещу неоосманския път, предлаган от Турция⁹⁷. Очевидно в Атина отлично разбират необходимостта от политическо решение на македонския въпрос, който създава заплаха за регионалната стабилност. Дори Кириякос Мицотакис, тогава лидер на опозиционната *Нова демокрация*, който определя Преспанското споразумение като „лошо“ (а партията му гласува против ратификацията му), подчертава, че ако дойде на власт, ще се придържа към него, което и прави понастоящем.

През 90-те години на ХХ в. България взима противоположно на Гърция решение. На среща на страните членки на Европейската общност, проведена през януари 1992 г. тя подкрепя признаването на независима македонска държава с надеждата, че това ще реши дългогодишния проблем и ще унищожи антибългарските настроения, внушавани близо век от югославската пропаганда. Нещо повече, София осигурява подкрепата на Турция и Русия за признаването на Македония⁹⁸, отваря за нея Бургаското пристанище по време на гръцкото ембарго и ѝ оказва сериозна подкрепа при кризата в Косово в края на века⁹⁹. Напълно очаквано тази българска политика се отразява негативно на българо-гръцките отношения. Още на 17 януари 1992 г. Гърция определя българската позиция като „съживяване на българския национализъм сред славянското население на Скопие“ и предвижда „неизбежен сблъсък между „македонистите“ и поддръжниците на България“, ако София поеме ролята на „голям брат“¹⁰⁰. Заявлението ѝ се оказва пророческо, защото повече от 30

⁹⁶ Σ. Σφέτας, *Οι μεταλλάξεις του Μακεδονικού. Ο μακρύς δρόμος προς τις Πρέσπες*. Πρόλογος: Νίκος Κοτζιάς. Θεσσαλονίκη, 2018.

⁹⁷ Ν. Κοτζιάς, *Η εξωτερική πολιτική της Ελλάδος στον 21ο αιώνα. Για μια νέα, ενεργητική, δημοκρατική, πατριωτική στρατηγική στην εποχή της παγκοσμιοποίησης*. Εκδόσεις Καστανιώτη, 2010, 209.

⁹⁸ Името Македония (Република Македония) е използвано в настоящия текст за събития, касаещи отношенията на София и Скопие в периода 1992–2018.

⁹⁹ С. Тафров, Искахме да кажем на македонците, че не сме им врагове. *DW*, 16.01.2022.

¹⁰⁰ Р. Тютюнджиева, *Българо–гръцките отношения в периода 1989–2007 г. Дисертация*. ВТУ: Юридически факултет, 2025, 60.

години по-късно българо-македонските отношения се оказват на едно от най-ниските нива в своята история.

Причините за това са политически – свързани с деструктивното влияние на редица национални, регионални и международни фактори, които не позволяват постигането на човешко, икономическо и дори инфраструктурно свързване на България и Македония. Както обикновено обаче, те са прикрити зад „войни за историята“, в които не може да има победители. Охлаждането в българо-македонските отношения става видимо след 2001 г., когато между албанските бунтовници и правителството в Скопие е подписано Охридското споразумение, което регулира междуетническите отношения в държавата, засилва позициите на албанците в нея и сваля от власт правителството на Любчо Георгиевски. Ситуацията се променя през 2017 г., когато социалистическото правителство на Зоран Заев, подкрепено от албанските партии, поема курс към евроинтеграция и членство на Македония в НАТО. В резултат от новия политически курс на Скопие през август 2017 г. България и Македония подписват Договор за приятелство, добросъседство и сътрудничество и през следващата 2018 г., когато София поема ротационното председателство на Съвета на ЕС, страната ни се ангажира с евроинтеграцията на Западните Балкани¹⁰¹. Активизирането на междудържавния диалог намира продължение в предложението на Македонската архиепископия да признае БПЦ за майка-църква, ако последната се ангажира с казуса „македонска автокефалия“. По исторически, канонически и политически съображения обаче Синодът на БПЦ отклонява това предложение и се отказва от възможността да постигне признаване *де юре* на духовното си наследство във Вардарска Македония¹⁰².

Затоплянето в българо-македонските отношения се оказва краткотрайно. Повод за ново напрежение дават изказвания на българския президент Румен Радев и на тогавашния вицепремиер Красимир Каракачанов (ВМРО), които предизвикат ответна реакция на Скопие. На 9 октомври 2019 г. българското правителство приема Рамкова позиция относно „Разширяване на ЕС и процеса на стаби-

¹⁰¹ Подробно виж: А. Димитров, *България и Република Северна Македония – среща между история и политика*. София, 2025, 88–116.

¹⁰² Благоев, *Българите и македонският църковен въпрос*, 361–439.

лизиране и асоцииране: Република Северна Македония и Албания“, с която българската подкрепа за евроинтеграцията на РСМ се обвързва с изпълнението на Договора от 2017 г. Така по същество България обвързва политическия дневен ред на региона с историята му, което ѝ навлича критики от европейските държави, включително и от Гърция, която тъкмо се е измъкнала от същия капан. По време на френското председателство на Съвета на ЕС (януари – юни 2022) е предложено политическо решение на проблема – РСМ трябва да впише българите в конституцията си и да прилага Договора за приятелство и добросъседство, за да започне преговори за еврочленство. На 24 юни 2022 г. Народното събрание на България приема т. нар. „френско предложение“, с което демонстрира воля за политическо решаване на въпроса. Два дни по-късно то е прието и от Събранието на РСМ, но практически действия по неговото приложение не са предприети¹⁰³.

Очевидно е, че днес измеренията на македонския въпрос за Гърция, България и Северна Македония са свързани на първо място с идентичността. Гръцката гледна точка към този проблем е изяснена през 2018 г. от Сотирис Валден¹⁰⁴:

„Говорим за една проблемна национална идентичност, която изглежда си стои прикована в XIX и началото на XX в., създава се системно от образованието, армията и православната църква и преминава почти хоризонтално през цялото ни общество. Този проблем има със сигурност своите корени в историята, в несигурността, която беше предизвикана с придвижванията на хора в първата половина на XX в. и конкретно с налагането на гръцко мнозинство в гръцка Македония, но и в старите реални заплахи за териториалната ни цялост, които съществуваха до 50-те години на XX в. Но поддържането жив и възпроизводството на един първичен национален разказ десетилетия след изчезване на причините, които са го предизвикали ... е пречка пред модернизацията и европеизацията на нашето общество“.

По смисъл това изказване важи не само за гръцката, но и за българската и за македонската перспектива към темата. Историчес-

¹⁰³ Димитров, *България и Република Северна Македония*, 121–168.

¹⁰⁴ <https://www.youtube.com/watch?v=xp8R77-t1-c>

ките перипетии, през които преминава македонският въпрос, наред с разнопосочните му идеологически употреби, създават в трите държави заплахата за идеологическите конструкции, на които се крепят националните им разкази, а у всяко от трите общества различна и силно емоционална представа за връзките на собствената му идентичност с тази на съседите му. Така се оказва, че българи, гърци и македонци живеят с паралелни исторически разкази и не осъзнават необходимостта от постигане на разбирателство. След близо 150 години взаимни обвинения и натрупвани негативни стереотипи българи и гърци изглежда, че днес са по-близо до общо възприемане на близкото си минало, а и нямат съществени спорове относно античното и средновековното си наследство. Поради асинхронното развитие на македонската нация и фактът, че тя се намира в процес на образуване и самоутвърждаване, постигането на такъв консенсус с нея към момента изглежда трудно постижимо.

Опитът обаче доказва, че политизирането и идеологизирането на историята, прикривано зад научни комисии и медийни дебати само усложнява темата, защото дава поле за изява на „неотговорни фактори“, „връзва ръцете“ на учените и се използва за оправдание от политиките. Показателен пример е проведената след Първата световна война международна анкета върху учебниците по история, география и литература. Направеният тогава от учените критичен анализ довежда до общата препоръка от учебниците да бъдат премахнати отрицателните стереотипи и войнствения дух. Поради липсата на политическа воля обаче това не се случва и светът бързо се устремява към Втората световна война. След нейния край западноевропейските общества предприемат икономически и политически действия, които гарантират просперитета и бъдещето им обединение. Може би парадоксално, но нещо подобно се случва между България и Гърция, макар към този момент те да принадлежат към двата противостоящи си геополитически и военни блока. През 1964 г. двете страни решават противоречията си с политически акт, напълно игнорирайки историческите теми и емоции, наред с финансовите интереси на много българи и гърци. През 1991 г. Гърция заявява подкрепата си за приемането на България в Европейската общност, без да превръща историческите теми в част от дневния ред на този процес. Възприетият подход се оказва печеливш и днес

учените от двете страни са по-близо до общо разбиране на историята. Показателно за това е, че гръцки изследователи официално признават българската идентичност на жителите в областта Македония до Първата световна война, както и факта, че гърците са едва 10-11% от населението на така наречените „нови земи“, включени в началото на XX в. в границите на Гърция¹⁰⁵.

По-важна обаче е настъпилата промяна в учебниците по история, защото тя залага промяна във възприятията на идните поколения. В българските учебници от края на XIX в. и първата половина на XX в. гърците са етикетирани като лукави и жестоки хора, които са унищожили Търновската патриаршия и са поставили българите под духовно робство¹⁰⁶. През следващия период най-крайните оценки за гърците са смекчени, но до края на XX в. се запазват тезите, че във възрожденската епоха гръцката просвета е заплаха за българския народ, а „Цариградската гръцка патриаршия предприема истински кръстоносен поход срещу всичко българско“¹⁰⁷. В учебниците от второто десетилетие на XXI в. гърците вече не са характеризирани с негативни епитети, а общуването с тях е представено като положителен фактор за развитието на българското образование. Без да се премълчават факти като подкрепата на Вселенската патриаршия за гръцката Мегали идея и за гръцките националистически интереси, се акцентира върху корупцията в църковната институция, която води до увеличаване на данъците и се явява първопричина за българо-гръцкия църковен спор¹⁰⁸.

По подобен начин в гръцките учебници по история от 60-те и 70-те години на XX в. българите са представени като узурпатори на гръцкото историческо наследство в Македония, които тероризират и заплашват гръцкото население в региона. Те са описани като дръзки и хитри хора, които, за да придобият влияние в областта, се въз-

¹⁰⁵ Нρακλειδης, *Εθνικά θέματα και εθνοκεντρισμός*, 194–195.

¹⁰⁶ *Връзки на съвместимост и несъвместимост между християни и мюсюлмани в България*. София, 1994, 232–240.

¹⁰⁷ Г. Бакалов, И. Стоянов, *История на България (681–1960)*. Учебник за НГДК, т. 1. София, 1995, 227–242.

¹⁰⁸ М. Палангурски, И. Лазаров, К. Мутафова, И. Русев, Л. Стоянов, В. Стойчева, Ю. Симеонова, *История и цивилизации, учебник за 10 кл.* София, Рива, 2019, 131–136.

ползват от националните усилия и героичните поражения на гърците от турците, каквото е поражението в гръцко-турската война (1897). Твърди се, че българите изпращат „въоръжени шайки разбойници“, които чрез насилие и заплахи налагат режим на терор и принуждават жителите на Македония да преминат към Екзархията. Българите са обвинени, че използват „националното разделение“ в Гърция (1914–1917), за да „откраднат“ Македония и в този контекст са описани като жестоки и безпощадни варвари, отговорни за „кланета и грабежи“¹⁰⁹. Постепенно обаче този образ започва да се смекчава, а българо-гръцките отношения да се представят по-рационално и обективно. Конфликтите между двете нации се разглеждат в рамките на съперничаещи си национални идеи и програми, а не като резултат от някаква предполагаема вечна или естествена вражда. През 80-те години на XX в. обаче все още е налице разказът за българския терор в Македония, в контекста на гръцката македонска борба¹¹⁰. Отрицателните представи изчезват напълно едва в най-новите учебници, където събитията се представят чрез дистанцирана и исторически обективна гледна точка, като дори тематичният раздел за македонския въпрос е освободен от идеологически натоваарвания и стереотипни оттенъци¹¹¹.

Очевидно е, че обвързването на политика и история е безсмислено, тъй като стабилността на региона зависи от просперитета на хората и възможността им да общуват, а не от произхода на Александър Македонски, цар Самуил или Гоце Делчев. Поради това няма как да не се съгласим с мнението на С. Сфетас, че приемането на РМС в НАТО и ЕС не само гарантира съществуването на държавата, но и изважда гражданите ѝ от изолацията и психозата на обкръжението¹¹². Разбира се, това приемане трябва да осигурява както интересите на македонските граждани, така и на гражданите на съседните държави, а следователно трябва да е резултат от справедливо

¹⁰⁹ А. Матарάση, Σ. Παπασταματίου, *Ιστορία των Νεώτερων και Νεωτάτων Χρόνων, Γ' Γυμνασίου*, Αθήνα, Οργανισμός Εκδόσεων Διδακτικών Βιβλίων, 1972, 192–193, 211.

¹¹⁰ Γ. Π. Κουλικούρδη, *Νεώτερη Ευρωπαϊκή Ιστορία. Από τον 15^ο αι. μ.Χ. ως σήμερα, Γ' Γυμνασίου*. Αθήνα, Οργανισμός Εκδόσεων Διδακτικών Βιβλίων, 1982, 286.

¹¹¹ Ε. Λούβη, Δ. Χρ. Ξιφαράς, *Νεότερη και Σύγχρονη Ιστορία, Γ' Γυμνασίου*. Αθήνα, Οργανισμός Εκδόσεως Διδακτικών Βιβλίων, 2015, 67–68.

¹¹² Σφέτας, *Οι μεταλλάξεις του Μακεδονικού*, 124.

договаряне. Още повече, че освен въпрос за националната идентичност и тема на вътрешната политика в България, Гърция и Северна Македония, македонският въпрос винаги е имал и продължава да има регионални и глобални измерения. Регионалното му измерение е ясно артикулираното опасение на гръцките политици от турското влияние сред албанското население на Македония, което достига вероятно около 1/4 от гражданите на страната. В периода на краткото си съществуване македонската държава не успява да изгради обща албаномакедонска идентичност, което прави обосновани страховете от появата на центробежни сили, които да дестабилизируют и дори да доведат до разпад държавността в Република Северна Македония.

Подобен сценарий не е в интерес на нито една от трите държави, защото би могъл да доведе до пробуждане на призрци от миналото с непредвидими последици за регионалната стабилност. Именно поради това политиците и в трите страни трябва да поемат отговорност за намирането на действащи политически решения, а не да се прикриват зад комисии или външни сили. Още повече, че част от глобалното измерение на темата се крие в руската политика, която е в основата на изграждането и налагането на македонската национална идентичност, а днес отново има стратегически интерес от привързване на Северна Македония към Сърбия и превръщането на тези две православни държави в част от „руския мир“. Освен това руското нахлуване в Украйна (2022) пренасочи политическото и институционално внимание на Европейския съюз към източните му граници. Това увеличи заплахата от маргинализация на държавите от Западните Балкани и конкретно на РСМ и изисква внимателни, координирани и дългосрочни политически подходи от страна на Гърция и България¹¹³. Двете страни са заинтересовани от запазване на европейската перспектива на страна, защото ускореното ѝ приемане в ЕС, от една страна, ще укрепи регионалната сигурност, а от друга, ще ограничи влиянието на други заинтересовани от региона фактори (Русия, САЩ, Китай, Турция). То легитимно ще разшири Съюза в

¹¹³ Интервю със Сотирис Валден, преподавател, служител на Европейската комисия (1996–2014) и експерт по международни отношения, проведено на 16 декември 2025 г. в Атина.

стратегически значимия регион на Югоизточна Европа и не трябва да бъде разглеждано непременно като противовес на разширението му в посока Украйна, Грузия и Молдова.

3.3. Глобални предизвикателства и техните регионални измерения

Краят на Втората световна война трансформира международната система от многополюсна структура в двуполусен ред, доминиран от Съветския съюз и САЩ. Разпадането на Съветския съюз, официално оповестено в края на 1991 г., утвърждава САЩ като основна сила на международната арена¹¹⁴, макар военните конфликти в Афганистан и Ирак да показват границите на това превъзходство¹¹⁵. Русия на Владимир Путин обаче оспорва създаденото след края на Студената война статукво и се стреми да възстанови традиционните си позиции на Велика сила¹¹⁶. Тя използва икономическото си укрепване, относителната си вътрешнополитическа стабилност и възстановяването на международния си престиж, за да следва по-агресивна и ревизионистична външна политика¹¹⁷. От друга страна, Китай се интегрира в световната икономика и се стреми да получи международна роля, равностойна на силата му, за да си осигури съществено влияние в световна политика¹¹⁸. Новите центрове на сила оспорват глобалното лидерство на САЩ, формират полицентрична структура на международната среда и активно работят за разширяване на своята сфера на влияние, често опитвайки се да пригледат съществуващите международни институционални и правни рамки към собствените си интереси¹¹⁹.

Навлизането в епоха с неясни правила и увеличаващи се заплахи наред с непосредствената близост до политически нестабил-

¹¹⁴ R. H. Donaldson, V. Nadkarni, *The Foreign Policy of Russia. Changing Systems, Enduring Interests*. New York and London, 2024, 5–6.

¹¹⁵ R. Haass, *Ο Κόσμος Σήμερα. Μια σύντομη εισαγωγή στην παγκόσμια πολιτική*, (μετ.) Γ. Αποσκήτης. Αθήνα, 2022, 107.

¹¹⁶ Donaldson, Nadkarni, *The Foreign Policy of Russia*, 498.

¹¹⁷ F. Attinà, *Mediterranean Security and the World Policies. The Overlooked link*. In: S. Panebianco (Ed), *Border Crises and Human Mobility in the Mediterranean Global South. Challenges to Expanding Borders*. Palgrave Macmillan, 2022, 38.

¹¹⁸ Haass, *Ο Κόσμος Σήμερα*, 97–98.

¹¹⁹ Attinà, *Mediterranean Security and the World Policies*, 37.

ни региони изправят Гърция и България пред множество сложни, често взаимосвързани предизвикателства. Най-сериозните сред тях са част от по-широкия геополитически контекст, формиран от конфликтните отношения между Русия и Европейския съюз относно сферите на влияние в Европа. Последователните разширения на ЕС след края на Студената война постепенно, но ясно изместват европейския проект на изток и водят до директния му географски контакт с Русия и бившите съветски републики. Голямото разширяване през 2004 г., както и присъединяването на Румъния и България през 2007 г., придвижват границите на ЕС към Югоизточна Европа и Черно море, придавайки на Съюза по-голяма стратегическа дълбочина, но и налагайки му нови отговорности в регион с висока геополитическа чувствителност. В същото време Европейският съюз започва да се самоопределя не само като икономическа общност, но и като политически и геостратегически фактор с амбиция да оказва влияние върху непосредствените си съседи¹²⁰.

Въпреки че Москва признава географското разширяване на ЕС на изток, тя категорично се противопоставя на стремежа му да действа като политически регулатор в постсъветското пространство, което разглежда като зона на свои привилегирани интереси¹²¹. Тази ѝ политика се проявява чрез поредица от действия, които възстановяват военната сила като инструмент за промяна на съществуващото положение: военната интервенция в Грузия (2008), анексирането на Крим (2014) и военното участие в Сирия (2015). В същото време руското присъствие в Близкия изток и Средиземноморието е тясно свързано с контрола върху енергийните потоци и със сътрудничеството с нефтопроизводителните страни, което усилва способността на Русия да влияе на международните енергийни пазари и да играе ключова роля в балансите на сигурност¹²². Очевидно целите на Мос-

¹²⁰ R. Fawn, *The Price and Possibilities of Going East? The European Union and Wider Europe, the European Neighbourhood and the Eastern Partnership*. In: R. Fawn (Ed), *Managing Security Threats along the EU's Eastern Flanks*. Palgrave Macmillan, 2020, 3–4.

¹²¹ R. Fawn, *The Dilemmas of a Four-Headed Russian Eagle for the E.U.: Russia as Conflict Instigator, Mediator, Saviour and Perpetuator*. In: R. Fawn (Ed), *Managing Security Threats along the EU's Eastern Flanks*. Palgrave Macmillan, 2020, 54–55.

¹²² Attinà, *Mediterranean Security and the World Policies*, 38.

ква са да създаде условия, при които ЕС и САЩ трудно могат да формират политики без нейно участие или съгласие.

Амбицията на Европейския съюз да действа като политически и геостратегически фактор обаче води до увеличени институционални задължения и необходимост от изготвяне на превантивни политики, които да укрепят способността му за навременна и координирана намеса. Ефективното функциониране на Съюза като единна политическа структура предполага наличието на адекватни институционални механизми за координация, способни да ограничат вътрешните различия и да утвърдят ролята му като фактор за регионална и глобална стабилност. Това е особено важно, защото възходът на популизма в съчетание с бавността на европейския процес на вземане на решения подкопават способността на ЕС да провежда самостоятелна стратегическа политика в нестабилна международна среда. Поради това съществува необходимост от институционално преосмисляне (*moment of reckoning*), което да позволи на ЕС да преодолее структурните си слабости и да реагира ефективно на новите форми на многопластови кризи¹²³. Това преосмисляне би могло да бъде в посока преход към по-федерална форма на организация с цел укрепване на институционалната съгласуваност и като силен отговор на динамичния възход на крайната десница и евроскептицизма, които се подсилват именно от усещането за институционална слабост и политическа стагнация на европейско равнище¹²⁴.

Още повече, че през последното десетилетие ЕС е изправен пред необходимостта да разрешава поредица от кризи – финансова, миграционна, геополитическа, които налагат прилагането на съвместни външнополитически инициативи. Тези инициативи изискват единодушни решения, които обаче се постигат трудно, тъй като е сложно да се съвместят външнополитическите интереси на държавите от Евросъюза. Особено показателни за това са забавените и разнопосочни инициативи на ЕС при справяне с т.нар. „миграционна“ криза. Поради високото си икономическо развитие и политическата си стабилност Европа

¹²³ Christine Lagarde: ECB Chief on Inflation, Trump and Central Bank Independence - Bloomberg

¹²⁴ Интервю с посланик Михаил В. Христидис (2000–2002), проведено на 13 декември 2025 г. в Атина.

традиционно е основна цел за множество имигранти. През последните десетилетия кризите в Близкия изток, Африка и Азия водят до нарастване на миграционните потоци към Европейския съюз, на което европейските политики още от началото на XXI в. се опитват да отговорят чрез изграждане на „пръстен от приятелски държави“. Кризите в Сирия и в Украйна обаче разкриват ограниченията на тази стратегия, базирана на механизми за сътрудничество и икономическа подкрепа¹²⁵.

Военните операции в Сирия от 2015 г. ускоряват разселването на милиони хора, търсеци безопасност извън пределите на страната си, превръщат Средиземно море и югоизточните граници на Европа в основни входни маршрути и подлагат държавите на първа линия на безпрецедентен натиск. Според годишните данни на Международната организация по миграция, пристиганията по сухопътен и морски път в Европа достигат около един милион в края на декември 2015 г. Въпреки че броят им намалява до приблизително 374 000 през 2016 г. и 185 000 през 2017 г., дебатът за миграционната криза остава доминиращ в европейския политически и обществен дискурс¹²⁶. Отговорът на Европейския съюз обаче е закъснял и фрагментиран. Когато миграционната криза придобива масови измерения в Европа, войната в Сирия вече е предизвикала безпрецедентна хуманитарна катастрофа и концентрирането на няколко милиона сирийци в импровизирани лагери в съседни държави – главно в Ливан, Йордания и Турция. В тези вече пренаселени приемни структури се стичат и миграционни потоци от Афганистан, Ирак и Пакистан, което допълнително влошава условията на живот там и засилва натиска за преместване към Европа¹²⁷.

През май 2015 г. Европейският съюз предлага система за задъл-

¹²⁵ *Η Ευρωπαϊκή Διαχείριση του Μεταναστευτικού, η Εξωτερική Διάσταση*, (επιμ.) Γ. Βαλνιάκης, Ι. Στριμπής. Αθήνα, 2021, 7–8; M. R. Freire, *Power and Security in the Mediterranean Global South and at the Eastern EU Borders: Russia in Syria and Ukraine*. In: S. Panebianco (Ed), *Border Crises and Human Mobility in the Mediterranean Global South. Challenges to Expanding Borders*. Palgrave Macmillan, 2022, 68.

¹²⁶ P. Bilgin, *Security in Crisis? The Cultural Production of the 2015 'Mediterranean Immigrant Crisis'*. In: S. Panebianco (Ed), *Border Crises and Human Mobility in the Mediterranean Global South. Challenges to Expanding Borders*. Palgrave Macmillan, 2022, 43–44.

¹²⁷ Е. Никова, Европейският съюз и бежанската криза от 2015 г. В: А. Костов, И. Огнянова, Б. Банчев (съст.), *Бежанската криза и Балканите (2015–2016)*. София, 2018, 47–48.

жително разпределение на бежанци между държавите членки чрез пропорционални квоти. Тази инициатива е подкрепена от страните на първа линия, като Гърция и Италия, но среща силна и последователна съпротива от страните от Вишеградската група, балтийските държави и Австрия, което принуждава Европейската комисия да преразгледа подхода си. През септември същата година, по време на извънредно заседание на Съвета по правосъдие и вътрешни работи на Европейския съюз, кризата достига институционален връх с обсъждането и гласуването на плана за преместване на търсещите убежище. Гласуването разкрива съществуващите дълбоки разделения между държавите членки: Унгария, Чехия, Словакия и Румъния гласуват против, Финландия се въздържа, докато България подкрепя предложението, допринасяйки за събирането на необходимото квалифицирано мнозинство за неговото приемане. Случаят илюстрира по ясен начин липсата на консенсус и задълбочаващите се вътрешни противоречия в рамките на ЕС¹²⁸.

България и Гърция се справят по различен начин с миграционната криза и предизвикателствата, произтичащи от разногласията между държавите-членки. Въпреки че през българска територия минава най-краткият маршрут от Турция към Централна и Западна Европа, миграционният натиск върху България е значително по-ограничен в сравнение с Гърция, Италия и Западните Балкани. През 2015 г. около 30 000 мигранти влизат в България, което е около 3% от общия брой за ЕС, спрямо над 900 000 души, влезли в Гърция. Въпреки това българският министър-председател Бойко Борисов се дистанцира от позицията на редица държави от бившия Източен блок и подчертава готовността на София да изпълни ангажиментите си в рамките на механизма за разпределение на бежанците. Тази позиция на България е потвърдена през август 2016 г. при посещението на Б. Борисов в Анкара, когато той говори за „тежка европейска неколегиалност“ и подчертава, че едностранното изграждане на огради и затварянето на национални граници води до прехвърляне на непропорционална тежест върху страните от първа линия като Гърция и България¹²⁹.

¹²⁸ Пак там, 51–56.

¹²⁹ https://geopolitica.eu/2018/171-broy-5-2018/2902-mezhdu-realizma-i-bryuksel-migratsionniyat-problem-v-balgariya-prez-2013-2017#_edn1

В условията на нарастваща нестабилност и при липса на вътрешна координация ЕС прави опит да ограничи миграционните и бежански потоци на своя територия чрез сътрудничество с трети държави. Диалогът с Турция довежда до изготвянето на съвместен план за действие, който обаче е фактически едностранно прекратен от Анкара на 27 февруари 2020 г.¹³⁰ Цялото развитие на кризата показва, както инструментализирането на миграционните потоци за политически натиск от страна на Р. Ердоган, така и дълбоките институционални слабости на Европейския съюз. От една страна, липсата на обща и задължителна европейска рамка позволява на държавите-членки да вземат едностранни и противоречиви решения, които подкопават европейската солидарност и засилват неравномерното разпределение на отговорността. От друга, предприетите мерки за засилване на граничния контрол и за разширяване на сътрудничеството с трети държави се оказват неефективни при липсата на вътрешен консенсус в рамките на ЕС относно формирането на последователна и обща миграционна политика¹³¹.

Пълномащабната инвазия на Русия в Украйна (2022) разкри и структурни слабости на Европейския съюз по отношение на стратегическата автономност и енергийната сигурност. Намаляването на газовата зависимост от Русия е отдавнашна цел на ЕС, който започна действия по диверсификацията на енергийните ресурси в Югоизточна Европа много преди 2022 г. Инициативи като терминалът за втечен природен газ в Ревитуса (1999) и газопроводът Турция–Гърция (2007) бележат ранните инфраструктурни проекти в тази посока. През 2013 г. е взето окончателно инвестиционно решение за обединяване на газопроводите Южнокавказки газопровод (SCP), Трансанадолски газопровод (TANAP) и Трансадриатически газопровод (TAP) в Южен коридор за природен газ (SGC), който функционира от 2020 г.¹³²

¹³⁰ Αναγνώφ, *Στα Ενωσιακά Σύνορα των Κρίσεων (2020–2022)*, 93–94.

¹³¹ I. Fontana, *The EU and the Politics of Migration in the Mediterranean: From Crisis Management to Management in Crisis*. In: S. Panebianco (Ed), *Border Crises and Human Mobility in the Mediterranean Global South. Challenges to Expanding Borders*. Palgrave Macmillan, 2022, 91–92, 108–109.

¹³² П. Димитров, „Южен поток“ и/или южният коридор на ЕС: Балканите като терен на геоенергиен сблъсък. В: А. Костов (съст), *Балканите през второто десетилетие на XXI век*. София, 2015, 57–80.

Тези действия обаче се оказват недостатъчни. Руското нападение над Украйна довежда до налагането на европейски санкции, в отговор на които Русия иска плащания в рубли и постепенно прекъсва доставките към държавите-членки на ЕС с кулминация спирането на газопроводите Север поток (Nord Stream). Според данни на Европейската комисия, вносът на руски природен газ по тези тръбопроводи за третото тримесечие на 2022 г. е намалял с 74% спрямо същия период на предходната година, като са отчетени и значителни намаления по всички основни транспортни коридори¹³³. Дефицитът е частично покрит чрез увеличен внос на втечен природен газ от САЩ и Катар, както и чрез увеличени доставки от Норвегия.

Безспорно Русия използва енергията като геополитически инструмент и в Югоизточна Европа фокусира вниманието си върху България поради стратегическото ѝ положение като транзитна страна, а и поради факта, че частната руска компания „Лукойл“ контролира най-голямата нефтопреработвателна рафинерия в региона – „Нефтохим Бургас“. Прекъсването на руските газови доставки за България през 2022 г. кара София да се обърне към Атина като основен алтернативен източник, което доказва важността на регионалното сътрудничество и координация в управлението на горивата, за да се предотврати недостига и да се стабилизируют цените им¹³⁴. Създалата се кризисна ситуация води до скоростното въвеждане в експлоатация на интерконектора между Гърция и България (IGB), който укрепва регионалната енергийна сигурност и осигурява на България и съседните страни достъп до Южния коридор и до глобалните доставки на втечен природен газ (LNG) чрез гръцките терминали¹³⁵. От своя страна, плаващият терминал за втечен природен газ в Александруполис, въпреки временното му спиране през 2025 г., гарантира доставките на газ от САЩ, Катар и други доставчици, осигурявайки достъп до тях и за страни без излаз на море, като Сърбия и Северна

¹³³ L. Boehm, A. Wilson, *EU Energy Security and the War in Ukraine: From Spring to Marathon*. European Parliamentary Research Service, February 2023, 4.

¹³⁴ Пак там, 19–21.

¹³⁵ <https://www.europeanfiles.eu/energy/enhancing-energy-supply-security-in-europe-greeces-strategic-role-as-a-key-energy-hub>

Македония¹³⁶. За укрепване на стратегическото си значение за енергийната сигурност България възлага надежди и на разработването на газовото находище „Хан Аспарух“, което се намира в дълбоките води на Черно море на изток от Варна¹³⁷.

През 2022 г. гръцкият президент Катерина Сакелларопулу подчертава, че Гърция и България вече изпълняват ролята на стълб в Югоизточна Европа, тъй като чрез проекти като Вертикалния газов коридор допринасят за енергийната сигурност на Стария континент¹³⁸. Коридорът свързва Гърция, България и Румъния и се разклонява към Унгария/Словакия и Молдова/Украйна. Осъществяването му започва през 2022 г., когато е подписан меморандум за разбирателство между Гърция, България, Румъния, Унгария и операторите на IGB–FSRU, а през 2024 г. към инициативата се присъединяват Украйна, Молдова и Словакия¹³⁹. Целта е до края на 2026 г. газопроводът да бъде въведен в експлоатация.

Очевидно новите реалности в международния ред извеждат на преден план необходимостта от комбиниране на енергиен преход и геополитическа адаптация. От една страна, това позволява на Гърция и България да повишат стратегическата си значимост като центрове за диверсификация и регионално сътрудничество като се превърнат в гарант за бъдещата енергийна сигурност на Европейския съюз¹⁴⁰. От друга, създава пред тях проблеми, защото трябва едновременно да постигнат независимост от руския природен газ и да осъществят цялостен преход от изкопаеми горива към възобновяеми енергийни източници (ВЕИ).

Енергийната криза, предизвикана от войната в Украйна, става катализатор и на прехода към чисти енергийни източници като превръща климатичната политика не само в екологичен, но и в стра-

¹³⁶ C. Stambolis, J. Roberts, D. Mezartasoglou, *Fresh Challenges for Energy Security in SE Europe*. IENE Research Note No 4, Athens, 2025, 22–23.

¹³⁷ https://www.capital.bg/biznes/promishlenost/2026/01/02/4867070_doklad_na_ey_han_asparuh_moje_da_dobavi_19_kum_bvp/?ref=rss

¹³⁸ <https://www.presidency.gr/synenteyxi-sti-dimosia-tileorasi-tis-voylgarias-2/>

¹³⁹ Stambolis, Roberts, Mezartasoglou, *Fresh Challenges for Energy Security in SE Europe*, 23–25.

¹⁴⁰ Пак там, 5–10.

тегически избор за сигурност¹⁴¹. През 2024 г. Европейската комисия представя подробна пътна карта за постепенното изключване на руския петрол, природен газ и ядрена енергия, като едновременно се гарантира сигурността на доставките и съвместимостта при прехода към чисти енергийни източници. Тази пътна карта показва желанието на ЕС да превърне енергийната криза във възможност за по-дълбока енергийна трансформация, засилване на стратегическата автономност и укрепване на европейската енергийна сигурност в дългосрочен план¹⁴². Евросъюзът вече се нарежда на второ място в света по инсталирана мощност на фотоволтаични и вятърни паркове, а електромобилите, термopомпите и системите за съхранение на енергия бързо навлизат на пазара¹⁴³.

Гърция и България участват активно в този преход, а стратегическото им положение в Югоизточна Европа улеснява развитието на възобновяемите енергийни източници. Данните показват, че през следващите години се очаква и двете страни да постигнат високи темпове на развитие на ВЕИ, което ще засили енергийната им свързаност, ще подкрепи регионалната стабилност и европейската енергийна стратегия. Енергийният преход в Гърция се развива динамично – страната инвестира активно във фотоволтаични и вятърни паркове, докато водноелектрическата енергия допринася за укрепване на енергийната ѝ сигурност¹⁴⁴. Инсталираната мощност на ВЕИ източници е 16 GW с реализирани инвестиции над 7,5 млрд. евро, като проекти за още 45 GW мощност очакват условия за свързване. Гърция вече е сред водещите страни в света по употреба на чиста енергия, с дял на производството от фотоволтаични централи 30,26% през септември 2025 г. и средна стойност за последните 12 месеца 26,51%, което е значително над средното европейско ниво (16,69 %) ¹⁴⁵.

¹⁴¹ Executive summary – Renewables 2022 – Analysis - IEA

¹⁴² https://commission.europa.eu/topics/energy/repowereu_en#timeline

¹⁴³ *World Energy Outlook 2024*. International Energy Agency, IEA Publications, 2024, 257–258.

¹⁴⁴ *Ενεργειακές Τάσεις 2025. Οι Τάσεις στον Διεθνή και Ελληνικό Ενεργειακό Τομέα για το Α' Εννιάμηνο του 2025*. Σειρά Μελετών IENE για τις Τάσεις στον Ενεργειακό Τομέα, Μελέτη IENE (M86). Αθήνα, 2025, 7–8.

¹⁴⁵ <https://goo.su/3Rwlibh>; <https://goo.su/J5wueDN>

България също разполага с богат потенциал за развитие на ВЕИ. Високата слънчева активност през цялата година, благоприятства използването на слънчевата енергия, която през последните пет години надминава водоелектрическата и се утвърждава като доминираща форма сред ВЕИ в страната. Днес фотоволтаичните инсталации в България представляват около 58% от общата инсталирана мощност на ВЕИ, водоелектрическите – 31%, а вятърната енергия – 9%. През 2023 г. ВЕИ покриват 22,6 % от брутното крайно потребление на енергия в страната, като намаляват разликата спрямо средната стойност за ЕС (24,5%). Използването на слънчевата енергия в България е впечатляващо – през 2024 г. функционират почти 11 000 инсталации, от които 950 нови, с обща мощност 3 703 GW, което е три пъти повече от мощността през 2021 г. Така слънчевата енергия покрива 64% от електропроизводството от ВЕИ в страната, спрямо 18% преди три години, което приближава София към целта през 2030 г. делът на ВЕИ в крайното потребление да достигне 34,96%¹⁴⁶.

От стратегическо значение за целия регион е и превръщането на енергийния комплекс „Марица Изток“ в „зелен център“ – проект, подкрепен от Европейската инвестиционна банка, който трябва да гарантира прехода към модерна, нисководородна и климатично устойчива икономика и общество¹⁴⁷. Неговото значение е още по-важно, защото от 2023 г. е факт междусистемният електропровод между подстанциите „Марица Изток“ (България) и „Неа Санта“ (Гърция), който е с обща дължина 151 км, от които 122 км са на българска територия и 29 км на гръцка¹⁴⁸. Това засилва възможността за безопасно усвояване и трансграничен пренос на електроенергия от ВЕИ и създава допълнително пространство за нови инвестиции в сектора. Сътрудничеството между Гърция и България в областта на ВЕИ вече надхвърля физическото свързване на мрежите и придобива

¹⁴⁶ Α. Ρουβά, Σ. Γιαννοπούλου, *Ο Κλάδος των Ανανεώσιμων Πηγών στη Βουλγαρία*. Πρεσβεία της Ελλάδος στη Σόφια, Γραφείο Οικονομικών και Εμπορικών Υποθέσεων, 2025, 3–13.

¹⁴⁷ <https://www.eib.org/en/press/all/2025-230-bulgaria-to-receive-eib-support-for-decarbonising-major-site-for-coal-fired-power-production?lang=bg>

¹⁴⁸ <https://me.government.bg/news/mejdusistemniyat-elektroprovod-mejdu-balgariya-i-garciya-marica-iztok-nea-santa-e-postaven-pod-naprejenie-i-zapochna-provejdanetona-72-chasovi-probi-3204.html?p=eyJ0eXBlljoiaG90bmV3cyJ9>

значим икономически и технологичен аспект, като укрепва общата устойчивост на енергийната система в Югоизточна Европа¹⁴⁹.

Регионалното сътрудничество увеличава перспективите за по-нататъшна интеграция на ВЕИ. В Югоизточна Европа все още липсват съоръжения за офшорна вятърна енергия, но на 19 януари 2024 г. Гърция, България и Румъния предприемат първата решителна стъпка в тази посока¹⁵⁰. Тогава министрите на енергетиката на трите държави подписват в Атина тристранна декларация за намерения за развитие на съвместни проекти за ВЕИ в Югоизточна Европа. Централен елемент на декларацията е съвместното проучване и използване на потенциала на морската вятърна енергия в Черно и Егейско море, като страните се стремят да представят проекти с трансграничен характер в рамките на Механизма за свързване на Европа (CEF). Особено значение се отдава на сътрудничеството между България и Румъния за изготвяне на първоначални проучвания в Черно море, както и на приноса на Гърция за картографиране на вятърния потенциал в Егейско море. Целта е създаване на хармонизирана регулаторна рамка за офшорна вятърна енергия в Югоизточна Европа. Същевременно декларацията предвижда създаването на регионален клъстер за водород от възобновяеми източници с участието на правителствата, операторите на енергийни мрежи и промишлеността. Клъстерът ще подкрепя трансгранични проекти за производство на възобновяема енергия и нейното интегриране в нисковъглеродни системи за промишлеността, енергетиката и транспорта, както и развитието на специализирана водородна инфраструктура. Това сътрудничество се разширява и в областта на трансграничната инфраструктура за зареждане на електрически превозни средства. Декларацията оставя отворена възможността за разширяване на партньорството и в други сфери, с обща цел постигането на справедлив преход към декарбонизирана и климатично неутрална икономика¹⁵¹.

¹⁴⁹ Ρουβά, Γιαννοπούλου, *Ο Κλάδος των Ανανεώσιμων Πηγών στη Βουλγαρία*, 31–32.

¹⁵⁰ <https://me.government.bg/en/news/bulgaria-greece-and-romania-signed-a-declaration-for-the-development-of-joint-res-projects-in-south-eastern-europe-3349.html?p=eyJ0eX-BlljoiYXJjaGl2ZW5ld3MiLCJwYWdlIjoxN30%3D>

¹⁵¹ <https://me.government.bg/en/news/bulgaria-greece-and-romania-signed-a-declaration-for-the-development-of-joint-res-projects-in-south-eastern-europe-3349.html?p=eyJ0eX-BlljoiYXJjaGl2ZW5ld3MiLCJwYWdlIjoxN30%3D>

Развитието на ВЕИ е важно и с оглед на екологичните предизвикателства, чиито последици са видими в зачестилите екстремни климатични явления: горещи вълни, силни бури, горски пожари и наводнения. Поради високите температури и продължителната суша България е сред петте страни в ЕС, които са изложени на висок риск от горски пожари, особено в южните и равнинните райони. Освен от силни горещи вълни страната е тежко засегната от обилни валежи и наводнения, което увеличава натиска върху инфраструктурата ѝ за гражданска защита и управлението на природните ресурси¹⁵². Екстремните климатични явления вече оказват значително влияние и върху икономиката на България, като засягат предимно селското стопанство, туризма и управлението на водните ресурси. За 2025 г. се очаква щетите от сушата и топлите вълни да достигнат около 1% от БВП, или около 140 евро на гражданин¹⁵³. Според данни на Европейската агенция за околната среда икономическите загуби от екстремните климатични събития ще се увеличават, като прогнозите до 2050 г. показват, че те могат да понижат реалния БВП на България с между 1% и 3,5%¹⁵⁴.

Гърция също е силно уязвима от климатичните промени, с постоянен ръст на средната температура и увеличение на дните с екстремни температури, съчетани с намалени валежи, което повишава риска от суша, горещи вълни и горски пожари¹⁵⁵. В същото време се увеличават силните бури и наводнения, които засягат предимно крайбрежните и планинските райони, като засилват необходимостта от превантивни мерки и управление на риска¹⁵⁶. Въздействията на климатичните промени не се ограничават само до екологични показатели, но имат и измерими икономически последици. В Гърция те се оценяват в двуцифрени милиони евро на годишна база, с тенденция

¹⁵² <https://www.novinite.com/articles/233907/Climate%2BChange%2BPushes%2BBulgaria%2Binto%2BEU%E2%80%99s%2BTop%2B5%2BFire-Risk%2BNations>

¹⁵³ <https://bnrnews.bg/en/post/386149/climate-disasters-eat-up-1-of-the-bulgarian-economy-in-2025>

¹⁵⁴ <https://www.eea.europa.eu/en/europe-environment-2025/countries/bulgaria/climate-related-economic-losses>

¹⁵⁵ <https://climateknowledgeportal.worldbank.org/country/greece>

¹⁵⁶ <https://www.blue-europe.eu/analysis-en/short-analysis/greece-vis-a-vis-climate-change-tourism-and-agriculture-affected/>; <https://www.dianeosis.org/en/2021/12/the-consequences-of-climate-change-in-greece/>

към нарастване, тъй като екстремните природни явления се засилват, създавайки допълнителни разходи за възстановяване на инфраструктурата, предотвратяване на пожари и управление на наводненията¹⁵⁷.

Очевидно климатичните промени напредват по-бързо от международните усилия за справяне с тях, което налага властите не само да ограничават емисиите, но и да укрепят устойчивостта си спрямо проявяващите се и очаквани последици от промените в климата¹⁵⁸. В този смисъл е много важно изказването на българския министър-председател Николай Денков по време на 87-ото Международно изложение в Солун през 2023 г. В него той подчертава, че Гърция и България са изправени пред общи предизвикателства като горски пожари и наводнения, което прави сътрудничеството между двете страни наложително. Участието на български противопожарни сили при потушаване на пожарите в Гърция показва значението на солидарността, обмена на експертни знания, свързването на системите за прогнозиране и тясното междудържавно сътрудничество¹⁵⁹. Няма съмнение, че географията принуждава Гърция и България да се противопоставят съвместно на климатичните промени, които освен екологично предизвикателство, са и катализатор на различни други кризи – миграционни, енергийни, икономически. Тяхното двустранно сътрудничество в тази сфера може да се превърне в конструктивен фактор, който да влияе положително върху европейската архитектура на сигурност.

Глобалните предизвикателства често надхвърлят възможностите за влияние на България и Гърция, което доказва необходимостта двете държави да се съсредоточат върху развитието на сътрудничество както на европейско, така и на двустранно ниво¹⁶⁰. Това е възможно например чрез създаването на регионален балкански блок, който да допълва европейската рамка, чрез насърчаване на партньорство в области от общ интерес и едновременно да засилва

¹⁵⁷ <https://www.blue-europe.eu/analysis-en/short-analysis/greece-vis-a-vis-climate-change-tourism-and-agriculture-affected/>

¹⁵⁸ Haass, *О Кόσμος Σήμερα. Μια σύντομη εισαγωγή στην παγκόσμια πολιτική*, 284.

¹⁵⁹ <https://www.ertnews.gr/ert3/i-ellada-den-einai-moni-apenanti-stis-fysikes-katastrofes-tonise-apo-to-vima-tis-87is-deth-o-prothypourgos-tis-voulgarias-n-ntenkof/>

¹⁶⁰ Интервю със С. Валден, проведено на 16 декември 2025 г. в Атина.

колективното политическо влияние на държавите в региона¹⁶¹. Факт е, че Гърция и България споделят общи предизвикателства в настоящето, а вероятно и в бъдещето, което изисква от тях устойчиво взаимодействие, за да могат да допринесат съществено за формирането на рамка за стабилност в непосредствената си геополитическа среда.

¹⁶¹ Интервю с Константина Кунева, синдикалист и евродепутат от СИРИЗА (2014–2019), проведено на 26 ноември 2025 г. в София.

Заклучение

Настоящата монография анализира динамиката на гръцко-българските отношения в контекста на международните събития, които ги повлияват. Внимателният прочит на темата недвусмислено показва, че вече повече от половин век Гърция и България съзнателно и целенасочено влагат усилия за развитие на трайно добросъседство, позволяващо съвместно противопоставяне на предизвикателствата пред двете държави. Подкрепата на Гърция за успешното осъществяване на българския преход от тоталитарен режим към пълноправно членство в европейските и евроатлантическите структури издига двустранните отношения до най-високата точка на досегашното им развитие. В същото време анализът на взаимоотношенията им показва, че историческото наследство и натрупаните в миналото негативни представи продължават да съществуват като латентен фактор, който изисква постоянно внимание и внимателно управление в рамките на съвременния политически диалог.

Поради това преодоляването на **последниците от дългата и сложна история** на българо-гръцките отношения трябва да се разглежда като константно предизвикателство пред двете държави. Това прави напълно погрешна тактиката да се използва политическа пропаганда за вътрешнополитически цели или за подсилване на позициите на всяка от страните при преговори, защото подобни действия само „наливат вода“ в мелницата на „неотговорни“ фактори, които са доказали, че могат да нанасят дълготрайни и болезнени щети на двустранните отношения. Използването на историческата памет и на конфликтните моменти от миналото в рамките на популистка или националистическа реторика се основава на опростени и избирателни интерпретации на историята, които изолират определени исторически събития от по-широкия им контекст и ги представят като актуални с цел извличане на политически, икономически или личностни дивиденди. То прикрива ежедневните положителни преживявания на обществата, неформалното сътрудничество и добрите междуличностни отношения, с което създава заплахата бъдещите поколения да изградят неправилни представи за съседите си. Тази ситуация крие риск от възпроизвеждане на образ, несъразмерно по-

влиан от конфликтите в публичния дискурс, който подценява ролята на обществото като носител на ежедневна стабилност, сътрудничество и взаимодействие.

Следователно държавната политика и в двете страни трябва решително да се противопоставя на езика на омразата, на националистически и популистки изказвания. Още повече, че през последните десетилетия гръцки и български учени системно влагат усилия и успяват да разградят опростените и конфликтни образи на „Другия“ и да смекчат негативните стереотипи и предразсъдъци. Благодарение на техните усилия е създадена стабилна научна рамка, която позволява критично преразглеждане и частично разтоварване на историческата памет. В настоящата ситуация обаче това вече не е достатъчно, защото трудът им остава на нивото на индивидуален изследователски принос, без да повлиява съществено общественото съзнание. Важна посока на полезно действие е създаването на условия за сътрудничество на всички институционални нива, което реално да утвърди положителните тенденции в двустранните отношения. От ключово значение в този смисъл е договарянето на двустранни програми в областта на образованието, науката и културата, които пряко да повлияят обществените нагласи и бъдещите поколения.

Макар днес Гърция и България да са част от шенгенското пространство и еврозоната, това не означава, че са надживели някои характерни за тях **структурни проблеми**. На първо място, и двете държави имат функционални проблеми с администрацията – корупция, сложни бюрократични процедури, лоша организация и т.н., което наред със силните лични интереси и исторически предразсъдъци затруднява практическото осъществяване на двустранните им проекти. На второ място, в условията на отворения пазар те са подложени на еднакво сериозна заплаха от икономическа маргинализация, което заедно с „изтичането на мозъци“ и задълбочаващата се демографска криза, води до депопулация, запустяване на региони и недостиг на работна ръка. Накрая, но не на последно място, миграционните вълни, икономическата неудовлетвореност и младежката фрустрация засягат традиционните общества в двете държави и се явяват благоприятна почва за засилващ се радикализъм. Освен

вътрешнополитическите действия, зависещи от националните правителства, някои двустранни инициативи също биха били полезни за справяне с тези предизвикателства. Сред тях най-важно е разгръщането на трансграничните проекти, които следва да бъдат превърнати в реални механизми за откриване на работни места в граничните региони. Допълнителен потенциал съществува и в икономическата сфера (търговия, инвестиции, енергия, туризъм, смесени предприятия), която е най-силният елемент в българо-гръцките отношения, но може да развие пълния си капацитет чрез съвместни действия за смислено възползване от фондовете на ЕС.

Разбира се, просперитетът на държавите зависи не само от вътрешното им развитие, но и от международния ред, който няма за приоритет тяхната национална сигурност или регионалната стабилност. Въпреки това дългосрочна тенденция и на българската, и на гръцката политика е съобразяването с политиката на Велики сили или по-широки геополитически формации, често за сметка на двустранните и **регионалните отношения**. Тези отношения обаче са съществен инструмент за намаляване на въздействието на външни фактори върху съдбата на двете държави и региона като цяло. Общата принадлежност на София и Атина към Европейския съюз и НАТО ги превръща в елемент от тези системи за сигурност, но отношенията им не трябва да се ограничават само в техните рамки, защото двете страни имат конкретни двустранни и регионални интереси, които трябва да преследват независимо от геополитическата обстановка. Това е още по-важно днес, когато е налице разпадане на международния ред, изграден през втората половина на ХХ в. Възраждането на законите на джунглата в международните отношения изправя България и Гърция пред сериозни проблеми със сигурността, които могат да бъдат поне частично неутрализирани чрез регионална стабилност.

Българо-гръцкото сътрудничество вече има конкретни и измерими резултати, които допринасят съществено за ефективното регионално партньорство и за стабилността на европейското пространство. Успешни инициативи в този смисъл са финализирането на интерконекторната връзка Гърция–България, пускането в експлоатация на газовия терминал в Александруполис, ускореното

изграждане на коридорите Север–Юг. Тези успехи обаче далеч не изчерпват пълния потенциал за регионално сътрудничество и едва ли са достатъчни, за да отговорят на сложните предизвикателства в настоящата международна обстановка. Моделът на сътрудничество, който се формира в енергийния сектор и ВЕИ, би могъл да бъде използван и в други области, в които двете държави се изправят пред сходни проблеми, засягащи тяхното икономическо, политическо и духовно развитие.

Амбицията на Турция да бъде не просто регионален лидер, но и фактор на глобалната сцена, съчетана със засилване на национализма, авторитаризма и ислямизацията, я превръща в неустойчив елемент в изградените системи за сигурност. Макар гръцко-турските отношения през последните години да се придържат към „положителен дневен ред“, многото им противоречия усложняват политиката на равновесие, която България традиционно следва в отношенията с двете си южни съседки. „Играта на тръбопроводите“ обаче е с неясен завършек, а геополитическите размествания не са задължително в полза на „регионалната Велика сила“. Това, наред с осъзнаването на факта, че стабилността или дестабилизацията на Югоизточна Европа са част от голямата геополитическа игра, която традиционно оставя балканските народи обикновени зрители на чужди решения, би могло да стане основа на балансирани регионални отношения, основани на взаимно уважение, икономически интереси и културна близост.

Очевидно е, че общите предизвикателства трябва да се посрещат със съвместни усилия, тъй като балканските народи са обречени да живеят заедно въпреки различията си. В този контекст България и Гърция трябва да намерят приемливи решения по казуса с Република Северна Македония. За тяхна основа може да послужи примерът с решаването на българо-гръцките противоречия през втората половина на XX в. чрез загърбване на историческите и идеологическите стереотипи, които тровят двустранните отношения. Този позитивен модел за решаване на историческите противоречия на Балканите следва да бъде разширен с целенасочени политически действия на София и Атина за постигане на добри отношения със Северна Македония и Албания, които да залегнат в основата на бъдещото им приемане в ЕС.

Основна библиография

120 години модерна българска дипломация (1879-1999). София, 1999.

Баева, И., Калинова, Е. (съст.), *Иван Башев: политик, държавник, дипломат*. София, 2009.

Връзки на съвместимост и несъвместимост между християни и мюсюлмани в България. София, 1994.

Гарабедян, А. Кипърският вариант в политиката на Турция спрямо така наречените външни турци. В: *Национални проблеми на Балканите: история и съвременност*. София, 1992.

Данова, Н. Образи на гърци и западноевропейци в българската книжнина през XVIII–XIX в. В: Н. Аретов (съст.), *Балканските идентичности в българската култура*. София, 2003, 92–132.

Даскалов, Г. *Българите в Егейска Македония мит или реалност. Историко-демографско изследване (1900–1990)*. София, 1996.

Даскалов, Г. *България и Гърция: от разрив към помирение*. София, 2004.

Димитров, А. *България и Република Северна Македония – среща между история и политика*. София, 2025.

Димитров, Г. *Малцинствено–бежанският проблем в българо-гръцките отношения 1919–1939*. Благоевград, 1982.

Калинова, Е. „Изтъняващата „Желязна завеса“ – България и Гърция – 60-те – 80-те години на XX век. В: Драганов, Д., Д. Димитров, П. Боев (съст.), *България и Европа през съвременната епоха. Сборник в чест на 80-годишнината на проф. дин Димитър Сирков*. София, 2010, 194–215.

Калканджиева, Д. *Българска православна църква и държава 1944–1953*. София, 1997.

Карагъзов, М. *Близкоизточната политика на Турция (2002–2011)*. Дисертация. София, 2023.

Кацаркова, В. *Икономическите отношения на България с балканските държави в периода между двете световни войни (1919–1941)*. София, 1989.

Константинова, Ю. *Балканската политика на Гърция в края на XIX и началото на XX век*. Фабер, 2007.

Константинова, Ю. (съст.) *Балканите: модернизация, идентичности, идеи*. София, 2011.

Константинова, Ю. *Българи и гърци в борба за османското наследство*. Фабер, 2014.

Константинова, Ю. *Българите в османския Солун*. София, 2020.

Константинова, Ю. *България и Гърция в лабиринт от монолози*. София, 2022.

Костадинова, Т. Българо-гръцки отношения по време на управлението на военната хунта (1967–1974). *История*, 2013/1, 44–69.

Костадинова, Т. Българо-гръцки отношения през 70-те години на XX век – аспекти на двустранното сътрудничество и регионалната интеграция. В: Баева, И. (съст.), *Европейски интеграционни процеси през 70-те години на XX век*. София, 2014, 183–200.

Костов, А. (съст.), *Съвременните Балкани и предизвикателствата на XXI век*. София, 2021.

Манчев, К., Бистрички, В. *България и нейните съседи. Политически и дипломатически отношения 1931–1939*. София, 1978.

Маринов, Ч. „От „интернационализъм“ към национализъм. Комунистическият режим, македонският въпрос и политиката към етническите и религиозните общности“. В: Знеполски, И. (съст.), *История на Народна Република България. Режимът и обществото*. София, 2009, 477–529.

Маркова, М. *Българите в Западна Тракия – граници и идентичност (XIX – 30-те години на XX в.)*. София, 2021.

Матеева, М. *История на дипломатическите отношения на България*. София, 2005.

Пеева, К. Анкарските спогодби – дипломатически успех или отстъпление от българските интереси, *Историческо бъдеще*, 2006/1–2, 117–140.

Пеева, К. Малцинствената политика на ранната Турска република (20-те и 30-те години на XX в.). *История*, 2022/4, 392–408.

Прешленова, Р. (съст.), *Маски долу! Национализмът на Балканите през XX в.* София, 2018.

Саръев, Я. *Българоезичните мюсюлмани в Западна Тракия през втората половина на XX век*. София, 2018.

Стателова, Е., Попов, Р., Танкова, В. *История на българската дипломация 1879–1913*. София, 1994.

Троева, Е. *Религия, памет, идентичност. Българите мюсюлмани*. София, 2011.

Тютюнджиева, Р. *Българо–гръцките отношения в периода 1989–2007 г.* Дисертация. ВТУ: Юридически факултет, 2025.

Фотиаду, С. „Мечката в овча кожа, която ни се представя за православна, иска да ни изяде“: Гръцките възприятия за Русия по време на Балканската криза (1875–1878 г.). В: Георгиева, Т., Ю. Константинова (съст.), *Русия: погледи от Балканите (XIX–XX в.)*. София, 2023, 145–164.

Фотиаду, С. „Всеки войник вече не е грък, българин, сърбин, черногорец, а войник на великата балканска епоха“: религията като обединяващ елемент в гръцко-българските отношения по време на Първата Балканска война (1912 г.). В: Дончева, Г., Л. Миндова (съст.), *История и култура на Балканите: Чужди влияния, контекстуална адаптация, хибридни явления, Сборник в памет на д-р Саня Велкова-Кожухарова*, София, 2024, 103–119, DOI: <https://doi.org/10.62761/514.ICB.10>.

Христакудис, А. *Балканската политика на Гърция през 90-те години*. София, 1998.

- Βαλντέν, Σ. *Παράταιροι Εταίροι. Ελληνική δικτατορία, κομμουνιστικά καθεστώτα και Βαλκάνια 1967–1974*. Αθήνα, 2009.
- Βαλντέν, Σ. *Flash Back: τρία χρόνια σύμβουλος στο Υπουργείο Εξωτερικών*. Αθήνα, 2026 (υπό έκδοση).
- Βερέμης, Θ., Κουλουμπής, Θ., Νικολακόπουλος, Η. (επιμ.), *Ο ελληνισμός της Αλβανίας*. Αθήνα, 1995.
- Γούναρης, Β. *Το Μακεδονικό ζήτημα τον 19ο έως τον 21ο αιώνα. Ιστοριογραφικές προσεγγίσεις*. Αθήνα, 2010.
- Δίβανη, Λ. *Η εδαφική ολοκλήρωση της Ελλάδας 1830–1947: Απόπειρα πατριδογνωσίας*. Αθήνα, 2017.
- Ηρακλείδης, Α. *Εθνικά θέματα και εθνοκεντρισμός: μία κριτική στην ελληνική εξωτερική πολιτική*. Αθήνα, 2018.
- Καράβας, Σ. *Ο Κωνσταντίνος Παπαρρηγοπούλος και οι εθνικές διεκδικήσεις (1877–1885)*. Στο: *Ιστοριογραφία της νεότερης και σύγχρονης Ελλάδας 1833–2002*. Τ. Α΄. Αθήνα, 2004.
- Καράβας, Σ. «*Μακάριοι οι κατέχοντες την γην*». *Γαιοκτηητικοί σχεδιασμοί προς απαλλοτρίωση συνειδήσεων στη Μακεδονία (1880–1909)*. Αθήνα, 2010.
- Καράβας, Σ. *Μυστικά και Παραμύθια από την Ιστορία της Μακεδονίας*. Αθήνα, 2014.
- Καραμανλής, Κ. *Ο Ελευθέριος Βενιζέλος και οι εξωτερικές μας σχέσεις 1928–1932*. Β΄ έκδοση. Αθήνα, 1995.
- Κωστόπουλος, Τ. *Η απαγορευμένη γλώσσα. Κρατική καταστολή των σλαβικών διαλέκτων στην ελληνική Μακεδονία*. Αθήνα, 2002.
- Κωστόπουλος, Τ. *Ο εμφύλιος Μακεδονικός Αγώνας (1904–1908): εκδοχές του κρατικού μονοπωλίου της συλλογικής μνήμης*, *Τα Ιστορικά* 23(45), 2006, 393–432.
- Κωστόπουλος, Τ. *Πόλεμος και Εθνοκάθαρση, η ξεχασμένη πλευρά μιας δεκαετούς εθνικής εξόρμησης, 1912–1922*. Αθήνα, 2007.
- Λιάκος, Α. *Ο ελληνικός 20^{ος} αιώνας*. Αθήνα, 2019.
- Ματάλας, Π. *Έθνος και ορθοδοξία. Οι περιπέτειες μιας σχέσης από το «ελλαδικό» στο βουλγαρικό σχίσμα*. Ηράκλειο, 2002.
- Μιχαηλίδης, Ι. *Μετακινήσεις σλαβόφωνων πληθυσμών (1912–1930): Ο πόλεμος των στατιστικών*. Αθήνα, 2003.
- Μοσχοπούλου, Α. *Η παρουσίαση της εγκληματικότητας των μεταναστών από τον ελληνικό ημερήσιο τύπο: η κρίσιμη δεκαετία 1990–1999*. Διδακτορική Διατριβή, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, 2003.
- Πατρωνίδου, Δ. *Η εκπαιδευτική πολιτική της Βουλγαρίας στην Ανατολική Μακεδονία και Θράκη (1941–1944)*. Διδακτορική Διατριβή, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, 2011.
- Πλουμίδης, Σ. *Η ελληνοβουλγαρική κρίση του 1924–1925. Ο πόλεμος της ζωοκλοπής*. Αθήνα, 2006.
- Πλουμίδης, Σ. *Έδαφος και μνήμη στα Βαλκάνια. Ο «γεωργικός εθνικισμός» στην Ελλάδα και στη Βουλγαρία (1927–1946)*. Αθήνα, 2011.

Σκοπετέα, Ε. *Το «πρότυπο βασίλειο» και η Μεγάλη Ιδέα. Όψεις του εθνικού προβλήματος στην Ελλάδα (1830–1880)*. Αθήνα, 1988.

Σφέτας, Σ. *Ελληνοβουλγαρικές αναταράξεις, 1880–1908. Ανάμεσα στη ρητορική της διμερούς συνεργασίας και στην πρακτική των εθνικών ανταγωνισμών*. Θεσσαλονίκη, 2008.

Σφέτας, Σ. *Οι μεταλλάξεις του Μακεδονικού. Ο μακρύς δρόμος προς τις Πρέσπες*. Πρόλογος: Νίκος Κοτζιάς. Θεσσαλονίκη, 2018.

Σφέτας, Σ. Η σύντηξη περιφερειακών και Ψυχροπολεμικών προβλημάτων: το μακεδονικό τρίγωνο Ελλάδας, Βουλγαρίας και Γιουγκοσλαβίας, 1963–1980. Στο: Rajak, S., Κ. Μποτσίου, Ει. Καραμούζη, Ε. Χατζηβασιλείου (επιμ.), *Τα Βαλκάνια στον Ψυχρό πόλεμο*. Εκδόσεις Παπαδόπουλος, 2019, 464–465.

Συρίγος, Ά. *Ελληνοτουρκικές Σχέσεις*. Αθήνα, 2018.

Τούντα-Φεργάδη, Α. *Ελληνο-βουλγαρικές μειονότητες. Πρωτόκολλο Πολίτη-Κάλφωφ 1924–1925*. Θεσσαλονίκη, 1986.

Φωτιάδου, Σ. *Ο Ελληνικός, ο Βουλγαρικός Τύπος και η Διελκυστίνδα του Μεγαλοϊδεατισμού την Περίοδο της Βαλκανικής Κρίσης (1875–1878)*. Διδακτορική Διατριβή, Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης, 2022.

Χάνη-Μωυσίδου, Β. *Οι ελληνομαθείς λόγιοι Βούλγαροι του 19ου αιώνα. Η συμβολή τους στην πνευματική αφύπνιση της Βουλγαρίας*. Θεσσαλονίκη, 2010.

Χατζηβασιλείου, Ε. *Στα σύνορα των κόσμων. Η Ελλάδα και ο Ψυχρός Πόλεμος, 1952–1967*. Θεσσαλονίκη, 2007.

Angelidou, A. Migrations in the “neighborhood”: Negotiations of identities and representations about “Greece” and “Europe” among Bulgarian migrants in Athens, *Balkanologie* [Online], Vol. XI, 2008/1–2, 1–18.

Angelidou, A. Coping with Precarity: Neoliberal Global Politics and Female Migration from Bulgaria to Greece (taking the lead from the case of Konstantina Kuneva), *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, Β'- Γ', 2013, 217– 231.

Christidis, Y., Armakolas, I., Paschalidis, P. *Greek–Bulgarian Relations: Present State and Future Challenges*. ELIAMEP, SE Europe programme, 2017.

Dragostinova, Th. *Between Two Motherlands: Struggles for nationhood among the Greeks in Bulgaria, 1900–1949*. New York, 2011.

Karakasidou, A. Affections of a Greek hero: Pavlos Melas and heroic representations in Greece. In: Todorova, M. (ed) *Balkan Identities: Nation and Memory*. London, 2004, 197–232.

Karalis, V. *A history of Greek Cinema*. New York, 2012.

Kitromilides, P., A. Tabaki (ed.), *Greek-Bulgarian relations in the age of national identity formation*, Athens, 2010.

Koliopoulos, J. *Plundered Loyalties: Axis Occupation and Civil Strife in Greek West Macedonia 1941–1949*. London, 1999.

Kostov, A. The Trade Relations between Bulgaria and Greece in the 1886–1911 Period. *Etudes balkaniques*, 2019/2, 226–248.

Mazower, M. (ed.), *After the war was over: Reconstructing the family, nation, and state in Greece, 1943–1960*. Princeton, 2000.

Ladas, S. P. *The exchange of minorities, Bulgaria, Greece and Turkey*. New York, 1932.

Liakos A., Doumanis, N. *The Edinburgh History of the Greeks, 20th and Early 21st Centuries, Global Perspectives*. Edinburgh University Press, 2023.

Mackridge, P. Macedonia and Macedonians in *Sta Mystika tou Valtou (1937)* by P. S. Delta, Ricks, D., Trapp, M. B., *Dialogos: Hellenic studies review. Vol. 7, 2013*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315810188>, 41–55.

Todorov, V. *The Relations Between Bulgaria and Greece as seen by Their Political Elites*. ELIAMEP. Athens, 1995.

Tsitselikis, K. *Old and New Islam in Greece. From Historical Minorities to Immigrant Newcomers*. Leiden – Boston, 2012.

Vermeulen, H., M. Baldwin-Edwards, R. van Boeschoten (ed.), *Migration in the Southern Balkans, From Ottoman Territory to Globalized Nation States*. Springer Open, 2015.

Summary

The collective monograph “State, Challenges, and Prospects of Bulgaria–Greece Bilateral Relations in the Contemporary Geopolitical Context” offers a systematic examination of the evolving dynamics of Greek–Bulgarian relations within the framework of international developments that shape and influence them. Its principal aim is to provide a comprehensive account of the major trajectories in Bulgarian–Greek relations, drawing upon and synthesizing perspectives from both historical scholarship and political science. The volume seeks to overcome the fragmentary and predominantly descriptive orientation that characterizes much of the existing literature, as well as the conventional nation-centered interpretative framework that has tended to dominate the field. In their place, it advances a conceptually grounded and methodologically balanced analysis of the political, economic, and social dimensions of bilateral relations, emphasizing their structural interdependence and dynamic reciprocity. A central objective of the study is to contextualize the historical legacy and contemporary challenges of Bulgarian–Greek relations within both their regional setting and the wider geopolitical environment. Each thematic field is approached diachronically, tracing patterns of continuity and transformation over time, with particular attention to current developments, while delineating enduring tensions and emerging challenges associated with them.

The multilayered character of bilateral relations necessitates their examination within an integrated international analytical framework capable of offering a more comprehensive, and consequently more reliable, understanding of the subject under consideration. In order to transcend the constraints of approaches that confine interpretation exclusively to either historical scholarship or political science, the present study is situated within the still comparatively underexplored field of historical political science. This orientation is further complemented by a systematic analysis of economic interdependencies, as well as by a critical appraisal of public perceptions and broader social dynamics in both countries.

Any rigorous analysis of a foreign policy configuration requires, first and foremost, a clear understanding of its origins. It also demands careful attention to the stages of its subsequent development. Without such a foundation, contemporary dynamics cannot be adequately interpreted. In

the case of Bulgarian–Greek relations, this means clarifying the underlying patterns that has guided their evolution. It involves identifying their distinctive characteristics and structural particularities. It also requires a precise formulation of the challenges that have shaped their course in the past and continue to influence them today. Finally, it calls for the advancement of well-grounded proposals designed to prevent or mitigate potential crises. In addition to its historical dimension, the study adopts a spatial perspective. Bulgarian–Greek relations are not isolated; they are part of broader regional and geopolitical configurations. This approach helps clarify geostrategic connections by showing the influence of neighboring regions. It also highlights the societal pressures and structural constraints that both states face in a constantly changing geopolitical environment.

The first chapter of the study is devoted to the *political relations* between Bulgaria and Greece. Their historical context is examined through a delineation of the successive periods through which these relations have evolved. Contrary to widely held assumptions, the two states share a longer tradition of good-neighborly interaction than of hostility. Admittedly, the period 1903–1954 was marked by latent tensions and, at times, open and violent confrontation, resulting in the accumulation of numerous unresolved issues in bilateral relations. By contrast, the second half of the nineteenth century and the period from 1954 to the present have been characterized predominantly by peaceful coexistence, a condition that has carried the potential for cooperation and, on certain occasions, has developed into tangible collaboration.

The second chapter focuses on the defining characteristics of the bilateral relationship. *Economic ties* between Bulgaria and Greece play a central role. Although they have never been fully symmetrical, they have consistently been mutually beneficial. The chapter emphasizes the geographical and historical factors that have shaped the distinct paths of economic development in the two countries. It also identifies structural obstacles that have constrained economic cooperation and highlights opportunities to strengthen areas of shared interest. In addition to key areas such as connectivity, investment, and trade, which continue to underpin cooperation and stability, the chapter explores specific elements that support bilateral engagement, including road and railway infrastructure, the work of the Greek Business Council in Bulgaria (H.B.C.B.), regional economic forums, and other institutional mechanisms that facilitate cross-border collaboration.

A central focus of the chapter is on *the views and perceptions held by the public*, which influence how the two countries understand and relate to each other. These are shaped by personal experience, education, cultural traditions, and long-standing stereotypes. This often overlooked dimension is crucial for the future development of Bulgarian–Greek relations, as it affects both collaboration and mutual understanding. The analysis also considers historical and contemporary migration patterns, including refugee movements in the early twentieth century and labor migration from Bulgaria to Greece at the end of the twentieth and the beginning of the twenty-first century. Finally, a detailed analysis of collective memory and cultural identity highlights the factors that both connect and differentiate the two societies, shaping perceptions and, in turn, influencing bilateral relations. This includes an examination of how stereotypical images of each nation have developed, offering a basis for strategies aimed at their critical evaluation and deconstruction.

The third chapter examines key *regional challenges and global issues* affecting both Bulgaria and Greece. Of particular significance, not only for bilateral relations but also for the overall development of the region, are the policies of the Republic of Turkey and the Republic of North Macedonia, both of which share borders with Bulgaria and Greece. Many contemporary problems in the Balkans have deep historical roots. To capture this, the chapter provides a detailed assessment of the challenges arising from Turkey’s and North Macedonia’s policies toward their neighbors. Bulgaria’s and Greece’s relations with the “major regional actor in the Balkans” have been shaped by long-standing political, economic, and emotional factors. Although Turkey has been a longstanding member of NATO, it has repeatedly demonstrated a willingness to pursue an independent political course aligned with its national interests, which do not always coincide with those of its North Atlantic allies. Its strong regional presence inevitably affects the stability of Bulgarian–Greek relations. The challenges presented by North Macedonia are similarly rooted in history. In particular, the asynchronous formation of national identity in North Macedonia carries strong emotional and political implications, increasing the potential for tension. Understanding the complex set of factors that constitute the “Macedonian question” is therefore essential, both to grasp the dynamics of Bulgaria’s and Greece’s relations with North Macedonia and to assess the wider implications of these factors for bilateral Bulgarian–Greek relations.

The *conclusion* highlights the key challenges currently facing Bulgarian–Greek relations and proposes measures to address them. It identifies three critical areas within the bilateral relationship and emphasizes the importance of policies designed to sustain stability and promote the prosperity of both countries. The authors note that for over half a century, Greece and Bulgaria have consistently worked to cultivate enduring good-neighborly ties, creating a foundation that allows them to confront shared challenges collaboratively. Greece’s support for Bulgaria’s successful transition from a totalitarian regime to full membership in European and Euro-Atlantic structures marked a particularly advanced stage in the development of bilateral relations, elevating them to an unprecedented level of cooperation and mutual trust. At the same time, the analysis of these relations indicates that historical legacies and accumulated negative perceptions from the past have not entirely receded. Rather, they persist as latent factors that continue to require sustained attention and careful management within the framework of contemporary political dialogue.

When historical memory and past conflicts are invoked within populist or nationalist rhetoric, they are often framed through selective and simplified interpretations. Specific events are detached from their broader historical context and presented as directly relevant to present circumstances, frequently in pursuit of short-term political advantages. Such representations risk overshadowing the everyday realities of cooperation between the two societies, including informal collaboration and constructive interpersonal ties. Over time, this pattern of discourse may contribute to the formation of distorted perceptions, particularly among younger generations, whose understanding of their neighbors becomes disproportionately shaped by conflict-oriented narratives. In doing so, it diminishes recognition of society’s role as a steady source of interaction, mutual engagement, and practical cooperation, factors that are fundamental to the durability and continuity of bilateral relations.

Accordingly, addressing the long and complex historical background of Bulgarian–Greek relations should be understood as an ongoing challenge for both states. The instrumental use of sensitive historical issues in domestic political discourse can prove detrimental, as it may legitimize nationalist or polarizing narratives that have previously strained bilateral relations. In light of these considerations, it is incumbent upon state and public institutions in both Bulgaria and Greece to adopt

a principled and sustained position against nationalist and populist rhetoric.

Such a commitment is particularly justified in view of the sustained efforts undertaken over recent decades by Greek and Bulgarian scholars to challenge reductive and conflict-oriented representations of the “other”, thereby contributing to the gradual mitigation of entrenched stereotypes and prejudices. Their work has contributed to the establishment of a solid academic framework that enables the critical reassessment and partial disentanglement of historical memory. In the present context, however, scholarly engagement alone appears insufficient, as its impact often remains confined to individual research contributions without substantially shaping broader public consciousness. A constructive way forward lies in creating conditions for cooperation at all institutional levels, in order to consolidate and deepen the positive trends in bilateral relations. Of particular importance in this regard is the development of joint programmes in the fields of education, research, and culture, capable of exerting a direct influence on public perceptions and on future generations.

Although Greece and Bulgaria are today members of both the Schengen area and the eurozone, this does not imply that they have overcome certain structural challenges that continue to characterize their domestic systems. In the first place, both states face persistent administrative deficiencies, including corruption, cumbersome bureaucratic procedures, and organizational inefficiencies. Combined with entrenched personal interests and residual historical prejudices, these factors often complicate the practical implementation of bilateral initiatives. Secondly, within the framework of an open market economy, both countries are exposed to comparable risks of economic marginalization. This vulnerability, together with ongoing brain drain and a deepening demographic crisis, contributes to depopulation, regional decline, and labor shortages. Finally, migratory pressures, economic dissatisfaction, and growing frustration among younger generations affect the traditionally structured societies of both states, creating conditions that may foster increased radicalization.

Beyond domestic policy measures undertaken at the national level, certain bilateral initiatives could also contribute meaningfully to addressing these challenges. Chief among them is the expansion of cross-border projects, which should be developed into effective mechanisms for job

creation in border regions. Additional potential lies in the economic sphere, including trade, investment, energy cooperation, tourism, and joint ventures, which remains the most robust dimension of Bulgarian–Greek relations. Its full capacity, however, can be realized more effectively through coordinated efforts aimed at the strategic utilization of European Union funds.

The prosperity of states depends not only on their internal development but also on the broader international order, which does not necessarily prioritize their national security or regional stability. A long-standing tendency in both Bulgarian and Greek foreign policy has been to align with the strategies of major powers or broader geopolitical configurations, sometimes at the expense of bilateral and regional engagement.

Bilateral and regional cooperation, however, constitute essential instruments for mitigating the influence of external dynamics on the trajectories of both states and the region as a whole. The shared membership of Sofia and Athens in the European Union and NATO places them within an established framework of regional cooperation and security. Nonetheless, their relationship should not rest solely on this broader alignment. Bulgaria and Greece have specific bilateral and regional interests that require continuous attention and proactive pursuit, regardless of shifting international circumstances. This is particularly important today, as the international order established in the second half of the twentieth century faces increasing fragmentation. The re-emergence of power-centered dynamics in international relations presents serious security challenges for both Bulgaria and Greece; challenges that can be at least partially addressed through strengthened regional stability and cooperative initiatives.

Bulgarian–Greek cooperation has produced concrete and measurable results that contribute significantly to effective regional partnership and to the stability of the broader European space. Successful initiatives in this regard include the completion of the Greece–Bulgaria interconnector, the commissioning of the Alexandroupolis gas terminal, and the accelerated development of North–South transport corridors. These achievements, however, represent only a fraction of the potential for regional cooperation and are unlikely, on their own, to address the complex challenges posed by the current international environment. The cooperative model established in the energy sector and in renewable energy projects could serve as a template for other areas where the two countries face similar challenges affecting their economic, political, and societal development.

Turkey's ambition to position itself not only as a regional leader but also as an actor on the global stage, combined with trends of rising nationalism, authoritarianism, and Islamization, renders it an unpredictable element within established security frameworks. Although Greek–Turkish relations in recent years have largely adhered to a “positive agenda”, the numerous underlying disputes complicate the delicate balancing policy that Bulgaria has traditionally pursued in its relations with its two southern neighbors. At the same time, the so-called “pipeline game” remains unresolved, and ongoing geopolitical shifts do not necessarily favor the regional power. This, combined with the recognition that the stability or instability of Southeast Europe is shaped by broader geopolitical dynamics that have often left Balkan states as passive observers of external decisions, could become the basis for balanced regional relations. These relations would be based on mutual respect, common economic interests, and the cultural affinity that the Balkan peoples have cultivated over centuries.

The study emphasizes that common challenges must be addressed through joint efforts, as the peoples of the Balkans are destined to coexist despite their differences. Within this context, Bulgaria and Greece need to find mutually acceptable solutions regarding the issue of the Republic of North Macedonia. A useful model in this regard can be drawn from the resolution of Bulgarian–Greek disputes during the second half of the twentieth century, which involved setting aside historical and ideological stereotypes that had long poisoned bilateral relations. This positive approach to resolving historical disputes in the Balkans should be extended through targeted political initiatives by Sofia and Athens to foster constructive relations with both North Macedonia and Albania, thereby supporting their future integration into the European Union.

The collective monograph “State, Challenges, and Prospects of Bulgaria–Greece Bilateral Relations in the Contemporary Geopolitical Context” is primarily analytical, complemented effectively by a bibliography at its conclusion. It seeks to offer a balanced and forward-looking perspective on Bulgarian–Greek relations, as well as on their broader Balkan implications, making it a valuable resource for understanding and shaping regional policy. In this sense, the monograph is a useful read for diplomats, journalists, and other interested audiences, while also serving as a solid starting point for more in-depth scholarly research.

За авторите

Юра Константинова е доктор на науките, професор в Института за балканистика с Център по тракология към Българска академия на науките. Тя завършва „История“ и „Новогръцка филология“ в СУ „Св. Кл. Охридски“. Била е стипендиант на университета „Пандион“, Атина (2005 г.), на фондация „Андрю Мелън“ в Американско училище за класически проучвания, Атина (2007 г.), на фондация „Александрос Онасис“, Атина (2012 г.) и на Младена и Дянко Сотирови в Лондонското училище за икономика (LSE), Лондон (2014 г.). Професионалните ѝ интереси са основно в областта на новата и съвременната история на Балканите, българо-гръцките отношения, историята на идеите и образованието, както и прилагането на методите на дигиталната хуманистика за опазване и популяризиране на културно-историческото наследство. Проф. Константинова е ръководител и участник в десет национални и международни проекта. Тя е автор на пет монографии, над 90 други научни публикации и участва в съставителството на 11 сборника, публикувани от български и международни издателства.

Стаматия Фотиаду има докторска степен по балканистика от Университета на Тракия „Демокрит“, Комотини, Гърция. Тя притежава магистърска степен по международни отношения и бакалавърска степен по история и етнология от същия университет. Д-р Фотиаду е изследовател в Института за балканистика с Център по тракология към Българска академия на науките, където е назначена за осъществяване на проект „Дигитални исторически пътеки в България и Гърция“ (DIGIPAB-G), финансиран по Плана за възстановяване и устойчивост. Изследователските ѝ интереси включват национализъм, национални разкази, история на идеите, движение на населението между Гърция и България през XX в., градска топография и възприемане на панславизма в Гърция. Д-р Фотиаду има повече от десет академични публикации в посочените научни области. Тя е стипендиант на фондация „Volkswagen“ и е печелила изследователски проекти, свързани с „националните катастрофи“ на България и Гърция, в Българска академия на науките и в Центъра за академични изследвания, София.

About the Authors

Yura Konstantinova holds a Doctor of Sciences degree and is a Professor at the Institute for Balkan Studies with the Centre for Thracology at the Bulgarian Academy of Sciences. She holds degrees in History and Modern Greek Philology from Sofia University “St. Kliment Ohridski”. Professor Konstantinova has been awarded fellowships from Panteion University, Athens (2005); the Andrew W. Mellon Foundation at the American School of Classical Studies, Athens (2007); the Alexander S. Onassis Foundation, Athens (2012); and the The Mladena and Dianko Sotirov Foundation at the London School of Economics (LSE), London (2014). Her research interests encompass modern and contemporary Balkan history, Bulgarian–Greek relations, the history of ideas and education, and the application of digital humanities methods for the preservation and dissemination of cultural and historical heritage. Professor Konstantinova has led or participated in ten national and international research projects. She is the author of five monographs and over ninety scholarly publications, and has served as editor or co-editor for eleven collected volumes published by both Bulgarian and international academic publishers.

Stamatia Fotiadou holds a PhD in Balkan Studies from the Democritus University of Thrace, Komotini, Greece. She also holds a Master’s degree in International Relations and a Bachelor’s degree in History and Ethnology from the same institution. Dr. Fotiadou is a researcher at the Institute for Balkan Studies with the Centre for Thracology at the Bulgarian Academy of Sciences, where she was appointed to implement the project *Digital Historical Paths in Bulgaria and Greece* (DIGIPAB-G), funded under the Recovery and Resilience Plan. Her research focuses on nationalism, national narratives, the history of ideas, population movements between Greece and Bulgaria in the twentieth century, urban topography, and the reception of Pan-Slavism in Greece. She has authored more than ten scholarly publications in these fields. Dr. Fotiadou is a Volkswagen Foundation fellow and has successfully led research projects focusing on the “national catastrophes” of Bulgaria and Greece at both the Bulgarian Academy of Sciences and the Center for Academic Studies in Sofia.

**Юра Константинова
Стаматия Фотиаду**

**СЪСТОЯНИЕ, ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВА И ПЕРСПЕКТИВИ
ПРЕД ДВУСТРАННИТЕ ОТНОШЕНИЯ БЪЛГАРИЯ – ГЪРЦИЯ
В СЪВРЕМЕННИЯ ГЕОПОЛИТИЧЕСКИ КОНТЕКСТ**

Редактор: Юра Константинова

Дизайн, предпечатна подготовка и печат:
Издателска къща „Св. Георги Победоносец“ ЕООД

Печатни коли: 11,50

Формат: 165×235 мм

ISBN 978-619-7200-45-4

